

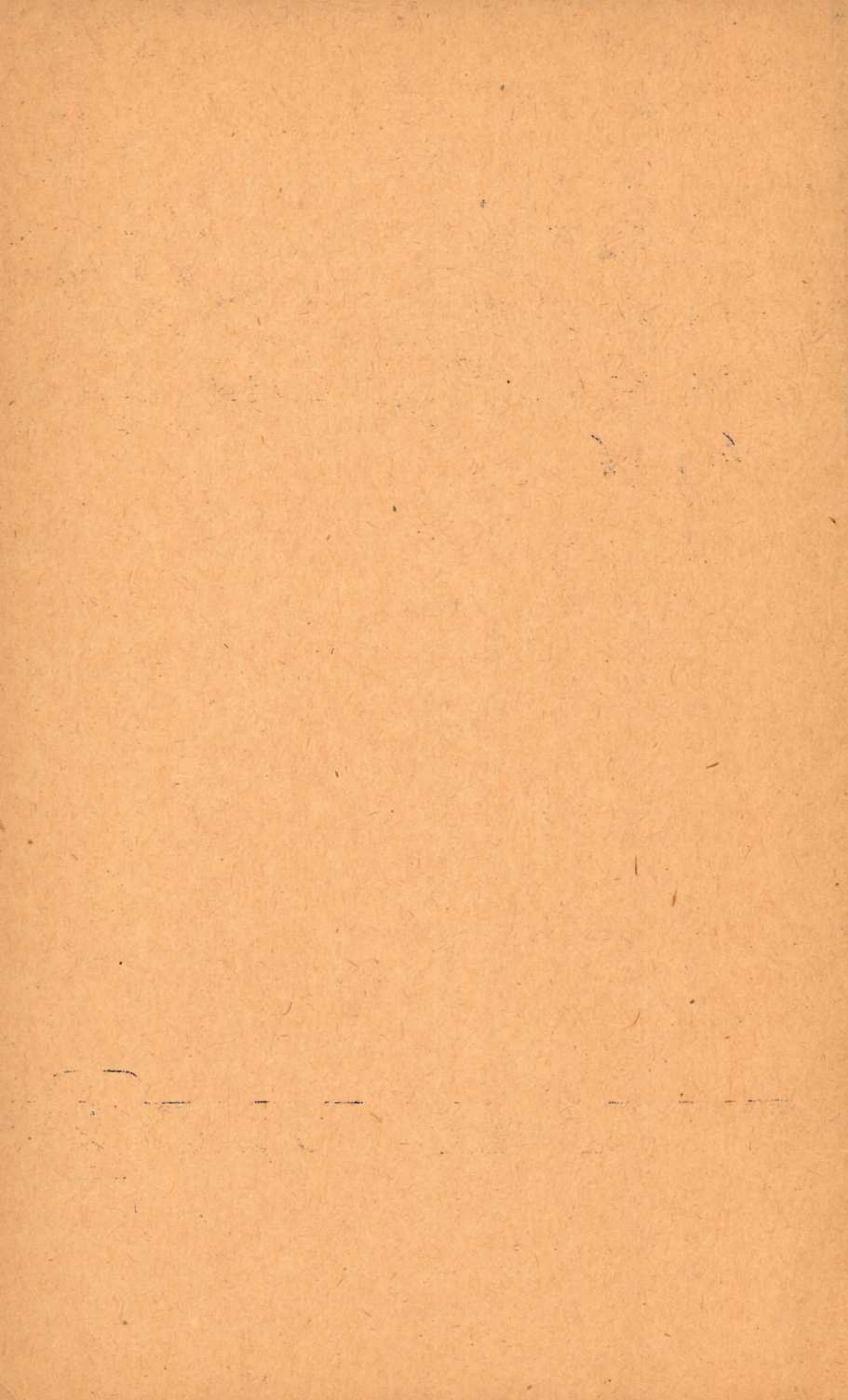
LOOMING

DETSEMBER 1968

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

19

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

12 DETSEMBER 1968

J. Palm

Must ja hõbe (Litograafia) 1968

Kuuljale

Su elus kumiseb kaasa
tulevik, minevik,
aegade armas kannel,
sina õnnelik, õnnelik!

Suur on kuulmise kunst. Aina kuula!
Noodikiri ehk tabab neid
eluhääli ja hõiskamisi,
salapalveid ja sõnumeid.

Kuula hoolega! Huupi ära huuga,
et see kumin sinu tõttu ei kaoks.
Enne kuula! Siis kumise kaasa!
Sumise suletud suuga,
kui sõnu pole laulu jaoks.

Kas tõesti su elu on tumm
siin kurvasti kuhtuval tähel?
Oled õnnetust õnnetum?

Sa ju tunned, kui virge on viiv?
Sa ju tunned siin tuikaval tähel,
miks kumiseb lausetest lahus
tulevik, minevik,
miks aegade armas kannel
sind anub?

Tasa, tasa!
Kas kuuled?
Sa ju kumised!
Sa ju kumised kaasa ka praegu,
sina õnnetu-õnnelik!

Hirmsa kisaga

Hirmsa kisaga Otepää metsast,
seljas lõhkine lehtedest kleit,
jooksis maanteele meelegeites
mudane murueit.

Tema tütreid veeti linna
udusärkide väel.
Kõige noorem läks häbige hulluks
ja kõneleb Kellamäel.

Ka ööbikud lendavad ära.
Nende südameid solvab vist,
et karbiga kantakse kaelas
rõhkimist-ruigamist.

Mu ema tehti naeruks.
Õde muutis end pajupuuks.
Ta murti kesk punavat eha.
Teda reetis
ta kumav, ta kiikvel keha,
ta ripakil
rohekas
juuks.

Aga mind nad nii kergelt ei taba.
Minu juustel on vete värv.
Olen väga väike ja vaba.
Mul on sätendav särjesaba.
Minu voodiks jääb Nüpli järv.

Linnud naersid

Uneaknale
kevad koputas.
Tahtsin tumedas
majas magada.

Tahtsin tumedas •
majas magada,
näpus härmalill,
rinnas räitsakad.

Aga kevade
kiirgas valusalt
õite õhetust
eluhaavale.

Kõik mu suletud
mõtted veeretab
tuhka tuuluke
tantsukingaga.

Linnud katusel
naersid laginal,
kui mind ahastus
aknal kägistas.

Kuradile mingi mure

Kuradile mingi mure,
häädad, haigused ja kärvid!

Kuradil on kuku tervis,
kuradima kõvad närvid.

Inimene, vennikene,
tuuletõmmetki ei talu.
Kohe on tal kondivalu,
voolmed, värinad, migreenid,
põletikud,
palavikud,
jooksva,
lendva,
puruhaiged
näärmed, arterid ja veenid.
Vennalgi on valuvimmad,
sõber maadleb tee-bee-tseega,
armsamal on äkki astma.

Kuramus ta silmaveega
jookseb oma kapsaid kastma,
neelab alla kui biskviidid
pestitsiidid,
herbitsiidid,
joob tavotti, seedib traati.
Tal on kuradi formaati.

Inimene, vennikene,
märga sõnagi ei talu.
Kohe on tal hingevalu.
Kohe on ta endast väljas,
kargab kuradile turja,
läheb viha pärast villi,
tülli-krilli,

kukub jooma,
paiskab ümber pingid-puldid,
vannub kurja,
saab infarktid ja insuldid,
ahastab ja delireerib.

Kurat muudkui kurameerib.
Jutukas ja joviaalne
kuramus on kuulu järgi
päris kuradi normaalne.
Ta ei kahtle, ta ei kärgi,
nurgas nortsakil ei nuuksu,
nõmedalt ei vaju nõtku.

Äkki aga inimene,
vennikene,
otseropsu
kuradile saadab vale.
Siis — oh kuradima lopsu! —
kuradistki hakkab hale.

Nota bene:
kurat võtku!

Episood

ks vaatus minu elus on lõppenud.

Olen jälle üüriliseks Uukaevu Luise vana talutare tagakambri, mille aknasse metsistunud sireli- ja akaatsiapõõsaste tõttu vaid mõni üksik päikesekiir piiluma lipsab. Luise just äsja kadus ukselt, millel seistes ohkis seljavalu ja kuulutas mulle veel kord, et ta oleks hoopis parema meelega võtnud üüriliseks mõne autojuhi, kes toob puud ja aitab lehmaheina koju vedada. Kui siit ligi aastapäevad tagasi lahkusin, kuulsin sedasama ohkimist ja neidsamu kahetsussõnu; möödub veel üks aasta, ning too üksik naine korrutab ikka neidsamu ohkimisi . . .

Elu justkui seisaks paigal.

Võib-olla kõnnimegi ringi mööda? Kas hirm, et jään tühiseks, kesk-päraseks, halliks inimeseks, polnudki alusetu? Kas lootus vastupidisele pole vaid petlik illusioon? Mu isa oli suur viinaarmastaja mees, sellest tekkisid kodus vahetpidamatud nääklemised ja riiud. Olin hõlpsasti erutu- tujukas laps ja isa-ema imestasid: millisesse pulmalisse see tüdruk küll on läinud? Ka koolis kaotas mõnigi õpetaja minu pärast närvid. Hiljem õppisin — lõualuud olid pingutusest valusad! — end taltsutama ja vaos hoidma, jonnakaks ning isemeelseks on mind aga alati peetud.

Ma pole fantaseerija. Õigemini — pisut olen küll, eriti õhtuhämaru- ses, kui on juba liiga pime, et lugeda, ja liiga valge, et tuld süüdata. Aga kui avan silmad, oskan eraldada võimatut võimalikust. Tähti taevast noppima ma ei kipu, veel vähem aga talun ühte vagu mööda ringiratast tammumist. Paljud just niiviisi tammuvadki. Ilma et ise märkaksid. Või, mis veelgi hullem, sellest mõnu tundes.

Ma pean, ma pean mõistma, miks olen jälle tagasi Uukaevu tagakamb- ris, miks just kõik nõnda lõppes . . .

Tulin Koljakule täis usku endasse ja inimestesse. Rahvamaja juha- tajaks. Heatahtlikud sõbrad hoiatasid: ära mine, Koljakul on pool tosi- nat katsetajat läbi põlenud, rikud seal oma reputatsiooni. Aga kui ma seitsmendana püsima jään, kas siis mu reputatsioon tõuseb? küsisin vastu. Koljakul ei ela šimpansid; mis on võimalik kümnetes samatao- listes paikades, pole ka seal võimatu. Mida raskem, seda lõbusam.

Olin siis juba hirmus vana — kahekümne kolmene. Seega täiskasva- nud, mõnevõrra ka elukogenud inimene.

Koljaku rahvamaja oli päevinäinud ehitus. Aknaalustest vihises tuult sisse, saali ühes nurgas vetrusid põrandalauad nagu hoovõtu-trampliinil ja vineeriga ülelöödud lae vahel võristasid hiired oma võidutralle. Kahe esimese rea jaoks jätkus toole, tagapool istujad pidid pinnurohkete pin- kidega leppima. Värv seintel oli luitunud, tapeedinurgad nagu kassi kõr-

vad kikkis. Ühel sügisel oli hoonet viljahoidlaks kasutatud; küllap üksnes liiga suur armetus ta alatise aida saatusest päästis.

Olin kahe isanda teener — kultuuriosakond andis plaanid ja nõudis aruandeid, kolhoos raha remondiks ja sisseseade ostmiseks. Osakond ei unustanud ühtki tähtpäeva, kolhoos ei pidanud ainustki meeles.

Kolhoosi esimees Rommot mõõnis heatahtliku leplikkusega, et eesrindlik pole Koljaku rahvamaja ial olnud. Kuid troostis kohe: rajoonis on veel viletsamaid. Igal nädalal suriseb filmiaparaat, tähtpäevade puhul on enamasti ikka kõne maha peetud ja kamp poisse taob tantsukitarre ning pröökab nii üksmeelselt kaasa, et kõrvad lukus. Paremini pole Koljakul võimalik, arvas ta rahulikult. Noored on laiali jooksnud; need vähesed, kes paika peavad, jahivad rohkem viina ja tüdrukuid kui kultuuri. Vanadele aga meeldib kodus televiisori nuppe kruttida. Pole juuste pügamist, kingade viksimist ega pükside viigitamist.

«Elad, vaatad ringi, õpid võrdlema . . . Meie muidugi aitame, kuidas jõud kannab. Astun rahvamajast läbi, arutame, kust otsast alata.»

Ma ei tundnud siis veel Rommotit, Koljaku kolhoosi esimeest, ja jäin lootma . . .

Korteri leidsin asula ääremaalt üksiku eidekese vanas talutares. Luise oli seitsmekümne kahene. Tassis seasöögiämbreid, sõõrutas lehma, kellel olid kõvad nisad, poputas viitteist kana, kasvatas kuuekümnendikul kartuleid ning lihvis vikatiga üle kõik kraaviperved ja põllupeenrad. Hommikul ja õhtul oigas seljavalu käes, aga päeval, kui hoo sisse sai, traavis päris virgalt ringi. Saatemuusikaks lakkamatu ohkimine, et mis ma sellest küll saan, et niiviisi end tükki kideks käristan.

Ma ei teadnud, kas teda imetleda, haletseda või põlata.

Minu päralt oli majas madal, kitsaste akendega, kuid avar tuba. Kööki kasutasime ühiselt. Tapeedid olid määrdunud, põrandalaudadel värv ammu kulunud, aga ma ei hakanud remondile aega, närve ja raha kulutama, sest esimees lubas valmivas majas korteri anda.

Kui ühel lõunaa ajal koju jooksin, et kartuleid ja paar muna praadida, ei pääsenud ma õue, sest hekkidevahelises väravas istus veoauto nagu kork pudelikaelas. Juht, kes Luisega trepi ees juttu ajas, vahtis mu kimbatust pealt, aga ei liigutanud end. Läksin lauda kaudu ringi ja kähvasin:

«Te ikka vaadake ka, kuhu oma lamavoi seisma jätate.»

Autojuht ainult muigas, aga Luise ütles kähku:

«Endel tahab korterit kätte saada.»

«Ega ometi minu tuba?»

«Tema elas selles enne sind. Ta tuleb naise juurest ära ja tal pole kuhugi minna.»

«Leppigu ära . . . või ehitagu vahesein vahele.»

«Eks see ole nende endi asi, kas lepivad või riidlevad. Ütlesin sulle kohe, et parema meelega võtaksin meesterahva. Ikka abi majas ja julgem kah. Endel on autojuht, tooks puid ja veaks mu kartulid vabrikusse. Lausa hirm vaadata, kuidas puuriit silmanähtavalt kahaneb.»

«Puud saate tagasi, esimees lubas tuua.»

«Ah-ah-haa!»

«Mis te lagistate?»

Autojuht oli noor, pikka kasvu, blondpäine ja mitte just sümpaatse näoga: kõrvad hoidusid peast eemale, silmad olid aga ninale liialt lähedal. Käed hoidis ta lohakalt püksitaskuis, mind uurivate silmade vaade oli pilkav ja samal ajal ka hindavalt takseeriv.

«Kui juba esimees ise lubas, siis on teil kahe aasta pärast mõned vettinud palgijupid kindlasti kohal.»

«On teil volikiri esimehe üle naermiseks?»

«Ei, ainult kogemused. Kuidas siis toaga jääb?»

«Ei mõtlegi välja kolida.»

«Seda otsustab perenaine.»

«Mina tahaks küll, et üüriliseks oleks meesterahvas. Endlist on mul kasu, viib kartulid vabrikusse ja toob puid . . .»

«Miks naine teile ust näitas?»

Hetkeks kohmetudes otsis noormees sõnu, seda kärmem oli Luise käsi kokku lööma.

«Oh, ei Endlist poissi kihuta keegi kuhugi, tema ise tüdineb ära. Ma ütlesin kohe, et Ingridiga sa kaua ei ela, kas mäletad mu sõnu? Ega ma niisugust asja ei kiida, kus sellega, kuid inimesed pole ka ikkehärjad, et seod paari. Aga kellele laps jääb?»

«Muidugi emale.»

«Räägite nii ükskõikselt, nagu polekski isa.»

«Mees võib seda uskuda, mitte kunagi teada. Sellepärast paneb õiglase Nõukogude seadus laste eest vastutuse naisele.»

«Olete toores ja labane.»

Tundes, et edasine kemplemine ainult alandab mind, marssisin majja. Nad saavad must lahti üksnes kohtu abiga. Ma ei lahku siit nii pea isegi siis, kui mulle kolme toaga korterit vastu pakutaks. Printsibi pärast.

Varsti ronis auto jõurates väravast tagurpidi välja.

Kartulid ja munad jäid praadimata, sest ma ei julgenud perenaise puudega tuld teha. Ma ei tahtnud kuulda ta hädaldamist vedamata vedudest ja heast meesüürilisest ning varitsesin hetke, mil Luise oli laudas, et minema lipsata.

Rahvamaja koristajatädilt Riinalt kuulsin, et Endli nimi on Rajamets, sõidab kolhoosi veoautol, sügiseti ka kombainil, töö pärast pole laidusõnu kuulda olnud, viina pruugib harva ja alati mõõdukalt, kihutab mootorrattal kui põrgu metsaline, pidudest hoolib vähe, aga naisi vaheatab nagu mõni mees labakindaid.

«Viivi, see oli enne Ingridit, lubas poisil ära kohitseda . . . ih-ih-hii . . . ta ütles lausa prostalt välja, mida ja kuidas. Aga ju ta ei pääsenud enam ligi. Kuidas küll Endel Ingridi voodisamba külge kinni kleepus, seda ei jaksanud keegi ära imestada. Ingridil oli püksipael juba noorest peale na lödvavõitu. Ah ütles, et tuleb ära? Jooksen korraks Veskimäele. Need on Ingridi naabrid, mul oligi nende poole asja.»

«Pool saali põrandast alles pühkimata . . .»

«Homme ka päev, täna siia keski enam ei tule.»

Printsiibi pärast panin Riina tööd lõpetama. Riina ei taibanud algul, mida temalt nõuan, vahtis mind nagu mõnd lõunamaa prillmadu, aga võttis siiski harja. Kui inimeste käed töö juures alati nõnda kergelt ja kärmesti liiguksid nagu sel õhtupoolikul tädi Riina omad!

Paari nädala pärast läksin uuesti Rommoti juurde. Ütlesin sekretärile, et ta saadaks iga jutulesooviija tagasi, tõmbasin ukse kinni ja panin oma projektid, eelarved ning kalkulatsioonid lauale.

«Siin on miinimum, mida vajame. Miinimum, see tähendab — möödapääsmatult vajalik.»

«Kiiduväärt, kui inimene nii täpselt teab, mida ta tahab. Jäta aga siia. Vaatan läbi, kaalume võimalusi ja siis otsustame.»

Rommot oli kaval mees, niipalju teda juba tundsin. Osav jutumees ja veel osavam lubaja ning laveerija. Ta polnud tuulelipp, rajoonis süüdistati teda hoopis konservatiivsuses. Pikaajaline esimehestaaz oli talle ühe tarkuse pähe tagunud: kui rinnaga peale surutakse, ütle jah ning nokitse oma plaani mööda edasi. Kästakse: külva 40 ha maisi, ütle jah, kuid külva ainult viis. Sügisel nõutakse aru? Äpardus, ikaldus... Peapesust ei pääse; kui trehvab ägedam ülemus eesotsas olema, karistavad noomitusega. Peapesu unustatakse, noomitus kustutatakse, kolhoosis aga jäävad suured vapustused, üles-alla hüpped olemata. Mõnegi loksutamise juhtis Rommot niiviisi kõrvale, kuid õnnetuseks ei jätkunud tal oma-poolset julget pealehakkamist, kaugemaleulatuvaid plaane, ja tulemuseks oli Koljaku teosamm. Paremaks läks, seda tunnistas igauks, aga kui kümmeaastat tagasi Koljaku kolhoosi mainiti rajooni paremate hulgas, nihkus ta nüüd iga aruandega allapoole.

«Kutsuge või miilits appi, kuid enne ma paigalt ei nihku, kui olete mu ära kuulanud ja vastuse andnud.»

Esimees hiivas end poolenisti üles ja ma tõmbusin kärgatust oodates kõssi, ent juba laskus Rommot tagasi toolile. Minusuguse väikese putuka resoluutsus valmistas talle vist nalja. Aga nalja Rommot mõistis ja hinda.

Olin kõik hästi läbi kaalunud, seepärast oli mu jutt lühike, enda arvates küllalt argumenteeritud ja vääramatult põhjendatud. Rommot ei katkestanud mind kordagi. Ta istus veidi röötsakil, pintsakuhõlmad lahti ja kullavärvi uurikett roomas vestitaskust nõõpauguni. Suurepärase Mogri Märta, mõtlesin, saada täpselt nii, nagu on, lavale. Ta kõhatas kõh-kõh ja noogutas:

«Õige. Maja on liga-loga ja sisustust pole ammuilma uuendatud. Jah, tuleb ära teha. Võtame arvesse. Kaalume võimalusi...»

«Tahan kindlat otsust.»

«Ma ju ütlesin — jah.»

«Teie jah on nagu sisalik — lipsab korraks, ja ongi kulu sisse kadunud. Määrame kindlaks tähtpäevad, tööde järjekorra...»

«Kolhoosi rahakukrut ei käsuta sina ega mina, selleks on rahva poolt valitud juhatus.»

«Juhatus koosolek on homme. Kell neli on algus? Olen täpselt kohal ja selgitan, mis jääb segaseks. Muide, mitme juhatuseliikmega ma juba kõnelesin. Nad on päri, ainult kahtlevad, kas esimees on nõus.»

Minu stsenaariumi järgi pidi Rommot sellel kohal püsti kargama ja mulle ust näitama. See kannatlik ja pika meelega mees vihastas ning muutus tigidaks, kui temast mööda mindi, tema selja taga, tema heakskiiduta midagi korraldati ning otsustati. Tal oli veltveebli hääl ja iga probleemi lahendamiseks mõjukad argumendid:

«Keda te süüdistate? Kelle kallal näägutate? Tulete mind, Isamaasõja ohvitseri, ähvardama! Mina võitlesin teile vabaduse kätte, aga kus teie sel ajal kükitasite?»

Ootamatult puhkes aga Rommot hoopis naerma. Puhtast südamest.

«Oled sina alles üks ritsikas! Tead valmi sipelgast ja viiulit mängivast ritsikast? No muidugi tead, sa ju kirjatarkust laeni täis. Hakkamist on sul viie eest, seda ei saa salata. Mulle sa meeldid, loodrite ja venivillemittega sekeldamine on mul südame seest ära söönud. Tule mulle karja-brigadiriks. Palka saad kamaluga rohkem ja töö pole tuuletallamine; kui asi edeneb ja kari kasvab, on midagi otse käega katsuda ja silmaga vaadata.»

«Mul pole karjakasvatusest aimu.»

«Sa oled maalaps. Mida praegu ei tea, õpid ruttu ära. Lööme käed kokku, ah?»

«Tahate mind ära osta?»

«Ei. Mul on karja peale hakkajat inimest kurjasti tarvis. Saadeti siia üks unimüts, kardab lehma saba ja sõnniku haisu. Paneme ta rahvamajja.»

«Unimütsile on rahvamaja teie arvates paras paik?»

«Ta ei saa seal vähemalt kahju teha. Võid mind matsiks ja mühakaks söimata, kuid mina arvan, et enne peavad leib ja piim ja liha laual olema, alles siis hakkab jalg kepsutama ning silm ilusat kiikama.»

«Näib, et teie ettepanek polnud naljaks mõeldud. Muidugi pole ma nõus. Millal saab inimesi ja raha, et võiks remondiga alustada?»

Rommot nõjatus toolileenile ja ta hää l muutus külmaks ning järsuks.

«Säärasteks ettenägemata kulutusteks kolhoosil reserve ei ole.»

«Koljaku pole vaeste kirjas . . .»

«Kuid ka miljonist on veel palju puudu. Ma ei mõista sind hukka, isegi kiidan su hakkamist ja . . . noh, rinnaga trügimist. Kõik on õige, kõik on vajalik. Põhimõtteliselt. Praegu aga ei saa. Majanduses on oma reeglid, need on nagu raudvitsad meie ümber.»

Algul nagelesime, siis ütlesime päris ägedaid ja teravaid sõnu. Esi-mees mahlakamalt, mina viisakamalt. Rommot hoidis üleolevat, oma-moodi isalikku, nagu last mõistlikkusele manitsevat tooni, ja see ärritas mind nii, et läksin endast välja. Igatahes hoopis rohkem, kui mu lavastuslikus plaanis oli ette nähtud. Et kõik mu väited tema majanduslikult kaitsekiilt jöuetult tagasi pörkasid, karjusin peaaegu et nutt kurgus:

«Olete jah mühakas! Vaimne vähk. See väike summa oleks kolhoosil korraks aevastada. Inimene saab kõike, kui on ainult tahtmine.»

«Vaimse vähi kirjutan arvesse. Kuigi peaksin sulle kohe praegu kümme soolast tagumikule laduma. Kui on ainult tahtmine! Kelkimise peale on sinusugused ninatargad meistrid.»

«Ma ei kelgi. Kui tahan, siis ka saan. Kas või . . . kas või . . .»

Rommot näitas näpuga aknast välja. Tuules kõikuvate latvade kohal seisis kirikutorni nooljas teravik.

«Torni näed?»

«Mis siis?»

«Mulle hirmsasti meeldiks selle otsa ronida. Tore vaade oleks. Aga ei saa. Pea ei kannata. Ükskord veidi jommis kuraasiga proovisin. Puu-latvade kõrgusele jõudsin, siis oli tegu, et tervete kontidega alla jõuda. Sina muidugi läheksid kribin-krabin nagu orav?»

Rommoti hääles oli nõnda palju ja nõnda üleolevat pilget, et kähvasin:

«Muidugi ronin . . . kui tahan.»

«Aga sa ei taha. Oh seda vana armast lugu rebasest ja viinamarjadest, mis olid hirmus hapud. Kui käid torni tipus ära, kui katsud käega seda läikivat kuldmuna, mis seal nii toredasti kiirgab, saad rahvamaja jaoks raha, mehi ja materjali. Laon raha kas või oma taskust lauale, aga siis tahan ka mina. Noh, kas ronid?»

«Ronin.»

Rommot lagistas naerda.

«Kui ma kas või kuldmunal jalgu kõlgutan, teie ikka oma sõna ei pea. Koljaku esimehe sõnal on ainult mulluse põhu väärtus, kõik hüüavad teid heldeks lubajaks.»

Uskumatult kiiresti hüppas Rommot toolilt, tõmbas ukse lahti ja hüüdis:

«Hei, kes seal on? Arvid ja Inge, tulge siia. Mina ja see ritsikas sõlmissime väikese kontrahi. Olge tunnismeesteks ja lööge käed lahti.»

Kõik said naerda. Minu kulul. Torn oli kõrge, tema tippu pääses vaid piksevarrast mööda. Aastate eest oli keegi meremees ülal ristil oma särki kuivatanud, sama vägitükki tahab korrata kleenukesevõitu tüdruk, ametilt rahvamaja juhataja? Oh-oh-hoo ja ah-ah-haa!

Keegi ei võtnud meie kemplemist tõsiselt, igüks pidas seda naljaks, mis homme unustatakse. Mina ei unustanud, sest ehk küll ägedusehoos välja pahvatatud, muutus see mulle mu iseloomu, usu ja optimismi proovikiviks.

Koljaku külje alla ulatub metsamassiivi serv, käisin siin harjutamas. Koolis ja hiljem käitise klubis töötades proovisin mitmeid spordialasid, eriti võimlemist. Tundsin treeningu seadusi ning alustasin väiksemate kuuskedega, kord-korralt kõrgemate puude latvade vallutamisele üle minnes. Mu vaimse töötaja siidised peopesad tulitasid, pingutusega harjumata käed-jalad jäid kangeks ning nägu oli teravate okaste õelusest kriimuline, ent jonn minus aina kasvas.

Kui jõudsin kõige kõrgema kuusehiiglase latva ja ulatusin vaatama üle Koljaku mängumajade, üle ruudulise kultuurheinamaa, üle veerjate põldude, isegi üle astmeliselt tõusva suure metsa, oleksin uhkusest peaaegu huikama kukkunud. Sääraseid kuuski peab mitu otsakuti laduma, enne kui jõuab kirikutorni tippu, — kui kauge silmapiir sealt mu ees avaneb!

Poisikesed käisid mulle nõu andmas ning minuga võidu ronimas. Mõnigi püksitagumik ja pluusivarrukas kärises õmblusest lahti või rebiti rõivaisse marraskil äärtega kolmnurki, mõneski kodus jagati poistele urvaplaastrit ja minu aadressil halvustavaid vihjeid. Üks neist tabas mind üsna valusasti, nii et poetasin inimeste hoolimatuse ja tooruse pärast mõne pisaragi.

Keegi oli nõelanud:

«Seda on ennegi nähtud, et mõni vanatüdruk läheb poisita peast ogaraks.»

Enda heasoovlikkuse ja inimeste kurjuse demonstreerimise sildi all kanti kõik ütlemised mulle kõrvu, ogaraksminemise torke oli lendu lasknud Endel Rajamets. See pole kingitud, mõtlesin, vaid ainult laenatud...

Ma ei tahtnud äratada tähelepanu, seepärast alustasin koos päikesega, kui unesegased naagid alles katuseharjal reas istusid.

See oli peaproov. Ma ei kavatsenud üles tippu jõuda. Nii kui tunnen, et pingutus muutub raskeks, laskun alla. Järgmisel korral suudan kindlasti rohkem, võib-olla ulatun siis käega kuplit katsuma...

Juba varem nuhkisin välja, et kiriku remondimehed olid pika redeli põosastesse virutanud. Lohistasin selle torni juurde ja upitasin piksevarda kõrvale püsti. Oleks vaid tugiraudade vahe veidi lühem olnud! Iga järgmise ni jõudmiseks pidin end meetri võrra ainult käte varal ülespoole hiivama. See oli raske, ja kiuslik mõte ei jätnud mind maha: aga kui käed lahti lipsavad, mis siis?

Alustasin kolmanda vahega, kui kirikuaia tagant kostis hüüe:

«Kaarel! Vaata, keegi ronib taevasse. Kaarel, tule kähku, see ju rahvamaja madonna.»

Kutsumata publiku häältest ja «madonnast» häirituna pisut kiirustasin, aga mõne vahe ületamise järel manitsesin end puhkusele. Allapoole ma ei vaadanud, kuid kära järgi otsustades kasvas vahtijate jõuk kiiresti. Mind õpetati, nõögati, ässitati. Siis kõmises üle sumina esimehe bass:

«Ritsikas, tule alla. Jalamaid!»

Ma ei vastanud.

«Saadan sulle hommepäev remondimehed. Kuulsid?»

Tõmbasin kindad kätte.

«Su murtud kondid kirjutatakse minu arvele. Palun, lõpeta see tsirkus.»

Võtsin rauast kinni ja jätkasin teekonda. Esimees karjus ja palus veel midagi, aga lärm mattis ta sõnad. Erutatud hakid keerlesid kisasid mu ümber, mustad varesed tiirlesid kraaksudes risti kohal. Puude ladvad jäid mu jalge alla, ajuti vihisesid tugevnevad tuuleilid minust üle.

Kui taas peatusin, ütles keegi:

«Kas juba võhmal?»

Hää l kostis nõnda selgesti ja lähedalt, et ma pisut ehmatasin. Mitte kaugel, järgmises vahes naeris mulle vastu Endel Rajamets. Inimesed olid naljakalt väikesed ja ümmargused, vaatasin neile ju otse lagipähe. Kirikumüüri taga seisis autode rivi. Miilits kirjutab mulle liiklusummiku tekitamise eest protokoll, naeratasin.

«Kes teid siia kutsus?»

«Armastus.»

«Küll olete labane.»

«Armastus ligimese vastu. Kohusetunne. Abivalmidus. Solidaarsus. Ühesõnaga — kangelaslikkus.»

«Kuhu küll peaks pagema, et banaalsusi ei kuuleks.»

«Tulin, et teie tagalat kindlustada, teie aga — banaalsus.»

«Esimees käskis?»

«Mind ei käsutata. Kas laskume taevast maa peale?»

«Minge...»

Hiivasin end järgmisele tugipoldile. Endel oli pikem, muidugi ka tugevam ja ületas etapi nagu mängides. Kas ta tuli demonstreerima, kui hõlpsasti ta võiks ühe hingetõmbega kuplini ronida, kui vaid rahvamaja juhataja teel ees ei oleks? Või on see tema donžuanlik rünnakuvõte?

«Ma ei ole kindel, et suudan sind hoida, kui lastud varesena alla sadjad,» ütles Endel.

Juba sinatab! Koht polnud viisakusreeglite õpetamiseks sünnis ja vaikides jätkasin tõusmist. Endel minu kannul. Kiirustasin liialt, kulutasin jõutagavarasid ja end rahule manitsedes tegin pikema peatuse. Karniisini, kus torn järsult peenemaks tõmbus, oli jäänud vaid kaks vahet. Alustades mõtlesin murelikult: kui esimesel korral jõuaksin karniisini, oleksin vägilane. Enda silmis. Nüüd ma selles enam ei kahelnud.

«See pole muidugi minu asi,» ütles hääl mu jalge alt, «aga nõu võib ikkagi anda, eks ole?»

«Teie ju end käsutada ei luba.»

«Aitab vägitegudest. Keegi ei uskunud, et sa nii kõrgele jõuad. Poisid vedasid kihla, et poole vaheni, siis paned pillid kotti. Mina ütlesin, et ronid jämeda osa lõpuni. Usun seda ka praegu, aga mis mõtet on riskeerida?»

«Minul on. Kuid see ei puutu teisse.»

«Kurat sa siin maa ja taeva vahel teietad! See pole enam mäng. Õigemini on küll, kuid mäng eluga.»

«Ooh, kui suured sõnad! Kui kardate, kobige alla. Jõuate veel mõne kihlveo sõlmida.»

«Enne Koljakule kolimist olin ehitustöödel. Meie brigaad monteeris korstnaid. Jooksin viis korda ilma puhkamata üles-alla.»

«Kiidukukk.»

Peaaegu minut kostis vaid naakide karjumist, siis ütles Endel tigevalt:

«Nooh, kui kaua sa tee peal ees konutad? Hakka juba liikuma, käime kupli peal ära. Niiviisi tuule käes lödisedes on homme nohu kindel.»

Mul oli kuum ja tuul oli tõepoolest nõeluv, aga ka mina ei lasknud end käsutada ja ootasin niikaua, kuni olin enda meelest küllalt kaua puhunud.

Torni kaheksakandiline kivist osa lõppes väljapoole ulatuva astmes-tikuga, millele toetus aheneva noolja osa plekk-katus. Pleki serv oli küll valtsitud ja seega mitte terav, nagu kartsin, aga karniisi astmeid ületades kooldus piksevarras kaugele torni seinte tasapinnast väljapoole ja veidi maad tuli ronida peaaegu rippu, selg allapoole. Nagu ahv, vilksas mõte. Ainult palju kõrgemal kui ahvid. Alles nüüd tundsin, et käed ja jalad on väsinud, lisaks lõi vasakusse säärelihasesse kramp. Ootasin veidi ja hiivasin end siis üle karniisiseriva. Kui see on mäng, siis... Tõepoolest, kas ei hinnanud ma oma jõudu üle, siit peab ju ka alla minema. Allapoole on muidugi kergem, aga kui kramp lööb kätte või jalg libastab, võib laskumine muutuda priiküüdiks...

Istusin kaksiratsi katuseservale, nõnda et piksevarras jäi jalgade vahele. Niiviisi oli üsna mugav ja ohutu.

Kinganinade vahele ilmus Endli tumedate juuste pahmakas, seejärel kogu pea. Ta pilgutas silma ja naeratas.

«Kas loožis ruumi jätkub?»

«Näete ju, et see on ühe inimese loož.»

«Nihuta end veidi kõrvale, et mööda pääseksin.»

«Ei viitsi!»

«Kurat, ma olen lookas nagu päevakoer.»

«Tee allapoole on vaba.»

«Küll sa oled ülbe mardikas.»

«Mööd mõõdu vastu.»

«Loll koht mõõkadega vehklemiseks.»

«Olgu see õpetuseks. Ärge toppige oma nina võõrastesse asjadesse.»

Endel haaras piksevardast ja hiivas end järsu tõmbega katuseveerele. Ta tallas veidi mu jalgu, nii et pidin need lõua alla konksu tõmbama. Istusin poolkägargas ja kallakil mu kohal kõõlus Endel, hoides ühe käega rauast ja toetudes teisega vastu katuseplekki. Meie näod olid peaaegu vastakuti ja polnud mingit võimalust seda lähedust vältida.

«Sa oled julmalt kangekaelne,» ütles Endel. «See teeb su ilusaks.»

«Teie olete pealetikkuv ja see teeb teid vastikuks.»

Endel naeris lõbusalt.

«See läheb mööda. Laskumisel ära end liiga kiiresti libiseda lase, ki-sub naha peopesadelt maha. Nagu pajukoore, olen näinud. Hoopis targem on, kui poed luugist torni, seal on hea lai redel. Nägemiseni!»

Saapataldadega vastu plekki kolistades hakkas ta ülespoole ronima. Laskusin seljakile, nii et tundsin vastu kukalt katuse rahustavat jahe-dust. Pilved olid vajunud madalamale, üksikud kahlud eraldusid lääne-

poolset taevakummi katvast massiivist, nagu saadaks see hall müür sõdalasi või saadikuid välja. Nad läksid, ja ükski ei pöördunud tagasi. Nii nagu aeg, nagu päev, nagu iga minut koos kõigega, mis temasse mahub...

Vaatasin liiga kaua taevasse, äkki tundsin, nagu hõljuksin hoopis mina edasi, pilved aga seisavad paigal. Oli nõnda imeliselt kerge, justkui võiksin lendu tõusta. Iiveldus tõi kibedat vett kurku ja mind haaras hirm, nii et oleksin peaaegu appi hüüdnud. Klammerdusin tugevamini piksevarda külge ja silmi sulgedes jäin pöörituse kadumist ootama.

Lamasin kaua hiirvaikselt. Kui taas silmad avasin, seisime mina ja torn jälle paigal ning pilved jätkasid oma teekonda. Käed olid aga lõdvad nagu oheliku otsad ja nõnda tuimad, et vaevalt tundsin rauda sõrmede vahel. Ma ei julgenud varrast mööda laskumisele mõeldagi ja kallutasin end ümmarguse luugi poole, mida kasutatakse tornitipu remontimisel. Minu õnneks oli kaas nõrgalt peal, kuid ta lipsas sõrmede vahelt lahti ja veeres hüpeldes ning kolisedes alla. Paras, kui mõnele uudishimulikule silmade vahele lendab, mõtlesin ja randi külge klammerdu-des lohistasin end avani.

Mul polnud jõudu ega julgust end ümber pöörata ja pugedin pea ees alla. Istusin trepi laiale astmele ning kergendustundest kippusid nutt ja naer läbisegi peale...

Treppide ja redeleid mööda jõudsin kiiresti alla. Kellamees oli püha-koja ukсед avanud. Kui päikesest pimestatuna portaali kaare all peatusin, hüüti mulle paar tervitussõna. Mööda minnes, sest kõik vahtisid, pead kuklas, üles ja vaimustuserohke ahh! ja hirmusegane ohh! kommenteerisid Endel Rajametsa akrobaatikat kuldmunal.

Lipsasin väravast välja ja ruttasin koju. Heitsin diivanile, kuid käelihased tõmblesid ja sääremari kiskus krambis nõnda valusasti kokku, et end aietades uuesti istuli ajasin.

Minu kõrguste vallutamise katse oli Koljaku rahvale tänuväärseks jutuaineks. See oli hoopis midagi muud kui mõni abielutüli, viinastunud-päine arveteõiendamise või poemüüja kummalised kaalukaunid, mis alatasa saja-kahesaja grammiga eksisid — ikka ostja kahjuks. Leidis imetlejaid, kes pärisid, millal vallutan kõige kõrgema tipu — risti; kostis iroonilisi vihjeid, et rahvamaja juhataja kütib au ja kuulsust; ei puudunud mõttekaaslased militsionääril, kes ähvardas mulle huligaanitsemise eest protokollil koostada ja mu kümneks päevaks veele-leivale saata.

Vestlus vormimehega oli tujutõstev vahepala, kibeda järeлмаigu jättis aga Ingrid Rajametsa külaskäik. Kunagi Koljakul populaarsuse võitnud ja minu poolt varjusurmast ülesäratatud naisansambelis laulis Ingrid sopranit. Vaeva ja muret oli temaga palju, sest oma huvitava tämbriga hääle väärtust ja jõudu tundes paisutas ta pianod fortedeks, kuid temata kaotas meie laul palju oma särast. Pärast seda, kui Endel kodust lahkus, Ingrid proovidele ei ilmunud ja otsisin talle kooliõpetajate hulgast hädaasendaja. Viisi too pidas, kuid hääл kõlas elutult ja meil tuli osa laule repertuaarist kustutada. Just lõõvam ja kaasakiskuvam osa. Kui nüüd Ingrid rahvamaja uksele ilmus, sundis mind nõrk lootusekuma talle vastu ruttama. Vapustus on ehk möödunud, võib-olla pöördub ta meie hulka tagasi...

Ingridi liigutused olid järsud ja nurgelised, põsed õhetasid, ta suu, mis põlastust või üleolekut demonstreerides mõnigi kord ühte nurka

pidi veidi ülespoole tõmbus, oli seekord päris viltu. Kõike võis erutuse ja kiirustamisega seletada, kuid seisin vaid sammu kaugusel temast ja pidin kõrvale pöörduma, nõnda tugevasti löi mulle viinalehk näkku.

«Tulin sulle ütleva, et nüüd ärge mind enam oodake. Sülitan teie kultuuritegemisele.»

«Mispärast? Kas ikka veel pole lapsehoidjat?»

«Lapsehoidjaid palkan kas või kümme tükki, see mu enda asi. Niikaua kui sina siin kamandad, käin sellest hullumajast suures kaares ringi.»

«Mis kurja mina sulle tegin?»

«Või veel! Ingli nägu peas ja sula mesi suus — mis mina tegin. Nii salakavalat ussi pole Koljakul varem veel nähtud. Süütu tallele! Meestenäljas vanatüdruk, vaat kes sa oled!»

«Oled sa haige või... purjus?»

«Peen preili ja peened kombes. Kohtumine kirikutornis, puuladvad hälliks ja pilved vaibaks peal. Mu hing on nõnda väävlit ja tõrva täis, et kratsiks sul silmad peast.»

Riina võttis ahju tagant harja ja liipas lähemale.

«Kui sa siin küüsi teritama kipud, saad üle küüru, nii et laksud.»

«Ah sina ka kaitses teda. Muidugi, küll pada katelt ja kärp tuhkut tunneb. Tütar sul tõmbab, saba seljas, ilmapidi ringi ja passib, kuidas naiste tagant mehi üle lüüa.»

«Kas sa selle lõhna tunnend?» torkas Riina harja Ingridile näkku, nii et see kohkunult tagasi tõmbus. «Ei mina mõista, kuidas küll Endel nii-suguse rajaka kõrval terve pika aasta vastu pidas.»

«Ta oleks veel kümme aastat mu seelikusaba all kükitand, aga andsin talle hundipassi. Mina, pea seda meeles. Ma ju nägin, seda oli otse õhust tunda, et see uus lipakas talle hingerahu ei anna. Lipakas sa oled jah, ära aja silmi midagi pungi, ole nii haritud kui tahes. Teised on sinu meelest kõik muda, mida võib tallata, kõik olgu sinu päralt. Viskan sulle seebikivi näkku, et igal mehel sind nähes süda pahaks läheks. Torkan sellele lobudikule siin tule räästasse, et te kõik koos kärssaksite. Laulukoor! Äh, hoorakoor, seda teab külas iga naga.»

Riina laksatas Ingridile harjavarrega vastu tagumikku. Veel teise ja kolmanda korra, tõrjudes märatsejat ukse poole. Mida uksele lähemal, seda vägevamaks muutus Ingridi leksikon. Veel trepilt kostis sõimu ja ähvardusi, kuni ta äkki nagu lõigatult vaikis. Riina käis koja aknast piilumas, et järsku hull sussitabki tuld. Tagasi tulles ütles:

«Nutab. Istub trepil, pea põlvede vahel, ja kõöksud. Eeh seda naisterahva elukest küll...»

«Kutsume ta sisse tagasi?»

«Vähe veel kuulsid? Viinaaur võtab naistel aru peast...»

«Ta ei paistnudki hirmus purjus olevat.»

«Paljudest haigele südamele tarvis on. Saa nüüd inimesest aru. Eks ta üks ringitõmbaja oli küll, aga sellest ajast, kui Endel tema juurde kolis, oli äkki nagu ümber tehtud. Nii-sugune kodukana, et kukupaimat pole maailmas nähtud. Aga nii kui poiss minema pühkis, on jälle saba seljas. Hullemini kui enne. See on ikka kohe looduse poolt nii seatud ja määratud, et ilma meheta on naisterahvas ainult pool inimest. Kui niigi palju välja annab. Vanasti ei paistnud see nõnda silma, sest naised kartsid häbi ja hoidsid oma au. Kes pelgas inimesi, kes jumalat ja igavest põrgutuld.»

«Mis sa neist meestest nii puhtaks küürid...»

«Ah, mis sa meestest! Eks sa vaata loodust. Olgu ta loom või lind, igal kukel, jääral ja pullil on kari kanu või uttesid või vissisid taga.»

«Nüüd jookseb su jutuots küll päris rappa.»

«Ei ta jookse kuhugi. Ma saan aru küll, et inime sellepärast inime ongi, et ta looma moodi elada ei tohi. Aga ei see tark aru ja terane mõistus aita igakord ühti...»

«Kust küll Ingrid minu peale niisuguse laimu võttis...»

«Jutud on nagu umbrohi — oli alles tühi maa, aga juba pistavad ninakesed mullast välja.»

«Oled sa säärast jampsi mujaltki kuulnud?»

«Inimese suu pole ainult söömiseks...»

Riina tõstis harja õlale ja liipas saali, kus viimase kinoõhtu reliikviad — piletiräbalad, kompvekipaberid ning kokkumuljutud koniotsad — koristamist ootasid. Tõenäoliselt ka tema tsipake uskus seda juttu. Naine ilma meheta on ju ainult pool inimest, ja mina pole kaugeltki viieteistaastane...

Pisut rõõmustavam oli esimehe külaskäik.

Rommot kõndis saalis ringi, käristas tükikese ripnevat tapeeti ära, õdtsus nurgas allavajunud põrandalaudadel ja põrnitses pikka aega invaliididest toole, mis olid tulesüüteks ahju juurde ritta seatud.

«Uuris in su elarveid ja projekte... Nõuad liiga palju korruga. Kuigi see, tõtt öelda, kolhoosi pankrotti ka ei viiks. Tööjõudu on vähe, nii vähe, et kisenda või appi. Kuid väikese brigaadi leiame. Ühesõnaga — teeme ära.»

«Täna lubamise eest.»

«Sa ei usu mind?»

«Ei.»

«Ah soo... hm, jaa...» pomises ta omaette, aga puhkes siis naerma: «Sa vist ei pannud põhimõttelist vahet tähele? Ma ei öelnud — jah, vaid — teeme ära.»

«Sääraseid peensusi ma eraldada ja hinnata ei oska.»

«Küll õpid... Rahvas räägib, et sul olevat plaanis päris pilvepiirile ronida.»

«Ronin. Oleksin põlguse väärt, kui poolel teel peatuksin.»

«Oh-hoo! Kuule, sa jäta see lollus. Kui iga kemplemist täht-tähelt võtta, hakkaks maakera tagurpidi tiirlema. Sa ei taha mind ometi mõrtsukaks teha.»

«Teid vabastan igasugusest vastutusest. Annan kas või notariaalselt kinnitatud tõendi. Kirjalikke tõendeid te ju usute?»

Viimaste sõnade pilge torkas nähtavasti läbi esimehe paksust nahast, sest ta sähvas:

«Kas sa tuled õpetama mind, põlist kaadritöölist ja Isamaasõja ohvitseri, kes...» Neelatas, vaatas mulle veidi häbelikult otsa ja heitis käega: «Kurat sinuga, roni või kuud tõrvama. Igasuguseid hulle ka kaela soku-tatakse, ei lasta rahus elada.»

Mõtles veidi, siis jätkas:

«Ega ma paha pärast... Sa oled noor, ei tunne veel elu. Ära liiga kiiresti torma. Kui silma hakkad paistma, nõutakse sinult järjest rohkem ja rohkem. Mahajääjaid jälle pekstakse. Igast kandist. Tark teeb parasjagu, et püsiks keskmiste kindlas rivis. Nõnda on kõige rahulikum...»

«Teie elutarkus ei hiilga just originaalsusega.»

«Äraproovitud tarkus on nagu truu hobune — ei vea kunagi alt...»

Järgmisel päeval põrises traktor rahvamaja ette, järelkärus hunnik laudu, kaks vanameest ja üks mitte just palju noorem naine.

«Võtke vastu — remondibrigaad saabus kultuura käsutusse,» hõikas vanem kõigist vanadest ning omaenda jalale komistades oleks peaaegu kápuli lennanud.

«Juba varahommikul auru all.»

«Tipsuke sai võetud, uue töökoha liikudeks,» tunnistas mees heasüdamlikult. «Viin pole meil iial töötegemist seganud.»

Õigem olnuks öelda vastupidist, selles kogesin varsti. Millal nad pude lit kummutasid, ma ei näinud, kuid viinavine hõljus nende ümber nagu suits katlamaja korstna tipus. Oleksin nad meelsasti kuradile kihutanud, kuid siis poleks ühtki põrandalauda lahti kangutatud ega pehkinud tala vahetatud. Nad kuulasid kõik mu õpetused ja noomimissõnad kannatlikult ning heakskiitvalt pead noogutades ära — ja istusid edasi. Kaebasin esimehele. Rommot tuli ja pörkis nii, et varblased pistsid põõningult võrinal lendu, aga tulemuseks oli, et brigaad venis veel hullemini.

Pisipahandused, pisirõõmud, pisiaskeldused moodustavad nagu mülkasoosoo, mis inimese pikkamisi, kuid hoolimatult järjekindlusega endasse imeb. Need «pisid» tungivad nagu soojal kevadõhtul üles-alla sõeluvad kihulased suhu, ninna, silmadesse, nad ahendavad silmaringi, nüristavad tundeid ja kasvatavad samblakorra mõistusele. Inimene muutub väikeseks ja väiklaseks ning enamasti ise ei märka seda... Kui märkab, siis soovib, et maa väriseks, kõu kõmiseks ja jõed ning mered uputaksid.

Kõike seda ma soovisin. Kuid elu loksus omasoodu edasi. Õhtul seisin õhetavi kõrvu linnast sõitnud lektori ees ega teadnud, kuidas vabandada, et loengule «Marksism ja agraarreform» kogunes vaid kuus kuulajat. Hommikul ootasin asjatult oma venijate brigaadi. Helistasin esimehele. Kahju küll, ohkas Rommot, saatsin nad avariid likvideerima: ühes laudas tõmbas «Sultan» rõnga ninast välja ja pillutas kõik latrid segi.

«Mis mina siis teen?» lipsas mul rumalavõitu küsimus suust.

«Puhka.»

See oli nii loomulikult ja lahkesti öeldud, et telefonitoru vaikselt hargile panin. Puhka! Ma võin vist kuuks ajaks kuurorti sõita, metsa ära kaduda või lihtsalt kodus jalad seinale lüüa, ja keegi ei märkaks seda. Paljudel oleks koguni hea meel — üks taganttorkija vähem.

Keerasin ukсед lukku ja läksin koju. Pikutan ja loen. Näis, millal nad minu puudumist märkavad ja otsima tulevad...

Laupäeva lõuna paiku sõitis üks mootorratas kohutavalt paukudes õuele, nii et hirmust segane valge kana vastu mu aknaruutu lendas. Lootusrikkalt tõmbasin eesriide kõrvale.

Endel Rajamets pani punasejutilise kiivri «Jawa» tagaistmele. Kas ta tuli jälle korterit nõudma? Või kupli vallutamisega uhkeldama, et mulle mu väiksust ja nõrkust ninale visata?

Ta ei meenutanud ühte ega teist. Ütles hoopis:

«Istu sadulasse, sõidame krossivõistlustele.»

«See kõlab nagu käsk.»

«Vabandust, kuid mul on kiire. Ja ma ei usu, et sinu veenmiseks oleks mõtet sõnu kulutada. Oled selleks liiga iseseisev. Või nagu poisid ütlevad — rahvamaja madonna. Ma ei käsuta, vaid ainult pakun vaheldust ja meeletahutust. Võistlus tuleb põnev, osa võtavad vabariigi tugevamad tuusad.»

«Kuulud ka paremiku hulka?»

«Veel mitte, võistlen ju alles teist aastat. Lähme?»

«Võidukihutamised pole mind iial kiusatusse viinud.»

«Kahju. Sinusuguse hingega tüdruk peaks ka ise sadulas istuma.»

Miks ma ei öelnud järsult ja kindlalt ei? Endel oleks edasi sõitnud, kuid oma kõhklevate vastustega õhutasin teda paigale jääma. Ta vaatas mulle ootavalt otsa. Silmad olid tal tumepruunid. Lähestikku asuvate tumepruunide silmadega inimesi olin alati tigidaks pidanud, Endli omad jutustasid aga pigem tahtekindlusest, võiks ka öelda — jonnakusest. Võib-olla oli säärases muljes süüdi terava löikega kitsahuuline suu.

«Miks sa just mind kutsud?»

«Lambaid ma ei salli . . . pole kedagi kutsuda.»

«Tee seda heameelt oma naisele.»

«Mul pole naist.»

«On sidemeid, mida lihtne äraminek ei lõpeta.»

«Kas hakkad mulle moraali lugema?»

«Kahtlen, kas see aitab.»

«Inimene on tühine putukas. Ta on kümnete köidikutega seotud. Käsisist ja jalust. Teda aheldavad leib ja riie, ulualune ja nõندانimetatud avalik arvamus. Ära ole niisugune, ära tee seda ja teist. Sõnakuulmatute jaoks on peenike karistusmehhanism välja mõeldud. Olgu siis mul vähemalt nõnda palju vabadust, et võin valida, kellega tuba ja voodit ja gan . . . Noh, aitab lobisemisest, me jääme hiljaks.»

«Rahvas juba jahvatab, et käisid mul kirikutornis kosjas. Kui mind nüüd veel sinu mootorpruudina nähakse, oleme nende silmis paar valmis.»

«Pidasin sind julgemaks.»

Ma ei tahtnud olla arg, kes oma käike ja tutvusi külaeitede juttude järgi valib. Agarate sosistajate kiuste sõidan Endliga motokrossile, et ennustajate kannatus proovile panna ja nad pika ninaga jätta!

Riietusin kähku ja varsti tuiskasime Koljaku vahelt läbi. See oli nagu paraad, sest suur enamik Koljaku majadest seisab kahel pool maanteed nagu auvalves. Küllap meile vahiti järele. Küllap leidis parastajaidki — meie madonna lendas orki!

Kaasasõitjal tekib alati instinktiivne reageering juhi suhtes. Nii autos kui mootorrattal. On juhte, kelle kõrval kogu aeg on hirm, nii et piilud kartlikult iga käänakut ja teeveerset kivi ning surud möödasõidul jalad kramplikult vastu põrandat. On juhte, kelle kõrval unustad, et lendad rohkem kui sajakilomeetrise tunnikiirusega. Telefonipostid aina vilksasid meist mööda, kuid pidin end taltsutama, et mitte ässitada: kiiremini, kiiremini!

See oli nali tempo kõrval, millega mootorrattad rajal kihutasid. Nad lendasid ülepeakaela ja tõusid jälle. Nende masinad stoppasid pehmes liivanõlvakus ja mehed tassisid ning veeretasid sõidukid üles. Nad sööstsid säärase hooga kruusase põhjaga ojja, et kadusid veetuisku, ning ilmusid vastaskaldal taas nähtavale. Kes kukkus, kelle masin üles ütles, kellel enda oskus või ratta jõud napiks osutus, sellest tuisati mööda. Ikka metsikumus tempos. Vaevalt oli neil mahti mõelda kuulsusele või auhindadele, mis võitjaid ootasid, neid kandis edasi mingi kõigist elusolendeist üksnes inimestele omane instinkt — olla esimene, olla võitja!

Juba teisel ringil olid kõik nii segamini, et ma ei taibanud, kes on ees, kes sabas. Mootorite paukumine kurdistas mind, rajalt keerlev liivatolm mattis suud-silmad, heitgaaside ving pani nina kipitama, ja ma jalutasin eemale, et puhata ning värsket õhku hingata.

Kui lärm vaikis, lonkisin tagasi. Endel otsis mind juba. Esikoht olnud tal sama hästi kui käega katsuda, kuid siis hakanud karbuss jukerdama. Säärases tihedas konkurentsisis olevat aga ka kolmas koht temasugusele algajale suureks saavutuseks. Võib-olla arvatakse ta koondvõistkonna kandidaadiks...

Endel oli rahul, õnnelik ja uhke. Teda õnnitleti ja mõned pistsid ka mulle käe pihku. Nagu asjaosalisele. Lillepuhmaka, mille rahvariides tüdruk pukil seisvale Endlile upitas, ulatas ta mulle. See oli temast kena ja küllap ma olin veidi uhke ka.

Tagasiteel me ei kihutanud. Mootor aevastas ning paaril korral suri hoopis välja. Koljakule ta siiski meid tõi. Endel peatus Uukaevu väervas, lükkas kaitseprillid otsmikule ja kiskus jumalagajätmiseks suure gladiaatorikinda käest. Ta ei kippunud tuppa. Ei määranud kohtumist. Nii et mitte midagi ei juhtunud.

Ent nõnda see ometi algas. Võib-olla algas kõik juba märksa varem? Võib olla, kuid ma ei märganud seda. Kas on alati võimalik öelda: siit algab jõgi?

Varsti polnud meie kohtumised enam juhuslikud. Me ei otsinud kõrvalisi metsatukki ega ööpimeduse varju. Mulle meeldis Endli trotslik, ironiseeriv kõnepruuk, kuigi selles minu arvates oli pisut teesklust ja poosi. Pole mõtet meenutada, kuidas kõik arenes ning hargnes; vaevalt on selles midagi uut, mida iga täiskasvanu poleks läbi elanud. Minu armumised ja armastamised kuulusid üsna kaugesse minevikku ning näis, et nende paari aasta jooksul, mil ükski mees mind kõita ei suutnud, oli minusse mu enda teadmata ohtlikus koguses lõhkeainet ladestunud. Ei-ei, see polnud ainult füsioloogiline laeng, vaid igatsus sõbra, vajadus lähedase inimese järele.

Nagu ikka, jõudsid jutud tegelikest sündmustest kaugemale ette. Mõned heasüdamlikud valvepostlid ruttasid hoiatama: sa oled Endlil mitmesetmes, kas tõesti loodad jääda viimaseks? Ma mõtlesin jonnakalt: miks mitte? Armunu on alati optimist. Tema eesõiguseks on näha kõike ja kõiki siledamana, kaunimana tegelikkusest. Muidu ta poleks armunu. Armastatud on vaenlasi, lollpäid, kurjategijaid. Endel oli aga tähelepanelik noor mees, kellel tüdrukute pilgud meelsasti peatusid.

Muidugi kriipisid Ingrid ja ta eelkäijad mu hinge. Ma ei tahtnud küll minevikus sorida, ometi lipsas etteheide nende arvel mul suust.

Endel vastas õlakehitusega:

«Ju nad siis ei olnud need õiged.»

«See on südametuse, hoolimatus...»

«Ja need teised halvad sõnad. Sa pole esimene, kellelt neid kuulen. Olen püüdnud end sundida. Kuid on vastik ja ebanormaalne elada koos, kui inimesed on teineteisele võõraks muutunud.»

«Sõlmid sidemeid liiga kergekäeliselt. Mõtlematult.»

«Kõik sidemed saavad olla ainult vastastikused. Ma pole end kellelegi vägisi kaela määrinud.»

«See on nõrk vabandus.»

«Ma ei otsi vabandusi. Milleks need? Ma ei ülista end ka kangelaseks. Ma lihtsalt olen niisugune, nagu olen. Elan, ja kõik. Võib-olla on mu häda selles, et ma ei oska, õigemini — ei viitsi teeselda. Ei oska peitust mängida. Ei kannata silmakirjatsemist. Kui ei meeldi, olgu lõpp. Siiani pole mul lihtsalt vedanud, sest niisugust naist nagu sina pole ma varem kohanud.»

«Usun. Olen isekam ja kangekaelsem kui keegi teine.»

«Kas või murrad kaela, aga ronid torni tippu.»

«Just. Mul puudub ideaalse kodukanakese iseloom. Nii et mõtle järele, enne kui on hilja.»

Olin loomult optimist. Uskusin, et inimese põhiloomuseks — moodsalt öeldes: tema programm-mudeliks — on headus, mitte kurjus. Muidugi, on halbu, isegi palju väga halbu inimesi, kuid sageli on selle põhjuseks neid ümbritsev ükskõiksus, tuimus, pahasoovalikkus. Kui tugev ka on pärilikkuse mõistatuslik jõud, ikka on võimalik inimest mõjutada, kaasa haarata, üles kütta, barrikaadidele viia, vaimustusest rõkkama panna. Ma ei pruukinud oma mõttekäikude tõestamiseks ajaloost näiteid otsida. Muutusin ise energilisemaks, aktiivsemaks, ja et ma tegin kõike siira kaasaelamisega, röömsa näo ja hea sõnaga, äratas see mõnegi tuima iseloomu letargiast. Isegi kolmest eksemplarist remondibrigaad hakkas kiiremini liikuma ja neis tärkas nõrku algatuslusti, paremini teha tahtmise idukesi, nii et ei pruukinud neil enam kogu aeg kandu tallata. Võtsin uue innuga käsile oma diplomilavastuse, meelitasin osatäitjaid, vedasin mõne poolvägisi rahvamajja, julgustasin, õhutasin — ning, imet küll, nakatasin.

Olin õnnelik. Tajusin, et õnneks on tööst üksi vähe. Olin liiga tavaline, mu mõtte- ja tundemaailm liiga piiratud, et ülevatest ideaalidest sooje- neda, et armastusest ühiskonna, inimkonna, kogu universumi vastu sü- tida. Vajasin enda kõrval ühtainust luust ja lihast inimest, tema kätt kaela ümber, tema põske mu põse vastas. Ja ma ei tundnud enam alan- davat solvumist, kui meenusid tädi Riina sõnad: «Naine ilma meheta on ainult pool inimest . . .»

Kitsas ringis pühitsesime registreerimispidu.

Esimees Rommot naeris:

«Kumb kummale päitsed pähe ajas?»

Ja andis meile korteri võtmed. Kolhoosi esimeses uues kivimajas. Oleks kergemeelsus, kui kolhoos kaht nõnda tublit tööinimest alatiseks endaga ei seoks, ütles ta.

Üks perekond oli juurde sündinud.

Endlil oli mööblit — või nagu ta ütles: koli — vähe, kuid kahe peale sisustasime toad elamiskõlblikuks. Meelsasti oleksin ostnud uue mööbli, aga Endel arvas, et milleks kiirustada ja raha raisata. Tal oli ükskõik, mis meil tubades on, ta isegi irvitas nende üle, kes kas või kõhu kõrvalt viimased rublad kokku kraabivad ja järeelmaksuvõimaluste õnge hak- kavad, et oleks tingimata tikkjalgedega valge mööbel, põrandalamp ja vaibatükid põrandal. Mitte istumiseks, söömiseks ja magamiseks, vaid uhkeldamiseks. Nii sünnivad väikekodanlased, arutas ta, mööbli, edvis- täva mugavuse, asjade orjad. Tooli, diivani ja televiisori kummardami- sest kõik algab, varsti unistatakse kümne õunapuu, basseini ja kivik- taimlaga oma majast. Nõnda aheldatakse end ühe koha külge, kus joos- takse elupäevad ringiratast nagu igavesti oheliku otsa seotud lambad. See on tagurpidikäik, sajandite jooksul sissekasvanud «oma tuba, oma luba» mentaliteedi kummitus. Tänapäeva inimene peab olema vaba ja liikuv, tema sümboliks on auto. Auto, lennuk, rakett. Ühesõnaga liikumine. **Tempo.**

«Mis vahe selles on, kas kummardatakse autot või kümne õunapuuga maja?» protesteerisin. «Koduarmastus on ilus tunne, ära selle üle naera.»

«Kopitusehaisu lööb säärasest kolkapatriotismist versta maa peale vastu.»

«Sa ei kavatse Koljakule elama jääda?»

«Igaveseks sellesse pehkinud hiirelõksu? Muidugi mitte... Esialgu on ta hea küllalt, sest palk siin jookseb ja spidomeetri vastu keegi suurt huvi ei tunne. Võib veidi sammalt kasvatada. Miks sa imestad, sina oled ju hoopis suurem rändlind kui mina.»

Rändlind küll, kuid vastu enda tahtmist. Olude, küllap ka rahulolematu iseloomu sunnil. Mulle ei valmistanud see vähe südamevalu ja muret, etteheiteid iseendale ja ajuti ahastusele lähenevat hirmu, et ma milleski ei kõlba. Keskkoolis vahetusid koos klassidega ka tulevikuunistused: mis sügisel oli kindel otsus, taganes kevadeks uue veendumuse ees. Minust pidi saama arhitekt, kooliõpetaja, keemik, näitleja, kuni viimases klassis jõudsin arsti valge kitlini. Sisseastumiseksameil jäin ukse taha — ja ohkasin kergendustundest. Suvised külaskäigud ema juurde haiglasse pühkisid minust romantilised ja ülihumaansed ettekujutused ning sisenidasid haigla vastu hoopis hirmu ja iiveldust.

Ma ei teadnud, mida peale hakata. Tööle? Kuid ka töökoht peaks olema lähedane mu tulevasele elukutsele. Ootasin selgust ja valgust, ning siis raputas mind «Kolme õe» lavastus nõnda, et kõigil mitutpidi mõtlemistel oli järsk lõpp. Teatris käisin mudilasepõlvest peale, oli vähe lavastusi, mis mul vahele jäid, ja olin meie näitlejate ning näitejuhtidega nõnda harjunud, et nad mind millegagi vapustada ei suutnud. Seda järsem ja ägedam oli vapustus nüüd, hulkusin etenduse järel hommikuni linnapidi ringi ega osanud ära imestada, kuidas ma küll olin võinud oma kunagise näitlejakiindumuse reeta?

Töötasin raamatukogus, seejärel ühe käitise kultuuriklubis, kus oli võimalus proovida oma võimeid näitetrupis. Mind kiideti, mulle usaldati kaalukaid osi. Ootasin kaks aastat, siis läksin üsna enesekindlana teatrikooli vastuvõtteksameile. Mind kuulati, mul lasti lisaetüüdi maha mängida — ja jäeti reservi. Kui õppeaasta jooksul mõni üliõpilane välja langeb, haigestub või... (... sureb, tuli mul endal juurde mõelda), siis kutsutakse mind asemele.

Nüüd ma ei ohanud kergendustundest nagu siis, kui mao ja karika embleemiga ukсед mu nina ees kinni löödi. Milleks ma siis õieti kõlban? oli küsimus, mille eest enam kuhugi polnud põgeneda. Kui mõni koht vabaneb... Tähendab: keskpärane keskpärasus, augutäide, statist. Kas see on minu osa ka elus? Aga kui kõrge komisjon vaeste lödisevate kandidaatide läbijahvatamisel eksis?

See oli kahvatu lohutus. Nelja aasta pärast uuesti ükskõikselt ja halastamatult jälgivate pilkude risttulle minna? Noorele inimesele, kes kärsitult otsekohe, selsamal tunnil alustada tahaks, näib neli aastat pikemana kui igavik. Võib-olla on see katseajaks? On karistus senise kõhk-luse ja hüpliku meelemuutuse eest? Hüva, ootan siis igaviku ja kui tarvis, rohkemgi, mõtlesin tigeda jonnakusega; nad veel kahetsevad oma jahedat — olete reservi arvatud, siis, kui koht vabaneb...

Seni oli aga tarvis õige proosalist asja — leiba teenida. Töökoha valik polnud enam raske, lasksin silme eest läbi ainult need, mis mind näitekunstist eemale ei tõrjunud. Nii sai minust kolhoosi rahvamaja juhataja. Et minuealine mitteõppiv noor inimene on meie päevil veider unikum, astusin kultuuritöötajate kooli kaugõppe-osakonda. Näitejuhtimise erialale. Veidi kurioosselt kujunes välja: näitlejaks ei kõlvanud, näitejuhiks aga küll. Endel arvas rahulikult, et see on elus sageli nii: kehv töö-

mees upitatakse häid töömehi kamandama. Minu kavatsus uuesti teatrikooli eksameile minna ei äratanud temas vaimustust — ükski amet polevat nõnda suurt vaevanägemist väärt, sest inimese elu on ajutine ja üürike nähtus; ta kaotab mõtte, kui koosneb ainult pingutusest, rabelemisest, enesepiiramisest.

Vaidlesime pisut, kuid ma väga ei püüdnudki Endli seisukohti kummutada, sest pidasin neid suuresti vaid sõnaliseks poosiks. Elu ju näitas vastupidist. Kogesin, et õnn võib olla ka loobumises, endapiiramises, oma harjumuste, tujude ja tahtmiste allasurumises või teise inimese järgi koolutamises. Meie Endliga polnud nõnda isekad ja kangekaelsed, et ei oleks suutnud oma maitseid ja harjumusi kohandada ning sobitada.

Elu oli muutunud rikkamaks, põnevamaks ning päevad lendasid lausa hirmuäratava kiirusega.

Ma ei suutnud vaid Endli suletusega harjuda. Ta jutustas küll, mida päeva jooksul tegi, kus käis, keda kohtas, aga vaikis või põikas järsult kõrvale, kui püüdsin teada saada, mida ta mõtleb, mida tunneb, mida väga-väga igatseb. Mõnigi kord vastas ta hoolimatult, ja enamasti siis, kui ootasin hellemat ning õrnemat sõna. Pidasin säärase tujukuse üheks kas või kaudseks põhjuseks Ingridit, õigemini Endli poega Jürist.

Minuga ei kõnelnud Endel oma pojast kunagi. Kas mitte sellepärast, et kartis mulle haiget teha? Selline tähelepanelikkus oli liigutav, kuid ma pidasin end ka psühholoogiks ja kartsin, et süütunne ja kahetsus võivad muutuda häirivaks varjuks meie elus, ning otsisin sobivat meeleolu ja silmapilku, et Endlit aidata. Ühel õhtul, kui juba voodis lamasisime, alustasin ääri-veeri:

«Ingridiga on lood halvasti . . .»

Endel võttis käe mu rinnalt ära. See oli hoiatus, kuid kord alustanud, otsustasin lõpuni minna.

«Küllap sa oled rohkem kuulnud kui mina . . . Ta on päris käest ära.»

«Mina ei saa sinna midagi parata.»

«Ingrid on täiskasvanud inimene. Ta teab, mida teeb, ja vastutab ka ise. Kuid häda on selles, et ta jätab lapse hooletusse.»

«Minu käest saab ta kolmkümmend kolm protsenti palgast.»

«Tean. Seda pole just vähe. Kui iga kopikas kuluks lapsele. See pole aga põrmugi kindel.»

«Kas peaksin rohkem maksma?»

«Mis mõttega? Sa ei räägi minuga kunagi Jürist. Sa kardad . . . mõtled, et see teeks mulle haiget? Kuid see pole nii. Mul pole midagi selle vastu, kui sa oma poja ära tood. Meile. Ma hoolitsen ta eest.»

Olin istuli tõusnud, et Endlit paremini näha. Ta lamas, käed pea all risti, ja pilk põikas minust mööda otse lakke. Silmad olid vidukil, huuled kõvasti kokku litsunud — ilme, mis oli mulle siiani võõraks jäänud. Selles oli tahtekindlust, jõudu, kuid puudus soojus.

«Demonstreerid head südant?»

«Ma ei demonstreeri midagi. Räägin, nagu tunnen ja mõtlen. Tahan, et mingi mure ega rahulolematust sind ei vaevaks . . . tahan sind aidata.»

Endel keeras end käsipõsakile ja võttis öökapilt sigaretid. Ta suitsetas mõnikord öösi, kuigi see polnud tal harjumuseks. Uuesti seljakile laskunud ja tiheda suitsupilve suust välja puhunud, ütles ta:

«Miks peaks see mind vaevama? Ingrid saab täpselt nii palju kui seadus nõuab. Ja kõik. Mõõblikoju ma ka ära ei toonud, isegi pesumasina jätsin temale.»

«Kuid laps on päevad läbi üksinda... öösiti on korteris sageli möll ja lärm...»

«Ingrid on ema ja tema ka vastutab. Kui tarvis, kutsutakse ta korrale. Selleks on terve vägi inimesi ametis — arstid, miilits, naiskomisjon, partei, ajakirjandus.»

«Kuid ainult sina üksi oled isa.»

«Ma ei vaidle vastu, kuigi selles kunagi päris kindel ei või olla. Isalt rohkem ei nõuta kui alimente.»

«Niiviisi rääkida... on toores. Mõnekümne rublaga pole võimalik isakohustusi kinni maksta.»

Endel vajutas pooleldi ärasuitsetatud sigareti tuhatoosis lõmmi, pöördus näoga minu poole ja mind enda vastu tõmmates ütles:

«Moraalne vastutus ja Nõukogude kodaniku kõrge teadlikkus? Ööseks võiksid oma rahvalalgustaja-ameti unustada, aeg ja koht pole sobivad. Sul on hea süda, kuid unustad, et tahad võõra lapse endale ristiks kaela võtta.»

«Sinu lapse.»

«Sulle ikkagi võõras. Praegu mõtled, et hoolitsed ja hoiad, aga varsti muutud ükskõikseks. Küllap vaenulikukski. Ei maksa endale rängemat risti kaela kiskuda, kui just peab. Küll ta kasvab... Kui Ingrid tõesti liiale läheb, võtavad seadusemehed temalt lapse ära ja panevad kasvatustamajja.»

«Ja sina lubaksid seda?»

«Miks mitte? Ühiskondlik kasvatussüsteem on kasvatus kõige eesrindlikum vorm — sa peaksid seda paremini teadma kui mina. Ah, jätame selle jutu. Ära vaeva oma südant. Me oleme kahekesi, meile jätkub oma muredest... sa mu väike heasüdamlik ritsikas...»

Püüdsin käsi, mis üle mu keha libisesid, kõrvale lükata. Endel ainult ümises heakskiitvalt ja tõmbas mu tugevamini enda vastu. See oli meeldiv ja ma lõdvestusin...

Endel pööras end selili, jättes käe mu kaela alla. Pugesin talle hästi lähedale. Kuulsin mehe südame tõllikke lööke, kuulsin ta kiiret ja tugevat hingamist ja sosistasin:

«On sul minuga hea?»

Ta kallistas mind ühe käega loiult. Olin unustanud Ingridi ja väikese Jüri, kadunud oli Endli sõnadest tekkinud jääne pingeline. Olime tugevad ja terved noored inimesed ning armastasime teineteist...

«Sa muretse endale kaitsevahendid,» ütles Endel.

«Mis kaitsevahendid?» ei taibanud ma.

«Arstid soovivad naistele. Apteegis on klaasialune neid täis. Viisaka sildi all — eostamisvastased vahendid. Oleks rahulikum ja kindlam.»

Kuuteistaastased punastavad, kui räägitakse preservatiividest ja eostamisvastaseist vahendeist, mina olin juba kakskümmend neli, ent tundsin, kuidas kuumalaine üle näo ja kaela hoovas. Rahvamajas olin kuulnud arsti vestlusi naistele. Nemad oskasid kaitsevahendeist ja nende tarvitamisest rääkida lihtsalt ning loomulikult, justkui oleks jutt gripitõrje ninasalvist, ja keegi ei tundnud piinlikkust, aga praegu punastasin. Olin hulk aega vait, peaaegu ei hinganudki.

«Sa ei taha last?» küsisin lõpuks.

«Seda risti veel tarvis.»

«Aga kui mina tahan?»

«Rumalus. Aega on. Oleme liiga noored, et end mudilastega siduda. Elame mõne aasta inimese moodi, eks siis vaatame...»

Endli hääles oli unesegaseid noote. Ta võttis käe mu kaela alt, suudles mind põgusalt ja pomises:

«Head ööd!»

Rahulik, ühtlane hingamine kuulutas varsti, et ta uinus. Väsinud, vae-seke. Autojuhtidel olid tulikiired päevad, nad vedasid kombainide alt vilja kuivateisse, ja ma teadsin, kuidas sõit üle põllupeenarde, lohkude ja küngaste loksutab ning logistab. Muidugi ka väsitab. Hommikul vara peavad nad jälle platsis olema — lõikuseajal ei vaadata kella. Tundsin end süüdlasena, kui neid tolmuseid ja määrdunud mehi mõnele koosolekule või harjutusele meelitasin. Kartsin kogu aeg, et mõni neist sähvab: tule ja pööra kümme tundi rooli, siis lähme koos proovile ja tantsule. Kui sul siis veel lusti on.

Kobamisi kohendasin Endlile teki paremini peale ja püüdsin ka isemagama jääda.

Teatrid kannatavad võimekate näitlejate puuduse all, talendid pole nähtavasti siiski potililled, mida võib sõnniku ja veega õitsema ajada. Külalava nõudlikkus on muidugi väiksem, ometi eksisteerib ka siin piir, millest madalamale ei tohi langeda. Entusiastlik diletantism oli maal õigustatud pool sajandit tagasi, kas on ta aga seda praegu, kui õhtuti seisavad teatrite parkimisplatsidel busside rivid publikuga külast ja nädalaskord nauditakse televiisoris head lavastust? Solvaksime sedasama ülistatud talentide kasvulava, kui arvaksime, et inimesed ei õpi võrdlema, ei õpi hindama, ei õpi kunsti käsitööst eraldama. Kas või intuitiivselt.

Säärased arutlused polnud just soodsaks pinnaseks diplomilavastuse ettevalmistamisel. Kevadeni oli veel palju aega, aga ülepeakaela ei tahtnud ma midagi valmis küpsetada. Juba Võõrikul, mu eelmisel töökohal, kust jalga lasksin, valisin jõuprooviks «Patuoina». Minu maitse jaoks oli see komöödia liiga kergekaaluline, kuid tema plussid olid kaalukad: vähe tegelasi, rohkesti lõbusat situatsioonikoomikat, selgepiirilist eraldatud karakterid. Võõrikul ma proovideni ei jõudnud, sest mu kõhklused olid suuremad kui entusiasm, mille kohalikud tegelased ja olud väga kiiresti maha jahutasid. Mu eelkäija, kes oli edutatud rajooni kultuuriosakonda, oli osanud Võõriku rahvamaja tegevuse ja saavutused paberil nii laiaks ja kõikehõlmavaks paisutada, et selle tegelikkusega kooskõlla viimine ähvardas kaasa tuua skandaali. Skandaal ei jäänudki tulemata, ainult et minule poogiti külge Võõriku rahvamaja tegevuse laostamine ja ähvardati atestatsiooniga — «kultuuritöökõlbumatu». Koljaku «must maa» mind sellepärast ei kohutanudki, mul jääb võimalus tühje lahtreid täitma hakata.

Uhkustada polnud mul veel millegagi, ent üht-teist olin siiski juba liikuma tõuganud. Oli välja koorunud grupp entusiaste, kes mangumiset ja meeldetuletusteta rahvamaja teerada ei unustanud. Talve hakuks jõudis ka remont lõpule. Mu julgus pealehakkamiseks, usk enda võimesse, see tähendab — usk inimestesse kasvas. Küllap see oli kõige tähtsam.

Mul oli hea meel, kui ühel sajusel õhtupoolikul nägin esimees Rommotit rahvamaja trepil hoolikalt jalgu puhtaks kraapimas. Teretas, käis sõna lausumata maja läbi, kangutas aknaid, mis hädapärast lahti ja kinni käisid, proovis küünega värvikihi vastupidavust, kõikus uutel põrandalaudadel, mis tema raske kogu all piinatult kriiksatasid.

«Vusserid,» ütles rahulikult, nagu konstateeriks — vihma sajab. «Aga siiski kõige parem, mis nende käe alt on seni maailma sündinud. Mitu

korda käisid mind jumalakeeli palumas, et nad kultuurihullu käest päästaksin ja mõnele teisele objektile saadaksin. Põrutasin nad uksest välja.»

Lappas hajameelselt kultuuritöö fotoalbumit. Ma ei meenutanud, kuidas me raginal kokku läksime, kui ta needki vusserid rahvamajast kord kuivatit, kord sigalat, kord pull Sultani rüüstetöö tagajärgi lappima saatis, vaid ootasin, mis ime mäe äkki Muhamedi juurde tõi.

«Torni sa enam ei kipu?»

«Pole põhjust, remont on tehtud.»

«Kahju. See tähendab — kahju, et torni ronimise pooleli jätsid.»

«Loodad, et alla lendan ja sa niiviisi tülikast kärbsesest vabaned?»

«Sinusugune ei kuku. Veider, kuid mulle meeldivad veidi hullud inimesed. Väga meeldivad. Ma ise pole kunagi pea ees vette hüpanud. Ei tuntud ega tundmata kohas. Põhimõtteliselt. Mõnikord peaks vist hüppama.»

«Kindlasti peab.»

Rommot võttis nurgast vana lömmis pasuna ja puhkis selle kallal nii kaua, kuni pika joru välja sai.

«Mis sa arvad, kui lööks Koljakul ka mõne vabriku püsti?»

Oskasin säärasele mõtte-uperpallitamisele vastuseks ainult õlgu kehitada.

«Keedaks maltoosat, tärklist, piimapulbrit, veini, okastraati või midagi muud, mida saab hea hinna eest maha müüa. Mõned ajavad vabrikutega raha kokku... Põllust üksi ju ainult tilgub. Iga aastaga rohkem, kuid ikkagi ainult tilgub. Ei jaksa vabrikantidega sammu pidada.»

«Vabrikute alal olen tume nagu öö. Üht luba endale küll öelda: istud liiga raskelt maa küljes. Sul puudub julgus lendu tõustes riskeerida...»

«Lenda... riskeeri... Kujutame ette, et löön mõne abikäitise püsti... või teen midagi muud põrutavat, mida keegi teine pole seni osanud välja mõelda. Aga ühel ilusal päeval öeldakse ülalt: stopp, poisid, kas see on põllumajanduse arendamine? Kae mul tööstureid, jalamaid likvideerige oma pajad ja katlad või andke ministriumile üle. Kes siis kahju kannab?»

«Sulle pole vist kunagi muhku pähe löödud?»

«On löödud muhke ja muhukesi, pealagi ei saa ära paranemagi. Aga kápuli ma pole lennanud. Nii kaua kui mina pole rajoonis keegi kolhoosi esimeheks olnud. Olen näinud, kuidas mehed tõusid, nii et ei saanud presiidiumilaudade tagant ära tullagi, ja kuidas nad jälle põhja prantsatasid, nii et nende nimegi enam suu sisse ei võetud... Mul on suuri plaane... kuid ma kaalun veel... põhimõtteliselt. Sina aga oled noor, sina ära pooleli jäta. Roni torni, kui tarvis, roni kas või kuu peale. Mulle meeldivad sinusugused tulipead, hirmsasti meeldivad. Head päeva.»

Kojast pöördus tagasi.

«Vanaks hakkab jääma... või lähen suurest mõtlemisest ogaraks... Jahmerdasin, ja selle, mille pärast tulin, unustasin hoopis ära. Kas sul oma Endli üle mõjuvõimu on?»

«Kohatu küsimus. Meie ajal on mees ja naine üheõiguslikud, tuhvli-aluste seisus on likvideeritud.»

«Sa katsu siiski talle auk pähe rääkida, et ta mu ettepaneku vastu võtaks. Me oleme püstitähdas.»

«Millise ettepaneku?»

«Kas ta sulle ei rääkinud? Vaata kus... Arvasin, et sa muidugi tead. Lugu oli säärane, et kihutasin töökoja juhataja minema. Minuti pealt. Tead küll, selle pika Vuntsi. Kui juba töökoja juhataja hakkab jooma-

tralle organiseerima, siis... Südametunnistust peab ka ikka raasuke olema. Pakkusin kohta Endlile. Ta ei mõelnud sekunditki, vaid ütles — ei. Miks? Ei taha, ja kõik, oli vastus.»

«Kas ta tuleks toime?»

«Meil väike töökoda. Tollel viinananal polnud isegi tehnikumiharidust nagu sinu Endlil. Masinaid su mees tunneb, see on igauhel teada. Sama hästi kui naise... Ptüi, ära pane pahaks, lollid sõnad lipsasid kogemata keelelt. Kas räägid? Noori inimesi peab ju edutama.»

«Endel ei muuda just hõlpsasti oma otsuseid...»

«Sellepärast ma talle ise rohkem peale ei käinud. Oma naine ikka lähedasem, võtab ehk sind kuulda. Mitut mesti lorusid hulgub karjaviisi kolhoosist kolhoosi, õigeid töömehi ei meelita enam uue korteri, aiamaa ega preemiaga ligi.»

Vana tuiam, mõtlesin esimehele pahaselt järele, isegi viisakuse pärast ei taibanud küsida, mis rõõme ja muresid mul kui rahvamaja juhatajal on. Rommot näib olevat väsinud. Kulunud ja tardunud. Kolhoosnikud tögavad teda. Heatahtlikult, sõbralikult. Suureks nurinaks pole justkui põhjust — ammu pole Koljakul enam palgapäeval tühja taskuga jäädud ja kord pole ka liiga vali. Kui midagi viltu, siis Rommot pragab ja paugub. Kogenud kolhoosnik ootab kannatlikult, kuni esimees hüüatab: kõik töötavad ennastalgavalt, kangelaslikult, kuhu sina oma südame-tunnistuse kaotasid? See on finaali ja igauks läheb rahuldatult oma töö juurde...

Kodus putitas Endel garaažiks muudetud puukuuri ees mootorratast. Istusin ukse kõrvale jämedale pakule ja imetlesin, kui kärmesti mutri-võti Endli käes liikus.

«Miks sa töökoja juhataja koha ära põlgasid?»

«Häda mul oma närve rikkuda.»

«Toime tuleksid?»

«Ma pole Vuntsist lollim.»

«Palka põlgad väikseks?»

«Palgas suurt vahet pole. Aga mul pole kupja verd.»

«Korralagedust olevat töökojas palju...»

«Igatahes rohkem kui korda. Traktoristideks on poisikesed ja endised talupidajad, kes hobuse seljast raudruuna sadulasse ronisid. Kange liigutada suudab ja oskab igamees, kellel käed-jalad terved, aga kui masin stoppama jääb, jooksevad hädakisaga töökotta — tulge appi! Ja siis läheb tagavaraosade transvaaliks lahti.»

«Kõik mehed pole käperdised.»

«Kas ma seda ütlesin...»

«Konnaverelisu. See on meil päris laialt levinud haigus. Vigu näeme, viriseda oskame üksi ja kooris, kuid appi ei lähe. Las lohiseb. Nagu sina praegu. Tead, et suudaksid paremini korraldada, kuid krutid rahumeeli oma «Jawat». Kuhu me niiviisi jõuame?»

«Mis see minu asi on? Öeldakse, et kommunismi.»

«Sa oled ju kolhoosi liige.»

«Liikmeks ma astusin, sest nõnda on tulusam. Aiamaa, ja maksusid ei peeta kinni. Aga ega ma sellega oma hinge maha ei müünud. Oma palga teenin välja. Kopika pealt või veidi rohkemgi. Mina pole kolhoosile kõverat kõrt võlgu ja ma ei nõua rohkem, kui mul on õigus saada. Nii et vahekorrad on klaarid.»

«Su süda ei valuta?»

«Mõne sandisti remonditud traktori või valesti passitatud laagri pärast? Minupärast jätku või laagrid üldse sisse panemata.»

«Aga vastutus? Kohustus?»

«Mina vastutan oma auto eest, sest selle töö eest laotakse palgapäeval mulle kullid peole. Sina vastutad pillimängu ja komejanditamise eest — pressi aga peale. See on sinu leib. Või makstakse sulle ka agitatsiooni eest?»

«Makstakse küll. Me ei ela ju metsas, igaüks vastutab kõige hea ja kurja eest. Kas või pisut. Tahaksin teha rohkem, kui olen seni suutnud. Ja rohkem, kui palgarublad mind kohustavad.»

«Et karjääri teha? Selle haiguse viirusest olen puhas. Mul pole miilitsa ega kohtuga tegemist olnud. Ma ei mässa, ei ässita kedagi üles. Mu viga ehk on, et ma väga kasinasti aitan riigil viinamüügi kassaplaani täita. Vastutasuks palun mind lahkesti rahule jätta. Las ma elan nii, nagu mulle meeldib. Ja sina ela, nagu sulle meeldib. Peaks olema loogiline. Ja imeselge. Meil on ju kindlustatud isiksuse vaba arenemine.»

«Sammuke edasi, ja sulle on ükskõik, kui kõrvalmajas keegi maha lüüakse, kui kusagil inimesi tapetakse, maa kõrbeks põletatakse...»

«... kui neegreid lintšitakse ja vietnamidele pomme krae vahele pillutakse. Kellelgi — vähemalt minul — pole veel mõne mustanahalise või pilusilmalise pärast süda lõhkenud ega aru segi läinud. Ma ei armasta tühje sõnu. Võin oma häälepaelad katki karjuda: vabadus neegritele! käed eemale Vietnamist! kuid neil vaesekestel ei hakka sellest kriipsu võrragi kergem. Ei minu sõna ega sinu sõna loe siin tuhkagi. Muidugi, kellel isu, las karjub, kuid jäetagu ka vaikijad rahule. Hoia parem seda trossiotsa...»

Hoidsin trossi, mida kinnitades Endel kurjalt kirus. Lõpuks see tal õnnestus ja käsi narmapuntrasse puhtaks hõõrudes naeratas ta mulle:

«Nüüd peaks laulma nagu kell. Noh, klaarisime veidi maailma asju, lähme ja tuulutame rängad mõtted peast.»

«Olen liiga kergelt riides... ja sa kihutad meeletult.»

«Ole mureta, mina juba kraavi ei lenda.»

Viipas mulle suure nahkkindaga ja järsult kurvi võttes kadus majade vahele.

Mu aja ja mõtted neelas ikka rohkem ja rohkem «Patuoinas». Ükskõik, mida ette võtsin, varsti tabasin end jälle näidendi veidriks askeldusi seadmas. Mu kujutluses olid tegelased võtnud kindlad piirjooned, olid muutunud mulle nagu ammu tuttavaiks kaaslasteks, ja seda teravam oli piin, kui osatäitjad, igapäevases elus normaalse hääle ja liikumisega inimesed, lavale tulles äkki kangestusid, istuda-astuda ei osanud ja õõnsa hauahäälega deklameerimist sügavate tunnete avaldamiseks pidasid. Lavalisest liikumisest, kõnetehnikast, lōdvestusest olid ju enamasti kõik kuulnud, kuid kellelgi polnud aega ega kannatust pikkade treeningutega jahtimiseks. Hellakesed olid nad muidugi ka, õpetamisel, veel rohkem kriitiseerimisel pidi tundma taktikat ja valima sõnu, et mitte talente solvata ning eemale peletada.

Olin küll ettevaatlik, kuid ometi saatis direktorihärra Salo rolli täitja agronoom Kukemeel teate, et ta osast loobub. Kukemeel oli sümpaatne keskikka jõudnud mees, kes armastas aasimist ja vigurijuttu, muusikat ja tantsu, häid veine ja noori tüdrukuid. Ta ripsutas veidi tiiba ka minu ümber, ent ei ületanud sündsuse piire ja kõik jäi toreda mängu raami-

desse. Ka hüüdnimi «rahvamaja madonna» oli tema lendu lastud. Eel-
mistes töökohtades oli ta enda sõnu mööda laval loorbereid löiganud,
isegi ühe näidendi lavastanud ja näis, et temal kui lavaveteranil ei köl-
vanud ühe plikaohu uustulnuka ninatarku õpetusi kuulda võtta. Aga
nõnda puitunud ja kangestunudkeelset armastajat nagu agronoom pol-
nud ma laval veel kohanud ning otsustasin: paluma seekord ei lähe, la-
vastus ei kaota palju, kui kas või väravaposti endale kavaleriks tassin.
Sellest tõusis suur mure: keda asemele kutsuda?

Keegi andis nõu — proovi oma mehega.

«Ta ei tule,» raputasin pead.

«Nooh, mis mees see on, kes ära ütleb, kui naine ilusasti palub.»

«Ja õigel ajal ning õiges kohas,» pistis teine üsna ühemõtteliselt va-
hele.

Mõte hakkas idanema. Proovi käigus tabasin end mitmel korral ku-
jutlemas, kuidas Endel üht või teist stseeni mängiks, ja mulle näis, et
ta tõepoolest sobiks. Kui õigel ajal ja õiges kohas... Noh, selles mõttes
meie jutud just õigel ajal ja õiges kohas ära räägitaksegi, muigasid pi-
sut kibedalt.

Päeviti nägime ju teineteist harva. Lõunat sõime mõlemad sööklas,
õhtuti püüdsin kodus midagi valmistada, kuid see õnnestus harva, sest
tihti jõudsin rahvamajast koju alles siis, kui Endel oli juba voodis. Õn-
neks polnud ta toitude suhtes nõudlik ega valiv, leppis sellega, mis ko-
dus juhtus olema. Ise ta midagi poest ei toonud, keetmisele aega ei raisa-
nud.

Endlile meeldis voodis lugeda. Iga kord, kui imestust teesklesin, et
ta pole veel uinunud, vastas ta — ootasid sind. Seda oli meeldiv kuulda.
Armastus pole ainult hingede, vaid ka kehade müsteerium. Esimestel
kuudel kiirustasin, nüüd püüdsin mõnelgi korral, kui olin päevastest rah-
meldamisest väsinud ning tüdinud, venitada, et Endel uinuks. See õn-
nestus vaid imeharva, sest Endel hakkas mind varsti läbematult kii-
rustama.

Tol õhtul pesin ja korrastasin end kähku ja pugessin Endli kõrvale.

«Oota, ma loen peatüki lõpule.»

«Mida sa nii õhinal neelad?»

«On ühe jaapanlase raamat. No küll kirjutab. Kõigest otse nõnda,
nagu elus on.»

Ma polnud seda raamatut veel lugenud. Püüdsin Endli öla tagant
kiigata, kuid tähed olid kaugelt lugemiseks liiga kribulised.

«Millest ta räägib?»

«Alasti armastusest...»

«Sinu armsaim lektüür.»

«Juhtkirjad mind tõesti ei tõmba.»

Ta neelas ahnelt. Seda oli näha kiirusest, millega ta lehti keeras. Vis-
kas siis raamatu tugitooli ja ümber pöörates haaras mu ümbert kinni.
Tundsin, et ta oli end üles ärritanud, ja tõukasin ta eemale.

«Mis sul viga on?»

«Mine oma jaapanlannade juurde.»

«Oled raamatule armukade või? No jäta rumalused.»

«Lase lahti. Ma ei taha.»

Endel langes mulle nagu hall põllukivi. Rabelesin vastu, tõukasin
teda kogu jõust, hoidsin jalad risti, aga muidugi oli tema minust tuge-
vam. Ta ei vihastanud, ei lõõnud ega sõimanud, talle näis minu rabe-

lemine suurt löbu valmistavat. Peaaegu oleksin karjunud, kuid mingi häbitunne hoidis mind tagasi.

Kui Endel isu täis sai ja end selili keeras, tõmbusin voodiveerele, kiskusin end kerra ja nutsin vaikselt, hääletult. Ta ei märganud seda. Või teeskles, et ei märka? Mõne aja pärast ümises:

«Sõidan homme vara välja. Kuhugi Venemaa kolkasse, vähemalt nädalaks. Anna mulle hommikul puhas pesu...»

Varsti kuulutas vaikne nohin, et ta magas. Oleks ta vähemalt lepitust otsinud, hellitades käe mu õlale pannud. Ta ei küsi kunagi, kuidas mul tööll läheb, isegi siis mitte, kui näeb, et olen tujust ära, et mul on mure, et olen väsinud. Aga kui meenutada, siis pole ta kunagi ka enda muredest ja pahandustest kurtnud. Kes ma talle siis olen? Ja kes on ta ise?

Minu mees. Mulle meeldiks hoopis rohkem, kui võiksin öelda vana-moelise ja kohmaka sõnaga — minu abikaasa. Mul on hommikul valges piinlik talle otsa vaadata. Kas ka temal? Küllap ta enne ärasõitu oma jõhkruks andeks palub...

Hommikul pidin Endlit enne kaks korda raputama, kui ta ärkas ja voodist välja hüppas. Nüüd oli tal kiire. Unustas puhta pesu ja vandus tingedalt, et pidi end uuesti riidest lahti kiskuma. Sõi püstijalu ja suutäite vahel rääkis:

«Sellest tuleb üks tüütu sõit. Õnneks pole ma varem sealkandis käinud, näeb vähemalt uusi kohti. Kui «Jõust» küsitakse, ütle, et võistlusteks jõuan tagasi. Treening jääb küll lonkama, aga mis parata... Noh, hüvasti.»

Suudles mind kähku ja läks. Vaatasin aknast, kuidas ta pooljoostes garaaži poole tõttas: tugev, terve, enda ja eluga rahul.

Raamat lebas avatuna toolil, nagu Endel ta sinna õhtul lennutas. Hakasin lugema. Väljarebituna teosest kui tervikust oli stseen üsna vastik ja jälk. Kuigi see oli lõiguke elust, detailse täpsuse ja füsioloogilise asjatundlikkusega kirja pandud. Kolmandik elust möödub voodis. See on eraelu, millesse kellelgi pole õigust vahele segada. Ja kui see kolmandik annab kaasa halva meeoleolu, tusatuju ja näriva rahulolematuse, vaikime põhjused häbelikult olematuks. Nagu vaikisin mina...

Ei ainust head, lepitavat sõna... Ta vist oleks üllatunult kulme kergitanud, kui keegi oleks öelnud, et ta on milleski süüdi. Ta tegi ju vaid seda, millele abieluleping igale mehele õiguse annab.

Endel polnud teekonnalt veel tagasi, kui Ingridiga juhtus õnnetus.

Naabrid kuulsid karjumist, kohale rutates leidsid Ingridi põrandal vähkremast. Ta oli endale kuuma vee paja kaela tõmmanud. Vesi jooksis üle kõhu reisi mööda alla ja põletus oli nõnda laialdane ja sügav, et ta viidi kiirabiautoga haiglasse. Last kaasa ei võetud, neil polevat täiskasvanuilegi ruumi. Lapsehoidjad, kellega Ingrid kunagi uhkustas, ei kannatanud üle nädala perenaise tujukust välja, lasteaed oli kolhoosil alles perspektiivplaanis, naabrid käisid tööll ja igaühel jätkus oma muredest — kellelgi polnud aega ega tahtmist võorast mudilast endale tülinaks kaela võtta.

Kaupluses kuulsin juhuslikku jutukatket. Üks ütles: «Poisil isa olemas, eks see hoolitsegu.» Teine vastas: «Isal uus proua, ei see hakka võorast last potitama.»

Kujutlesin, et olime tol päeval Endliga paljudel keeDEL.

Jah, Jüri oli mulle võoras laps. Tundmatute vanemate last on kind-

lasti kergem kasvatada ja armastada kui oma mehe last võõra naisega . . . Kõhklesin kaua, kuid lõpuks otsustasin.

See polnud päris kerge teekond, kui tõrkuva ja ema-tihkuva Jüriga koju tulin. Küürisin ta puhtaks, söötsin kõhu täis ja uues kohas uusi asju imetledes unustas poiss peagi ema. Ta osutus püsimateks marakratiks — kiskus diivanilaualt lina maha, loopis riulilt raamatuid põrandale laiali ja jõudis muudki pahandust teha, ise kogu aeg nii töömehelikult tõsine, et võimatu oli ta peale kurjaks saada.

Rahvasuu ei eksinud — Jüri oli nagu oma isa suust kukkunud. Silmavaade, nina, vasakukäelisus ja isegi vaevumärgatavad otsmikukurrud, kui ta mulle protesteerides otsa vaatas — kõik nagu Endlil.

Päev kadus askeldamiste tuhinas, õhtu tõi aga kaasa probleemi: kelle hooleks jääb väikemees, kui olen proovil? Kutsusin rahvamaja koristajatädi Riinat lapsehoidjaks. Ta torises vastu, et alles viidi mul lapselapsed kaelast ära, juba hakka võõrast kasakat karauulima, ent siiski tuli. Küllap teda uudishimu tagant tõukas.

Järgmine õhtupoolik oli mul vaba, selleks korraks jäi lapsehoidjajamure ära:

Jüri oli tubli söömamees ja kuigi lusikas mõnigi kord suust mööda põsele või ninna eksis, tuli ta selle raske tööga üsna iseseisvalt toime. Ta just lõpetas pudrutaldrikutäie, kui sammud eeskojas kuulutasid Endli saabumist.

Ma ei rutanud talle vastu. Üllatus vaevalt Endlile rõõmu valmistab, lapse juuresolek ehk pidurdab teda ja ta ei pahvata oma pahameelt liiga ägedalt välja. Mul jääb aega olukorra selgitamiseks, rahunedes kiidab Endel kindlasti mu sammu õigeks . . .

Mingit üllatust polnud. Küllap juba esimene tuttav, keda Endel kodumail kohtas, kuulutas, et ta perekond on kasvanud. Endel teretas jaheadalt, Jürit aga nagu ei märganudki. Poiss oli inimestepelglik, ta tatsas minu juurde ja surus end mu sääre vastu, hoides kahe käega kleidisabast. Isa oli talle võõras nagu ükskõik kes teine. Kas Endel tõepoolest piirdus ainult rahamaksimisega ja mu veendumus, et ta vargsi, mulle ütlemata käib oma poega vaatamas, oli vaid ettekujutus?

«Miks sa pojale tere ei ütle?»

«Vaevalt ta viisakusest midagi taipab. Kui kauaks Ingrid haiglasse jääb?»

«Ma ei tea.»

«Proovisin juba haiglasse helistada, aga telefon on kogu aeg kinni.»

«Jürit me tagasi ei vii.»

«Lapsevarguse eest pistetakse pokri.»

«Ingridil on hea meel, kui poisist lahti saab.»

«Kahtlen väga. Minu raha arvel toidab ta ka ennast. Ja joodab veel karmantsikuidki.»

«Kui tarvis, võtame talt kohtu kaudu emaõigused.»

«Selleks nõutakse väga kaaluvaid põhjusi. Ja peab olema koht, kuhu laps panna.»

«Tal on isa.»

«Mulle tundub, et selle noodi mängisime juba kord maha, nii et ei maksa korrata. Kui saab mõnda kasvatusmajja sokutada, siis on iseasi.»

Nägin vaeva, et oma häält rahulikuks sundida, ent see värises ometi veidralt.

«Ma saaksin aru, kui meie osad oleksid vahetatud. Kui mina tõrguksin. Kuid ma ei tõrgu. Ma olen nõus. Kuuled — olen nõus. Mingeid

komplikatsoone ära karda. Ta on tore poiss... päris sinu suust kukkunud.»

«Ära mine sentimentaalseks, see on lääge. Laps jäi üksinda koju ja sa töid ta ära — noh, keegi pidi ta ju enda juurde võtma. Loomulikult läheb ta aga niipea, kui ema jälle terve on, koju tagasi. Ja ongi kõik tipp-topp korras. Rohkem pole siin midagi arutada ega nõu pidada.»

«Sa ju tead, et Ingridist pole õiget lapsekasvatajat.»

«Kuidas sina mõtleksid seda teha? Lasteaeda ju kolhoosis pole.»

«Sul on ema, kutsume ta meile.»

«Kas mina pean sahvrisse kolima? Niigi kitsas.»

«Elatakse palju tihedamini koos. Edaspidi saame ehk suurema korteri.»

«Utoopiatele mina oma elu ei raja. Meil on õigus inimese moodi elada. Vähemalt niikaua, kui oleme noored. Küll näed, nädala pärast ütled mulle aitäh.»

«Karda vähemalt inimeste naeru ja hurjutamist.»

«Sellele luba lahkesti vilistada. Igaüks elab iseenda elu. Meie kallid ligimesed tunnevad kaagutamisest muidugi suurt mõnu, aga nad väsivad ruttu ja leiavad endale uue kondi. Kas sa mulle süüa ei pakugi?»

Tõin üht-teist lauale. Jüri tatsas kogu aeg mu kannul. Kööki-tuppa, kööki-tuppa. Vaata, et peale ei astu. Endel sõi kiirustades ja vaikides ning nõudis kohe puhast pluusi.

«Ehk jääksid õhtuks koju,» palusin. «Jooksin rahvamajja, kõige rohkem paariks tunniks.»

«Poisid ootavad mind, peame enne võistlusi sõjanõu.»

«Ma tulen tunni aja pärast...»

«Ei, olen juba niigi hiljaks jäänud.»

Nägin ta silmades pilget ja parastamist, ning palju ei puudunud, et oleksin talle virutanud. Kohkusin sellest ise nõnda, et liikumatult paigale jäin.

Kuulsin, kuidas Endel eeskojas kingapaelu sidudes vilistas. Kui ta käänaku taha kadus, jooksin koristajatädi juurde.

«Aga Endel on ju kodus.»

«Ruttas mingile kiirele nõupidamisele.»

«Eks ma siis täna veel tule...»

Jüri oli voodis, kui koju jõudsin, ent ei maganud — ootas mind. Riina imestas: Millega sa poisi ära nõidusid, kogu aeg muudkui tädi Ivv ja tädi Ivv. Mõni laps ei märka lihast ema nõnda hoida...

Varsti Jüri uinus. Koristasin veidi tuba ja istusin laua äärde. Ei teadnud, millest alata. Homme on aruande esitamise päev, semestri eksamid koputavad uksele, direktorihärra Salole pole ma uut kehastajat leidnud ja proovid seisavad. Pole küll õieti otsinudki, ka «õiget aega ja õiget kohta» Endliga kõnelemiseks pole tabanud. Ei ole tuju üheks ega teiseks. Mul on raske inimestega kõnelda, tahaks justkui kõigi eest peitu pugeda. Vaevalt keegi on nõnda tugev, et ta mõnikord kas või salamisi ei igatseks toetavat kätt ja julgustavat sõna. Või on see nõrkus ainult naistele omane? Sellise õhutava ja julgustava toetuse asemel püüab Endel mu püüdlusi summutada, teda huvitab, et naine igal ööl värskena ta kõrval oleks. Kuidas ka mälu pingutasin, meenus vaid üleolevaid, ka halvustavaid vihjeid minu tööle. Agitaator, propagandist, komejanditamine... Küla rahvamaja juhataja on nagu universaalkombain: peab laulma, orkestrit juhutama, näitemängu lavastama, pingpongi mängima, tantsima, loenguid pidama, seinalehe täis kirjutama... Kõike

seda ma teen... püüan teha... Kas jahvatan end pulbriks, kulun väikeseks, igapäevaseks, tühiseks?

Keskpärase rahvamaja keskpärane juhataja Ivvi Rajamets — kas mitte selles suunas ei veere mu elu?

Endel tuli hilja. Olin juba voodis, kuid ootasin teda. Vist küll kunagi varem polnud ma nõnda peljanud üksindust. Ma pole lobiseja, mul ei ripu süda keeleotsal, ent tol õhtul tahtsin rääkida, arutada, kuuldavalt mõtiskleda.

Endel riietus ruttu lahti. Lamasin vaikselt. Lootsin, et ta mõne hea sõnaga lepitust otsib. Ent tema oli justkui meie õhtuse lahkeli unustanud ja hakkas mu öösärki üles rullima...

Kiskusin end kerra, nii et põlved ulatusid mehele vastu kõhtu. Et tal oleks ebamugav ja et ta ei saaks uinuda.

«Võiks arvata, et kasutasid mu äraolekut ja leidsid endale lõbus-taja...»

Ta ütles seda naljaks. Peremees oli oma orjale nõnda kindel, et ei kartnud isegi pattulangemist!

«Oled õhtuse pärast ikka veel pahane? Saa aru, üllatus oli liiga ootamatu ja ma ei teadnud kõike. Inimesed kiidavad sind selle eest, et poisi enda juurde töid. Ole mureta, edasi korraldan juba mina, et kõik oleks kenasti tipp-topp ja igapäev suu lukus. Hommepäev ajan asjad jutti.»

Ta ei võtnud vaevaks öelda, kuidas kavatseb Jüri saatust korraldada, teda ei huvitanud, kas mulle ta plaanid meeldivad. Pärast pikka pausi küsisin:

«Kelleks ma sulle olen?»

Endel oli ilmselt juba poolenisti suikunud, ta ei taibanud mu küsimust ja pidin seda kordama.

«Kas mitte ainult voodisoojendajaks?» lisasin.

Küllap ma toon virgutus Endlit. Pool-lööpimisi vastas ta:

«Kas sa pole märganud, et noorpaarid ostavad esimese mööblitükina ilmtingimata voodi? See on abielu nurgakivi.»

«Kuid pole kõige tähtsam.»

«Võta kinni! Täpselt sama segane kui andekuse ja töö vahekord. Vaidlevad, kuid keegi ei oska välja rehkendada, kumma protsent on suurem. Kas sa ei leia, et koht ja aeg pole nii sügava probleemi lahendamiseks kõige sündsamad?»

«Muud aega ja kohta meil tõsiseks jutuks ju ei jätku. Mul on hirm... Kardan, et kui sa mind millekski muuks ei vaja kui voodikaaslaseks, olen sulle viletsaks partneriks. Sellest üksi on perekonnaks liiga vähe.»

«Aah, mõistan, sa ajad vaimse ja hingelise kooskõla jälgi! Kahjuks väga kulunud teema. Ei vasta teaduslikule materialismile, millest loogiliselt järeldub, et kõige alus on kehaline, füüsiline kooskõla. Mateeria primaarsuse seadus, tead ju küll. Kui mees jääb naise kõrval külmaks nagu koera nina, ei turguta hingelist kooskõla ka kõige kaunimate sõnadega ellu.»

«Mul pole tuju lööpimiseks.»

«Sa ise alustasid. Naistele üldse meeldib hirmsasti arutada, rääkida, targutada.»

«Imelik, kuidas sa küll sääraseid kaagutajaid sallid?»

«Ära saa minust valesti aru. Naisteta on elu kuradima igav. Ta kaotaks mõtte. Ainult ärgu nad seepärast end liiga tähtsaks tehku, nad on ju kenad väikesed tobukesed.»

Tõusin istuli, aga Endel tõmbas mu enda kõrvale tagasi.

«Heas mõttes tobukesed, kullake. Sa ära solvu, räägin üldiselt, mitte sinust. Et üks Indira on peaministriks, ei muuda fakti, et ülejäänud poolteistsadat riiki valitsevad mehed. Va-lit-se-vad. See sõna ütleb kõik. See on looduse seadus, aga looduse tarka korda ei oska inimmoistus veel muuta.»

Jüri kiljatas ja hakkas läbi une hüüdma: «Ema . . . ema!» Küllap erutas teda halb unenägu. Tõusin, et last rahustada. Endel pööras end teisele küljele ja ümises:

«Omaenda kodus ei anta rahu . . .»

Kui uuesti voodiveerele istusin, Endel magas. Ka Jüri hingas nüüd rahulikult. Öökapil tiksus kell, lugedes külma ükskõiksusega sekundeid, mis kiiresti liitusid minuteiks. Aeg ruttab, meie kõik vananeme ja iial ei saa otsast alata . . . See on hirmus.

Mul hakkas voodiveerel jaheduse ja üksilduse pärast lõdisevast naisest nõnda hale, et kurgus oli tagasihoitud pisarast kibe. Muidugi, Endli iga sõna ei pruugi kullaterana võtta, talle meeldib naiste arvel lõõpida ja ennast kelkimisega upitada, ent ometi tundsin jäist tühjust. Minust võib tüdineda, minus võib pettuda, aga kuidas suudab ta nõnda ükskõikse hoolimatusega kaubelda oma pojaga? Mida või keda ta üldse austab? Neid, kes talle mugavuseks, heaoluks, naudinguteks vajalikud on? Neid ta ainult kasutab, nagu iga tarbeeset. Iseennast? Võib-olla ka ennast mitte . . . Elu piimapütilt kooreriisujad — kas see kunagi tädi Riina keelelt lipsanud kivi polnud just Endli pihta sihitud?

Ülejärgmisel päeval sõidutati Jüri lastekodusse. Endel oli Ingridilt vastava avalduse välja kaubelnud, lisas sellele tõendi haiglast, et ema jääb pikemaks ajaks ravile, ja dokumendi külanõukogust, et lapse kasvatamiseks kodus puuduvad normaalsed tingimused, ning sotsiaalosa-kond alistus.

Endel last sõidutama ei läinud, kolhoos andis teise autojuhi.

Minul polnud põhjust protesteerida. Olin võõras. Olin juhuslik lapsehoidja. Heasüdamlik sentimentaalne kana, kelle ta mees täbarast olukorrast kenasti välja päästis.

Rahvamaja töögraafiku järgi oli õhtul näidendi proov. Kõik tegelased olid kohal. Peale Kukemeele, kellel ikka veel puudus asendaja. Tõi neid ilma meeldetuletuseta kohale kaastunne? Või uudishimu? Või lihtsalt juhus?

Proov läks aia taha. Ma ei suutnud koketeerida ja vigurdada, nagu mu roll nõudis, ei jaksanud tegevust jälgida ega osatäitjaile nõu anda. Vabandasin peavaluga ja katkestasin. Keegi ei imestanud ega vaielnud vastu. Mehed otsisid piljardikepid üles, naised hakkasid kohviõhtu külaliste nimekirja koostama. Väikesel Koljakul oli vähe saladusi, igauks teadis, miks ma olen laiba nägu. Hea veel, et mõni ei tulnud kaastundlikke sõnu pomisema. Siis oleksin vist küll sapiselt plahvatanud.

Küllap see oleks parem olnud. Plahvatamine. Märatsemine. Kas või lõhkumine ja purustamine. See oleks ehk lõdvestanud, pinget vähendanud. Oleme liialt treenitud, häbeneme tunnete oleksi anda, kapseldume ja unustame, et organismi sattunud mürgi peab kiiresti välja pumpama. Oskus iseennast igas olukorras valitseda, mida loeme hästikasvatatud inimese tundemärgiks, kasvatab neurootikuid ja alkohoolikuid. Migreenid, neuroosid ja teised vaimse tasakaalu häired öeldakse olevat meie sajandile sama iseloomulikud nagu kaugnägemine, reak-

tiivmootor ja aatomienergia. Aga mina ei taha olla sünge, tige ja tujukas. Ma pean selgusele jõudma, mis on juhtunud ja mis saab edasi...

Lonkisin ümber kiriku. Sammaldunud hauaplaatide ja roostetanud ristide vahel oli vaikne ja rahulik. Kiriku juurde ei kaevata enam ammu uusi haudu, kuid ka aastakümnete ja sajandite eest mulla all pehkinud parunite-parunesside kondid peletasid siit nõnda hilisel öötunnil jalutajad eemale. Istusin lonkava jalaga pingil, mu ees valendas marmorist ingli peata kuju ja selle taga kerkis tumedasse taevasse torni siluett.

Ronisin ainult poolde torni, muigas. Miks ma ei tõusnud tippu? Kui sageli alustame, aga kas tüdineme, väsime või muudame meelt, et kusagil mujal otsast peale alustada. Oleks vist kõige õigem mulgi Koljakult lahkuda, uus töökoht otsida. Ja siis jälle uus... ja jälle uus... Põgeneda saab kõigi, ainult mitte iseenda eest.

Ei tea, kui kaua seal nukrutsesin, külmavõbinad sundisid mind lõpuks tõusma.

Endel luges voodis. Läksin üleriideid seljast võtmata toauksele ja ütlesin:

«Ma lähen ära!»

«Kuhu? Mis juhtus?»

«Ma kolin ära.»

«Aah!» Endel laskis raamatu kõhule. «Jätad mehe maha?»

See oli rahulik konstateering, ja kõik põhjendused, selgitused, õigustused, mis olin kokku mõelnud, surid mu keelele.

«Egas sa kohe praegu, öösel, jooksu pista, et niiviisi mantlis seisad.»

Südaööl polnud mul kuhugi minna ja ma viisin mantli eeskotta. Kolistasin köögis nõudega, et Endlil jääks aega uinumiseks. Ma ei jõudnud seda ära oodata ja läksin tagasi tuppa, kerides end suurde tugi-tooli.

«Miks sa niiviisi, kassi moodi?» naeris Endel. «Tule, heida magama, ega ma sel viimasel ööl sul tükki küljest ära hammusta.»

Kiskusin end veel rohkem kerra.

Nõnda lõppes üks vaatus mu elust. Ma ei tea, kui mitmele eesriie veel kerkib. Kuid kõik nad kasvavad välja sellest, mis on olnud; elust ei kustuta midagi maha, ei head ega halba tegu, ei head ega halba inimest.

Väga, nii väga tahaksin teada, millisteks kujunevad järgmised...

TEEKOND LOOMAAEDA

Mängukaru

Istub karumõmm diivaninurgas.
Õist meloodiat püüab «Spidola».
Mingit põhjala tangot, aeglast ja kurba,
avatud aknasse voolab.

Ammu õitsesid sirelid, toomed.
Tuul toob agulist sügiselõhnu.
Nukravõitu on viulid Soomest.
Piinavalt tühi on õhtu.

Lokirullid ja mõtted sul peas on.
Kaua kreemitad esimest kurdu.
Kõike head, mis sul lapseeast head on,
kaitseb karumõmm diivaninurgas.

Teab, et oled küll armas, küll edev.
Talub leebelt su tujukat laiskust.
Hoiab tallel nii valet kui tõde,
mida sosistad kellegi kaisus.

Ja kui pettud, kord ühes, kord teises,
karumõmmile vesti sa tõnnid.
Need ongi vist ainsad korrad, mil pesed
oma kallist pulstunud mõmmi.

Sügisõhtul on pisarad kurgus.
Soome viulid — kassil suus ööbik.
Istub karumõmm diivaninurgas.
Kiiskavad klaasist nõöbid.

Las ma silitan kulunud koonu,
enne kui heidad mu juurde.
See pätajalg tunneb üht plikat, kes loomult
ei mahtunud maailma suurde ...

... Sealpool muinasmaa piire ta kõnnib,
sinu teisik, see mulle nii armas.
Teie mõlema ustavat karumõmmi
paitan kiivalt ja vastukarva.

Uinu nüüd! Usu, sind enam ei salva
kurja unenäo kilavad hurdad.
Vaatan su uinuvat nägu ja valvan
— olen karumõmm diivaninurgas.

Head naised

Head naised armuvad ülepeakaela,
kaine mõistuse kiuste, läbi südamevaeva.
Ei keela nad voodiäärt, ei neela nad äädikat.
Head naised armuvad rängalt ja jäagitult.

Oh, oleks vaid arm! Oh, oleks vaid arm!

Aga elu on, teadagi, pagana karm

ja

häid naisi võetakse, häid naisi jäetakse...
Heade sõprade pundis nad käivad käest kätesse,
kuni trots tuimab tunded ja pohmelus pead
— siis nad,

otsides ainsat,

on mitme jaoks

head.

Oh, oleks vaid arm! Oh, oleks vaid arm!

Aga elu on, teadagi, pagana karm.

Hall tühjus ja üksindus, tusast must

— ei kildugi heledat usaldust!

Head naised ei taltu, nad lootust ei heida.

Peab leiduma keegi,

ta tuleb vaid leida,

see õige, see ainus, see kallimast kallim,

kes möödunud mõistab ja siiski mind sallib.

Aga unetu Öö on kui küünik. Ta sosistab:

«Kuniks elu! Sinutaolisi eales ei kosita.

Hing varna! Löö lulli, et lollid kõik teaks,

mina, Öö, pean sind viimse kui tollini heaks.»

Noor Kuu pusib akent, külmkollane sarv.

Oh, oleks vaid arm! Oh, oleks vaid arm!

Valudeta lõpp

Ons valet kergem taluda kui tõtt?

Me tõotasime

— tulgu valudeta lõpp!

Hetk enne lahkumist

su suudlusest ma aru sain

— maailma kõigist valedest

see oluiks valusaim.

Me lihtsalt proovisime veel kord ennast petta

— liig hästi

kumbki ette teadis tõtt:

Kui ükskord saabubki

me armastuse lõpp,

siis on see

kõike muud

kui valudeta.

Hüljatud talud

Estraadilaulu tekst

Eksisin suuskadel sõidetud radadelt,

tabasin, Eesti, su varjatud valu.

Valgete lumiste nõlvade taga on

üksikud hüljatud talud.

Katused längus neil, õued neil hangetund

— jänesed koorinud ubinapuudki.

Mustasid aknad kui eidesuud hambutud,

märtsituul näägutas luuke.

Kus küll need eided on, kus küll need taadid on,
hommikul käisid — kes laudas, kes kaevul?

Tühjunud tared kui kummuli paadid on

randunud tormide raevust.

Võib-olla võõrsilt nad ootasid toitjateks

poegi, kes varem neist varisend mulda?

Võib-olla linnades tuledest loitvates

leidsid ehk tubase nurga?

Võib-olla koduse kolde ees kustused,

sütena hämaras hõõgusid kaua,

kuni kord naabrimees luitunud uksele

haamriga risti löi lauad.

Eksisin suuskadel sõidetud radadelt,
tabasin, Eesti, su varjatud valu.
Valgete lumiste nõlvade taga on
üksikud hüljatud talud.

Teekond loomaaeda

Sinuga ma lähen loomaaeda pühapäeval.
Võimalik, et viimsel päiksepaistelisel pühapäeval.
Hea on kahekesi läbi pargi tulla sügisel.
Sügisel on park nii narrilt kullaprügine.
Ja veel narrim, et just loomaaeda minnes, kogu tee
narrin sind ja sina solvud nagu viimne tobuke.

Tead ju, olen üsna mitmes loomaaias käinud.
Mitmel maal ja mitmes riigis puuriloomi näinud.
Puurispeetavate küllus ammugi ei raba mind.
Luulelindki minu peas on kõike muud kui vaba lind.
Aga siiski, kujutluses naudin, piipu pahvides
— täna kiikan loomaaias veel üht kaunist ahvikest.

Kiinduksin su silmadesse siinpool külmi raudu.
Näeksin veel kord kõiki loomi sinu silme kaudu.
Kui sa õhukese mantli hõlmad tõmbad koomale,
taipaksin, et kaasa tunned lõunamandri loomale.
Kasukas käib tiigrileedil õige mitu talve veel.
Talvemured siinpool trelle — sul on, preili, halvem veel...

Tuba iga päev ei köeta, kannad vildisusse.
Vinnid näos ja mandlid kurgus, muidki vingerpüsse.
Pärast loomaaeda, kallim, lähme õige tuurima
suurde sooja kohvikusse — puuri ilma puurita...
Jälle solvusid. Su mossis nägu vaesed loomad näevad
— võimalik, et viimsel päiksepaistelisel pühapäeval.

Seasaaga

Ära pane pahaks, et ma ütlesin sulle: Teie peate uuesti sündima.

Joh. ev. 3, 7.

I

Ärsku hakkas telefon peatsis ümmargusel laual teravalt helisema. Kristjan Karp võpatas ebameeldivalt, nõksatas hetkeks isegi pea padjast lahti ja jäi kuulutama. Ta otsustas vaikides ära oodata, millal helistamine lakkab. Kuid vastik metalne tirin ei mõelnudki järele jääda. Nähtavasti oldi teises otsas kaljukindlalt veendunud, et siin on keegi kodus. Direktor sundis enda teatava tahtepingutusega rahulikuks — viimasel ajal oli ta üldse natuke närviline. Ta grimassitas endalegi ootamatult poisikesena nägu. Oli hea, et zootehniku abikaasa ei märganud pimedas näovigureid, mis temasugusele mehele põrmugi ei sobinud.

Direktor kartis telefoni. Torust tuli otsekui nähtamatu hiidelaja kurgust lõrinal ainult käske ja korraldusi, virgutavaid, eksitavaid ning ärritavaid sõnu. Karp oli liiga mugav, et ametialane sekeldamine võinuks talle meeltemööda olla. Viha telefoni vastu oli temas kasvatatud paljude aastate vältel, kuni see oli muutunud haiglaslikuks kompleksiks. Praegugi oli direktoril tunne nagu kurjategijal rivis, kui süüdistaja paljastav sõrm temale läheneb.

Suurima rõõmuga oleks direktor telefoni mõne raske esemega igaveks vaikima virutanud. Aga sel mõttel polnud määratud teoks saada. Ta polnud elus midagi purustanud — sellisteks tegudeks oli ta lihtsalt võimetu. Tuli oodata, kuni teises otsas istuv tülitaja ära väsib. Helistaja võis olla ka majaperemees, kuigi naise rahuliku käitumise järgi otsustades oli see vähe tõenäoline. Karp ei püüdnudki eriti mõistatada, kes võiks siia helistada. Ta ei tundnud Ehapalu tuttavaid nii hästi, et teha tõepäraseid järeldusi. Kuigi peale nende polnud majas ühtegi hingelist, küsis ta Lytl sosinal, kas ta ei tea, kes see rahurikkuja võiks olla. Naine liibus loiult mehe vastu ega vastanud midagi. Ning seda võis mõista ju ka niimoodi, et vähemalt sel hetkel ei eksisteerinud tema jaoks kedagi peale Kristjan Karbi, nokastanud sovhoosidirektori...

Telefon vaikis sama ootamatult kui oli hakanud helisemagi. Saabunud vaikus oli kuulmetele veelgi võõram ja kurjakuulutavam. Vali mehaaniline heli oli olnud otsekui mingi teise, ülitäpse ja korraldatud maailma viibe, paljutähenduslik märguanne, et inimene ei tohi silmapilgukski unustada, kes ta on ja kust pärit...

Aga Lyga olles kerkis direktori vaimusilma ette jälle too tuttav, kullunud piirjoontega maastik, mis oli saanud lahutamatuks osaks ta minast. Oma pealetükkiva kordumisega kuulus see Karbi olemuse juurde nagu parasiitsõna «takmoodu» ja saehamba jäljed vasaku käe seljal. See oli hõõguvas suvepäikeses terendav ääretu lagendik, kus kasvasid

vaid pujud ja mõni ohakas. Ainult palav tuul puhus üle kõnnumaa, õõtsutas kidurat taimkatet ja kihutas põuapilvi. Kauguses ei paistnud ühtegi inimest, looma ega jälge. Oli tunne, et kuskil siin lähedal on kurvad, kummalise kujuga varemed. Ikka ja jälle oli see pilt ilmunud tüütu tuttavana kujutellu, kui ta järjekordse armukesega magas.

Nad lamasid tükk aega hiirvaikselt, valgust süütamata hämaras toas. Siis heitis Ly vaiba kõrvale ja lippas paljana kööki. Mees ulatas tooli-leenilt, korralikult kokkupandud pükste taskust sigareti ja süütas selle põlema. Ta suitsetas mõnuga nagu alati ning mõtles laisalt millelegi pehmele ja möödapääsmatule, mis ümbritses teda tiheda tekina. Karbi meeled olid tülpinud, ergud marraskil. Tal oli olnud elus palju naisi. Nad ise kleepusid talle külge, sest temas oli midagi usaldustäratavat, leebet ja meelelist. Omajagu aitasid kaasa ka kräsus juuksed ja naiivsed sinisilmad.

Suits läks kurku, direktor hakkas läkastama. Muidu oluaks täiesti meeldiv lamada zootehnik Ehapalu abieluvoodis. Sellesama Ehapalu, kellega nad olid ikka veel teiel, kuigi töötasid juba kolmandat aastat koos.

Ly tuli tagasi, hommikumantel seljas.

Korraga tundus Karp endale hirmus vanana ja kulununa, kuivanud puuna, kes elab viimaseid aegu. Kuigi ta tervis oli kõigiti korras ja jõustki polnud puudu. Muidugi võiks ta selle saleda nägusa naisega minna kus kolmkümmend ja alustada uut elu, nagu räägitakse raamatuis. Aga ei, see oli lausa poisikese meelelaad, tattnina mõttekäik! Ükski soliidne inimene ei võinud niisugusele lapsikule mõttele tulla. Karp oli enda arust märksa mõõdukam ja targem kõigist neist lihtsameelsetest sekeldajatest, kes loodavad südamehäält kuulates õnnelikuks saada. See polnud ilmselt tema ampluaa. Ja siis veel — liiga suurte pingutustega oli tal õnnestunud oma elukäik hoida stabiilne ja poliitiliselt veata. See maksis ka midagi.

Direktor peitis näo naise rindade vahele. Alati oli ta järjekordse naisega voodisse minnes lootnud midagi erakordset ja enneolematut. Kuid ikka oli see tulemata jäänud. Karbi öönaised olid enamikus vähese kirrega, elutud ja ükskõiksed. Armastuse asemel pakkusid nad selle lahjat aseainet, hingematva helluse asemel osavõtmatust, jäägitu andumise asemel teesklust.

Vetvelsker oli direktorist üle kahekümne aasta noorem. Aga ta oli sellesama zootehniku abikaasa, kelle meenutamisel Karbis alati midagi ebameeldivalt võpatas. Direktor tundis nüüd pisikest salarõõmu, et oli välja nuhkinud kõige nõrgema koha zootehniku kaitseliinis. Ta lõi sellele mõeldes heast meelest otse särama. Aga tont neid naisi teab, kes võib öelda, mida mõtleb Ly? Vaikides, visa hoolimatusega oli ta naist pimedaks tehtud toas riidest lahti koorinud. Ly polnud lausunud ühtegi sõna, kuid jäi kogu aeg osavõtmatuks ega vastanud tema kallistustele. Mine võta kinni, äkki ta koguni muigas vananeva himura direktori üle?

Telefon hakkas uuesti helisema. Ly vabastas enda rutakalt mehe embusest. Direktor kuulas kõnelust uudishimuga pealt. Telefonis kostis meesterahva hää. Ly kattis toru peopesaga kinni ja sõnas kõhklemisi, et palutakse direktorit. Niisiis — vähemalt polnud see majaperemees. Karp ei mõistnud, miks Ly teda üldse telefonile viipas. See polnud temast põrmugi mõistlik. Karbi teada polnud kellelgi aimu, et ta võib täna siin viibida. Tulles oli ta auto ettenägelikult maja nurga taha aja-

nud, et maanteelt poleks näha. Igavas maanurgas pole ju inimestel muud teha kui üksteise järele luurata.

Nüüd oleks pidanud naine telefonitoru ära panema. Kuid Ly oli kas taipamatu või liiga kohusetruu ja eemaldas peopesa torult. Karp tõusis pahameelest nohisedes voodist ja ruttas telefoni juurde. Ta haaras toru, kattis selle tihedalt kämblaga ja sosistas Lyle ärritusega, et naine räägiks tülitajale uuesti: teda pole siin. Aga naine oli juba teise tuppa läinud ja Karbi selle päeva kõige emotsionaalsemat sosinat kuulas vaid mahe kevadvidevik.

Teises otsas oli osakonnajuhataja Evald Luud. Direktor kuulas pahaselt ta kähedahälset ladusat juttu. Luud rääkis, et osakonna rahvas on maisööminguks rahvamajas koos. Hulk aega on Karpi oodatud, et ta tuleks ja peaks enne laudaistumist väikese päevakohase kõne. Kahju, et direktoril on lubadus meelest ära läinud. Aga ehk nüüd, kui ta lõpuks on üles leitud, sõidaks siiski kohale ja ajaks asja joonde.

Karp kihvatas. Mis tootmisjuht see on, kes ei suuda kõige lihtsamat kõnetki pidada? Kui rahvas on nii kaua mõttetult oodanud, kas siis enam sõnu tarvis lähebki? Viina, koduõlut ja sülti võib suurepäraselt ka ilma kõnedeta pruukida. Ja lõpuks — lootku vahel ka iseendale. Nii ta muu jutu sees Luuale poetaski, aga osakonnajuhatajal oli ladus vastus valmis. Poleks pidanud lubama. Kes võis ette teada, et just mai-pühäl läheb zootehnik Harjumaale haiget isa vaatama ja Karbil avaneb juhus Lyle visiiti teha. Niisugust võimalust oli ta pikisilmi mõnda aega peale passinud. Mis sest, et Ly suhtus temasse samasuguse tööalase sõbralikkusega nagu teistessegi, ja mitte rohkem. Direktor pidas ennast liiga heaks naistetundjaks, et hakata sellest erilist numbrit tegema.

Direktor küsis Luualt, et kust too teab, et ta on siin. Osakonnajuhataja vastas lõõpivalt, et ta olla seda aimanud. Kristjan Karbil jooksis ebameeldiv värin üle selja. Korraga tundis ta ennast väga ebakindlalt. Ta lõpetas järsult jutu, öeldes, et jõuab kõige hiljem poole tunni pärast kohale, ja pani toru ära.

Käsikaudu kustutas ta laual tuhatosis koni ja hakkas aeglaselt riietuma. Särk sai pahupidi selga. Direktor rebis teda vaikselt vandudes üle pea maha. Ly aitas tal kannatlikult särgi uuesti selga. Naise sõrmede puudutus andis talle tagasi sisemise rahu ja hädavajaliku enesekindluse. Ly pani valguse põlema, kuigi sellel polnud enam mingit mõtet. Direktor tähendas kohmamisi, et Ly võib rahvamajja kaasa tulla, kui tahab. See oli tema poolt hästi läbimõeldud käik. Ta teadis ette, et naine keeldub. Ly raputaski eemalviibivalt pead. Võimalik, et ta mõtles hetkel millestki muust, võib olla, et isegi kahetses toimunud. Direktor nõõpis süvenenult oma tumesinist inglisevillast pintsakut kinni. Sellega hakkama saanud, muutus ta pisut enesekindlamaks. Teeseldud õrnusega põimis ta käed ümber naise nõtkke piha ja vajutas pea ta lakilõhnalistesse juustesse. Me oleme peaaegu ühepikkused. Kui ta paneb tikk-kontsade-ga kingad jalga, pean mina esinema kaabus, mõtles direktor.

Ly vabastas enda ruttamata Karbi embusest. Mees lausus oma ebaluse varjamiseks täiesti mõttetult «takmoodu» ja pani tumesinise bareti pähe. Teda ootasid rahvas ja oimetu osakonnajuhataja, kes ei osanud pühadekõnet pidada, kuid kes ilmeksimata teadis, kust ülemust otsida.

Ly saatis ta välja. Trepil jäi direktor viivuks seisma, lootuses, et naine ütleb talle lahkumisel midagi hellat, südamest-tulevat. Mehele oli seda hädasti vaja. Kuid Ly seisis trepi astmel, jahedusest kõssis, käed hommikumantli taskus, ja vaikis.

«Lepime kokku, millal me jälle näeme,» ütles Karp viimaks surutud häälel.

«Töö juures. Kus mujal veel?»

«Võib-olla me siiski...»

«Milleks?» katkestas Ly direktorit kannatamatult.

Karp soovis head ööd, läks kiirel sammul trepist alla, ronis ägiseses autosse ja hakkas natukese aja pärast sõitma.

II

Sööming toimus vanast magasiidast ümberehitatud rahvamajas, millel polnud õiget peremeest. Hoone põrand ja seinad olid viletsas seisukorras, lagi mahavarisenud lubja tõttu laiguline. Oma paarkümmend aastat polnud siin nähtud meistri kohendavat kätt. Pikad pakkimispaaberiga kaetud lauad olid saali seinte ääres toitude all lookas. Süüa tehti teisel korrusel traktoristi korteris ja selle kõrval suures toas, ärakaotatud algkooli pliidil. Seal oli mitu päeva keetmisega ametis paar küla-eite, kelle oskused pärinesid veel kunagisest kodumajanduskoolist.

Kui Karp viimaks osakonda jõudis ja väarikalt rahvamajja astus, paar teel valmismõeldud standardset lauset peas, istusid kõik juba lauas. Häälte järgi võis arvata, et riigiviinaga täidetud pitse on üksteise terviseks ja töörahva suure pidupäeva auks juba mitmeid kordi tõstetud. Vaiksed häbelikud taluinimesed, kes kainest peast said poole päevaga mõnikond lauset vahetatud, hakkasid üles sulama. Nad olid tüütuseni direktorit oodanud. Viimaks, kui osakonnajuhataja oli uuesti lootuse kaotanud, andis ta märku, et rahvas istuks lauda. Läks oma veerand tundi, enne kui venitavad, kohmetud inimesed said viimaks krobeliste laudade taha, kus nad istusid krampelik-pühalikult nagu fotograafi juures. Luud ise võttis paari lähema sõbraga — teiste hulgas ei puudunud ka karjabrigadir Laimen — istet otse lava alla. Kui kõik olid viimaks kohal ja pitsid täis, tõusis osakonnajuhataja nurgeliselt püsti, toetas muhklike pihkudega käed lauale, vaatas tõsiselt-manitsevalt üle rahva, kellele ta oli saatuse keerdkäikude tõttu juhiks ja leivaisaks saanud. Sõnu otsides tuletas ta lauasolijaile meelde, et maipüha tähistati esmakordselt 1887. aastal Chicagos kapitalismi ränkades tingimustes, aga et nüüd on kõik raske ja vilets jäädavalt seljataga — sovhoos ehitab uusi elumaju ja piimatoodang ühe lehma kohta ületas möödunud aastal juba kolme tuhande liitri piiri. Seejärel soovis ta kõigile häid pühi, tõstis pitsi ja lausus varjamatu kergendustundega: proosit! Tervisenapsi järel istus ta pingile, nagu süntõsine ja pidulik peas. Aga laua teises otsas räägiti, et möödunud aastal olnud pühadeõlu hulga parem kui tänavu. Selle aasta laaril olla mingi vastik kõrbemaik juures.

Direktor võeti sõbralike hüüetega vastu. Naised pakkusid talle puhta taldriku, mehed triiki pitsi, paludes selle kohe trahvilöögiks tühjendada. Karp istus nooremate naiste sekka. Need polnud nii häbelikud kui vanemad inimesed, kes olid esialgu veel liiga kained, et tunda ennast direktori kõrval vabalt. Karpi peeti üldiselt rahvameheks, kuigi endast lugupidavad vanad põllumehed suhtusid temasse teatava distantsiga. Ta silmitses tähelepanelikult üle laua istuvat Luuda ja tundis osakonnajuhataja vastu ootamatult kartusesegust vimma. Nagu mitu korda varemgi, kui ta oli selle kühmus hõredajuukselise mehe seltsis joonud või jahil

käinud. Luud oli temast millegi poolest üle, ja see tegi Kristjan Karbi ebamääraselt rahutuks.

Arvatavasti tundis Luud endal direktori pilku. Ta katkestas kohe naabriga jutu ja vaatas küsivalt Karbi poole. Direktor mudis pihus pisikest viinapitsi ega teadnud, mida öelda. Luua pilgus polnud midagi kahtlast. Karbil hakkas järsku ebamugav. Piinlikkuse leevendamiseks tõstis ta pitsi ja pilgutas omamehelikult silma.

Aga just siis lausus Luud üle valjevana kõnekõmina:

«Selle maja terviseks, kust sa tulid!»

Direktor süngestus, pitsiga käsi nõksatas poolel teel seisma. Ebameeldiv kõrvetisesegune tomp tõusis talle kurku. Või siis nii! Osakonnajuhataja katsub tema intiimasju koguni rahva ees naeruks teha. Teistsuguses olukorras oleks tolele mühkamile nii mõnigi kõva sõna öeldud!

Evald Luud oli oma napsiklaasi mõnuga kummutanud ja isegi singilõigu sakusmendiks ära söönud, kui direktor tuli oma pitsiga lõpuks toime. Ringi vaadates märkas ta, et keegi polnud nende tervisejoomist tähele pannud. Kõik olid ametis oma napsi, süldi ja lauanaabriga. Nii-siis oli tema ponnistus täiesti üleaarune. Direktoril hakkas häbi.

Mõttetult oli ta lasknud enda siia vedada. Juba seal, Ly pool, kui telefon helises, oleks ta pidanud hoopis resoluutsem olema. Siis oleks maiõhtust jäänud suurepärase mälestus, mis hiljemgi meenutades soojendaks südant.

Direktor tõstis taldrikule sinki ja saagis endale nüri noaga parajat pala. Liha oli vintske ja sooniline. Luud arutas maaparandusmehest lauanaabriga ühe osakonnast läbivoolava kraavi saatust, mille pervede kindlustamisega töömees terve möödunud suve ametis oli. Maaparandaja juhtis jutu kangekaelselt töönormidele ja päevapalgale, pahandades kurjalt, et ta on selle tööotsaga mööda pükse saanud. Mehe hääl muutus kord-korralt sõjakamaks, pilk tigidamaks ja liigutused järsemaks. Luud laskis vanamehel oma kraavil kogunenud nõrdimuse välja valada ja kallas talle vahetpidamata viina.

Näod punetasid, kõnekõmin tõusis. Maainimeste siledad seatud read läksid segi, taadid käisid juba lauast lauda ja löid üksteisega heldinult kokku. Järsku hakkasid pillid laval suure käraga mängima. Musta plekkahju kõrval tulid üksikud paarid põrandale.

... Ka direktor võttis tublisti viina. Mida enam ta purju jäi, seda tähtsusetum ennistine vahejuhtum paistis. Mõte keerles häiritult küll peo, küll elu pisiseikade ümber. Meenus Ly voodi soojus. Lauanaabrid, keskealised karjanaised, püüdsid teda edutult kõnelusse tõmmata. Direktoril küpses otsus märkamatuult lauast tõusta, vaikselt kaduda ja Ly juurde sõita. Aeg polnud veel kuigi hiline. Ta pani sigareti ette, kavatses natuke suitsetada ja seejärel kohe ära minna. Aga sigaretid olid otsas, kortsunud suitsupakk kõssitas taskupõhjas. Uus, alles lahtitehtu, ununes Ly lauale likööri pitside kõrvale.

Direktor küsis osakonnajuhatajalt üle laua suitsu. Luud rääkis maaparandajaga juba mingist ammusest veskilkäimisest. Vanamehe vesised mägrasilmad olid joomisest liikumatud. Ta jutt polnud enam äge ega ründav, pigem oli see elunäinud inimese kibe-rahulik arutlus. Luud otsis taskust paki «Vana Toomast» ja ulatas direktorile. Karbil polnud oma osakonnajuhataja vastu enam mingit vimma. Lõpuks oli see üksikõik, kas Luual oli tema armuseiklustest aimu või mitte. Ta võttis kobamisi pakist sigareti ja mudis seda sõrmede vahel. Tõepoolest polnud

mõtet Luuda milleski süüdistada. Kedagi polnud mõtet süüdistada, sest keegi ei tea päris kindlalt, milles süü seisab, mõtles ta heldides. Sigaret libises sõrmede vahelt õlleklaasi. Direktor õngitses märja kollase suitsu sealt välja, pani selle taldrikule ja tahtis lauast tõusta, et sõitma hakata. Just samal hetkel pakkus Luud, kes oli Karpi vargsi silmas pidanud, talle uut sigaretti, sõnades seejuures joviaalselt:

«Kristjan, oota natuke. Mul on sinuga üks jutt ajada.»

Direktor võttis sigareti vastu ja naeratas mõrult. Ta oli nüüd nagu muinasjutu libahunt, kes võtab peremehe noa otsast leiba, et seejärel metsa joosta. Ainult et osad olid vahetatud. Pärisperemes oli ju tema, mitte Luud.

«Räägi kohe,» ütles ta kärsitult.

Osakonnajuhataja leidis, et sellises põrgulärmis on võimatu mõistlikku juttu ajada, ja arvas, et nad võiksid hiljem nelja silma all kõnelda. Direktor noogutas armulikult ja jälgis suitsetades orkestrit, kes oli ilmselt täies koosseisus purjus, kuid mängis lustakalt ning lärmakalt. Aegajalt käis mõni külamees õllekannu või viinaklaasiga laval meestele uut hoogu andmas ja reipamaid lugusid meelde tuletamas. Maaparandaja Luua paremal käel oli lõpuks vait jäänud. Käre ja sõjakas palganõudja oli sedapuhku omadega läbi. Direktor ütles naistele, et nad väsinud mehe kuhugi vaiksesse nurka magama organiseeriksid. Laudade vahel lagedal põrandal tantsisid rõõmsad inimesed perekonnaalssi, naersid, plaksutasid käsi ja tundsid ennast vähemalt tänasel õhtul elu peremees-tena. Karjanaised olid direktori kõrvalt kadunud, nad pidid varahommikul lauta tõusma. Asemele oli tulnud alkoholist punetavate põskedega noorukeid. Vististi polnud nad tantsumehed või pidasid lihtsaid tantse endale alavääristavaks. Igatahes istusid nad omaette ja rääkisid kellestki mootorratturist, kes jäänud raske avarii järel imekombel elama.

Direktor mõtles endamisi, mis jutt see võiks olla, mida osakonnajuhatajal ei sobinud teiste kuuldes ajada. Väga võimalik, et lugu ise oli liiga pikk ja keeruline, et teda üle laua ära rääkida. Aga kas siis Luud ei tea, et ametialaste kõneluste tarvis on tööaeg, mitte kallis pidupäevaõhtu. Kui talle on viinaraha vaja, küsigu julgelt — niisuguste juttude jaoks pole mõtet nurgatagust otsida. Karp jõi tubli sõõmu koduõlut ja otsustas kohe ära sõita.

Ilm oli endiselt kuiv ja tuuline. Pimedas taevas tormas tumedaid pilveräbalaid. Direktor oli kõige paremas meeleolus. Isegi mõnesugused luulelised mõtted tulid talle pähe. Ta üritas koguni ühte vana gümnaasiumipäevilt meeldejäänud laulukatkendit üles võtta, aga jättis nõu kohe katki. Nimelt meenus talle üsna õigeaegselt, et tal pole talutavat lauluhäält. Pealegi võis mõni kainema peaga piduline ta ebardlikku isetegevust tähele panna ja siis olnuks piinlik.

III

Kui ta lahti koukis autouust, mille oli rahvamajja tulles ulakuse kartusel lukustanud, vankus tema juurde mitu taiduraidutavat külameest. Käratsedes nõudsid nad, et direktor läheks neile poe juurest autoga viina tooma.

«Pean kiiresti ära sõitma. Mul on täna veel üks asi ajada,» puikles Karp kõheldes.

Need läbimõtlemata sõnad ärritasid purjus mehi veel enam.

«Mis asjaajamist saab olla, kui meil on viin otsas!» kisendasid nad.

Mehed hakkasid teda uuesti piirama, kõik karjusid midagi läbiseigi. Isegi vaikne põllutööline, kaugemast talust pärit piimahabe, kes kainelt ei julgenud ülemuste juuresolekul iitsatadagi, kisas teistega kooris:

«Peremees, toome viina ära!»

Direktor sai viimaks autoukse lahti ja istus rooli taha. Poisid lärmitsevad endiselt, kostis hüüdeid:

«Töörahas tahab pidu pidada!»

«Viina!»

Karp pigistas korraks silmad kinni. Kui ta rooli kohal kipitavad laud avas ja vihaste purjus meeste poole vaatas, ilmus ta vaimusilma ette ei tea kust üks pilt. Värskest niidetud ristikupõllul, heleda päikese käes lamab läbiniidetud tagajalgadega must kass ja püüab mõttetult viseldes edasi roomata. Ta vintskleb närbuval heinakaarel, kastene ja verine, ega mõista veel, mis temaga on juhtunud. Looma pilgus on imestus ja piin, põuase laotuse all kustub märkamatuks ta elu. Pisikese elava tombu traagikaga pole kellelgi asja — niidumasin on juba kaugel emal hommikusel põllul ja traktorist mõtleb hoopis päevapalgast või tüdrukust. Ja siis korraga on agoonias viskleva looma juurde ei tea kust tekkinud terve kari lõrisevaid koeri. Nende pulstunud pahaendelised seljad varjavad kassi eest pilvitu südasuvisse päikese. Üksteist urinaga julgustades tulevad nad lähemale. Kass vaatab neid pilku pööramata. Ta viimane relv on kustuvate silmade pilk. Aga kui ta hetkeks pea kõrvale pöörab, tormavad koerad talle kallale ja kisuvad haavatud kassi ühe hetkega lõhki.

Uksed rebiti mõlemalt poolt lahti. Kamp mehi ja poisse tungis autosse. Karp märkas imestusega, et nende hulgas oli ka Luud.

«Kristjan, lase käia!» hüüdis Luud ja surus istujaid oma võimsa õlaga koomale, nii et auto naksus. Suure pressimise peale saadi uks kinni.

«Tee head sõitu, ega meil ei ole aastakaup!» hüüdis üks poistest.

Ja direktor kuuletus.

Poisid jutlesid valjusti ja naersid mõnuga nagu kunagi inimesed, kelle jaoks olelus on alles lihtne kui ükskordüks. Nad najatusid vastu tema külge, segades isegi pidurdamist. Aga ta ei öelnud midagi — neid oli väga palju. Arvatavasti oli auto valgunud neid täis nagu õhtune tuba sääski. Talle oli täiesti ükskõik, palju neid võis seal olla. Sõidu eesmärk oli selge ja see oli peamine. Isegi poest tagasiteel, kui poistel olid viinapudelid põues ja üks neist pandud mekkimiseks ringi käima, ei tulnud direktoril tahtmist kõrvale ega taha vaadata. Ta jälgis nädalastest joomisest punaste silmadega vaid laternate valgussõõri viskuvat maanteekruusa ja sellest oli küllalt. Täna oli ta oma juudale juba järele andnud ja sellega oli öö saatust otsustatud.

Direktor ei mäletanud õieti, kuidas see kõik lahti läks. Kas polnud talle sõidulehegi andnud too kaksikluse vaim, nähtamatu juudas, kes pidas temas vahikorda? Ja kas mitte see kiusuhimuline dispetšer polnud teda välja saatnud juba siis, kui Karp sai teada, et küla peal ajab üks vanamees suhkrupeedisiirupist puskarit? Nimelt oli aprilli algul toodud sovhoosi sigalasse terve tünnitais kõrbenud siirupit. Nädalapäevad oli kollakaspruun vedelik puutumatuks keset sigalat seisnud. Ühel päeval

turgatas öövahile meelde, et sellest võiks keeta üht-teist suupärast. Esi-mene laar näitas, et katsetamist tasub jätkata. Siis hakati ühisel jõul retsepte täiustama ja nii võimsat puskarit ajama, et joogikoha kuulsus levis kulutulena kaugele, peaaegu et siirupivabrikuni, kust äpardunud toormaterjal oli toodud. Direktorile sai selgeks tee öövahi tallu, kus oligi hüva märjukese tootmise ja degusteerimise keskus. Viimasel nädalal enne maipühi tegi ta iga jumalapäev nagu muuseas sinnakanti asja. Ta pani auto taluõuele lukku ja läks läbi köögi omainimesena kambrisse, kus vanamehel oli vähenõudlik kodune baar päevinäinud piimamannerguga nurgas. Peremehele oli üsna meeltnööda, et suured saksad oska- vad ta vaevast lugu pidada. Aupaklikult andis ta asja kohta seletusi, ise ühtesoodu pisikesse kaheksakandilisse pitsi sogast vedelikku valades ja seda direktori ette nihutades. Vanamees suitsutas saunas seareit. Tuli visises ööd-päevad ahjus, aeg-ajalt käis ta punaseid lepalhalge peale la- dumas ja ilmus siis kambrisse, mahlakad, rasvast nõretavad singiviilu- kad plekktaldrikuga käes. Direktor jõi siirupipuskarit, hammustas kuuma liha peale ja kuulas vanamehe jutte sellest, kuidas too saanud vabadussõjas reide haavata, haiglas olnud surmigav, pärast antud talle maad ja siis hakanud ta kibekiirelt asunikutalu ehitama ja naist võtma. Vanamees laiutas abitult käsi ja seletas, et sellel kõigel polnud mingit mõtet — juba tollal rääkinud mõned, et ehitagu majale rattad alla, mõis tulla varsti tagasi. Karp vaidles loiult vastu, et sovhoos pole siiski mõis, vahe on silmaga näha, aga taat ei lasknud ennast eksitada ja jäi oma juurde. Ta mõlemad pojad olid sõjamõllus teadmata kadunud, ja siis oli tulnud vanadus, kibe kui koirohutee. Aga oma ea kohta kandis ta puskarit üllatavalt hästi. Öhtul, kui direktor asutas ära sõitma ja pere- mees ööd vahtima, polnud vana kunagi purjus, tõstis vaid reispassiks pitsi ja kähises: Elagu Eesti vabariik! Karp rääkis vähe, jäi kiiresti purju, mõtles naistest, vahel sekka ka autodest. Talle ei meeldinud tööst vabal ajal mõelda, ja kuigi ametlikult oli tööaeg, võis tänu puskarile, pidulikult askeldavale öövahile, sõrmi kõrvetavale singile ja raugele aprilliilmale täiesti rahuldavalt kujutleda, et käes on juba mingi pikk püha.

IV

Ühel noormehel hakkas tagaistmel ootamatult paha. Direktor pidas auto lageda põllu ääres järsult kinni. Toosama kartlik ja tagasihoidlik poiss, kes oli ennist rahvamaja juures kisendanud, et direktor läheks viina tooma, peaaegu kukkus avatud uksest välja. Rohelise näoga, pool- kummargil, abitu ja hädine, plekkmantli hõlmad pimedas tuules kahi- semas, nii öökis noormees maantee ääres. Autosolijad naersid ja heit- sid õnnetu kulul nalja. Öötaevas tõuklesid tumedad pilved, tuul oli niiske ja karge. Lõhnas kevadise mulla, maantee kruusa ja mootori järgi. Ka Karp tuli autost välja liikmeid sirutama ja värsket õhku võtma. Poi- sid lasksid vahepeal uue pudeli ringi käima, jõid kulinal valget viina, hammustasid rasvast vorsti peale ja olid rõõmsad. Direktor võttis pu- deli pooltõrjuvalt vastu, tõstis moepärast suule ja andis edasi. Poiss sai oma asjadega joonde ja koperdas jõuetuna ning kahvatuna autosse. Karp asus rooli taha ja hakkas sõitma.

Rahvamajas jätkus pidu endise hooga. Akendest helkis kollakaskah- vatut valgust ja üksikuid kogusid tuikus ümber maja. Luud võttis poista käest paar viinapudelit ja lausus direktori näoilmet uurides:

«Kristjan, lähme üles Ilmari poole. Peame meie ka natuke pidu.»

Auto valgus poistest tühjaks. Direktor lukustas hoolikalt ukсед ja pani võtmed taskusse. Õuel jäi ta hetkeks seisatama ja kuulas seest kostvaid joobnute katkendlikke hääli ning pillimängu. Meenus must telefon, mis oli teda Ly juures eksitanud. Talle viirastus, nagu tuleksid kõik pimeduses kaikuvad pidupäeva häälled tollest mustast telefonist. Karp tundis, kuidas ta pea käib ringi.

Paar minutit tammus ta jalalt jalale, kuni veri hakkas säärtes liikuma. Seejärel läks ta aeglaselt majja ja astus mööda õllemärga puutreppi teisele korrusele.

Traktoristi toas valitses kulinaarne korratus. Laud, toolid ja vana diivangi olid kuhjaga täis peosööke, pooltühje anumaid ja nuge. Siin oli suursöömingu staap, kõhujumalate pühamu ja kaks põlledega vanemat naisterahvast liikusid selles segadikus harjumuspäraselt edasi-tagasi, kandes alla laudadele toitu ja õlut. Ruumi teises otsas süldikausside keskel istusid Luud ja karjabrigadir Laimen, viinapudel ees, ning ootasid direktorit. Nõrga laelambi valgel seisis osakonnajuhataja hõrenevate juustega pea jäigalt paigal, nagu oleks ta ankrupoltidega koguka, tugeva kere külge kruvitud. Jässakas karjabrigadir istus kägiseval toolil, kirsas jalg hooletult üle põlve, ja puhus juttu korteriperemehega, kes konutas kušetiserval ning imes virila näoga suitsu. Direktor võeti vastu ülepingtonutatud joobnuvaimustusega. Karp istus pakutud toolile ja vaikis. Ta tundis ennast ebamugavalt.

Meeste rõõm käis talle närvidele. Vastu tahtmist võttis ta viinaklaasi kätte ja uuris mõttetult kaua selle sisu vastu valgust. Luud alustas juttu künnist ja külvist, see oli alati päästev teema nagu ilmgil. Karp asetas napsiklaasi kolksatades lauanurgale ja ütles kaunis teravalt, et tööst ärgu täna räägitagu. Brigadir lülitus üle anekdoodile. Kui kuulajad kas tähelepanematuses või väsimuses ei naernud, jutustas osakonnajuhataja enda arust magusamad kohad uuesti üle. Traktorist suitsetas odavat sigaretti ja kissitas halle silmi, endal kõhn parkunud nägu sedamoodi kortsus, nagu kisuksid ta näolihased vahetpidamata krampi. Ta oli vaikne leplik mehike, üks nendest, kellele toetub tegelik tootmine ja keda ühiskonnal on kalduvus esimeste hulgas unustada. Mees oli tublisti joonud, kuid piiri pidanud ja õigel ajal oma tuppa tulnud. Nüüd kippus talle uni peale, poolvägisi hoidis ta raskeks muutuvaid lauge lahti, kuni viimaks vajus märkamatuks kušetinurka norgu. Poolik sigaret kukkus sõrmede vahelt pori täiskantud põrandale ja raske ühtlane hingamine tunnistas, et masinamees oli jõudnud unemaale, oma tõelisse koju.

Kõigil hakkas kergem, otsekui oleks traktoristi juuresolek neid seganud. Laimen korjas mahapillatud koni üles ja viskas pliidi juurde ämbriksse. Osakonnajuhataja viivitas, ärev abitu ilme näol. Üldises vaikuses võttis ta veel lonksu viina ja haukas äraolevalt sealihalõiku peale. Direktor ootas — Luual oli aeg oma mõtetega lagedale tulla. Vaevast ta Karpi niisama, ilusate silmade pärast siia jooma kutsus. Rahvas nurises, et osakonnajuhataja käib töö ajal, püss seljas, mootorrattaga jahil. Ülejäänud ajast jahib veel noori naisi, ja selle kõige all kannatab muidugi töö. Paar korda püüdis direktor Luuale tööalast lohakust pahaks panna, kuid osakonnajuhataja pööras kõik naljaks ja vastas virila, munasööja koera muigega, et üks direktor tea, ise ka veel mahlakas mees ja nõnda edasi. Karpi oli niisugune ninakus rängalt haavanud, kuid ta ei öelnud

E. Allsalu

Noorukid (Õli) 1968

midagi. Ei võinud ometi jahikaaslast päriselt välja vihastada. Laimen niheles istmel, äraootavalt ülemusele suhu vahtides ja oma pilguga otse-
kui sõnnikuhargiga ta suust sõnu välja kiskudes.

Luud ütles, et tal on vaja üks väike ots teha. Ehk Karp ajab oma «Volgaga» asja ära. See ei võta kaua, kõige rohkem paar tundi.

Direktor muutus äkki tähelepanelikuks. Seda võiski arvata, mõtles ta tuseselt. Alles möödunud sügisel oli Luual juhtunud tume lugu otradega. Mitu kotti vilja oli põllult ära kadunud. Ähmi täis, kogelev aidamees kinnitas jumalakeeli, et tema pole neid teri arvele võtnud. Direktor summutas asja kuidagi ära, rahustades üldiste sõnadega keevalist agronoomi, keda huvitas tõde. Suures majapidamises ei lugenud mõniasada kilo otra tõesti midagi. Karpi puudutas hoopis valusamini see, et tema rahvamehelikkust oli nii kurjalt ja omavoliliselt ära kasutatud. Karp oli tundnud end pigem alluvana kui suure sovhoosi peremehena, kus on kolm osakonda ja hulk töölisi. See oli väga ebameeldiv ja alan-
dav tunne.

«Kui sina ei aita, kes siis veel aitab,» jätkas Luud endise usaldus-
likkusega. «Lubasin õele viia paar kotti seemnekartuleid. Õemees pidi järele tulema, aga pole tulnud. Tema pärast võib kartul jääda üldse vaku panemata. Peale tunniandmise ei tea ta midagi. On üks saamatu mehike.»

«Kartuleid võib ka homme viia. Hakka veel nüüd öösel jukerdama,» vastas direktor jahedalt.

«Tänasida toimetusi ära viska homse varna. Maamehe asi, või sul on nädalate viisi aega pidu pidada. Sa ise ka põllumees, mitte mõni kontori toolisoojendaja, tead küll.»

«Seda nüüd küll,» ütles Kristjan Karp leebemalt.

«Sinusuguse lahke ja arusaaja mehe peale võib alati kindel olla. Sellepärast me sinu jutule tulimegi. Eks ole, Mati?»

«Täpselt nii!» kinnitas brigadir õhinal.

«Sellist meest nagu sina oleks igasse majandisse vaja. Siis läheks põllumajandus lauluga ülesmäge... Võtta või meie agronoomi. Mis põllumees sihuke ka on! Maalõhna pole küljes, olgu ta siis nii haritud kui tahes. Või Ehapalu, see hädine ilmaparandaja... Ei, palja teooriaga ei saa põldu harida. Sellepärast ma ütlen, et sinusugune mees on kullatükk, sovhoosi raudvara.»

«Eks siin ole omajagu rabeldud jah,» sõnas direktor meelitatult.

«Või veel! Kui meid poleks turja alla toetamas, vajuks kogu see kupa-
tus hunnikusse,» kiitles Luud. «Tead, Kristjan, õele peaks õige ühe sea viima. Tal varsti varrud, hea sülti ja vorsti teha.»

Osakonnajuhataja uuris jälle kõrvalt direktori nägu, nagu tal kom-
beks oli. Karbi terava lõuaga näos ei liikunud midagi, justnagu käiks jutt millestki hoopis kaugest ja kõrvalisest. Karp hakkas heldima. Siiski leidus veel mehi, kes ei pidanud noid kollanokki maailma päästjateks. Seda oli hea kuulda.

Alt kuuldus pillimängu ja kõnekõminat. Üles rahvamaja peale kostis see katkendlikult, hooti paisudes, samas kustudes nagu muusika kulu-
nud helilindilt. Murtud hääled, unenäoline ebaühtlane helistik mõjusid äärmiselt kummalisena.

Osakonnajuhataja valas klaasidesse viina ja sõnas pudelile osutades:

«Joome ära ja lähme!»

Aga Laimen kinnitas närviliselt itsitades:

«Lähme jah. Minu poolt on kõik korras. Nagu kinos.»

Ja siis astus tõhe juudas, kes ootas Karbis parajat hetke ning müüs ta tänase õhtu jooksul juba teist korda maha koos direktoritiitli, parteistaaži ja inimväärikusega. Ees ootas põnev sündmus, mis kindlasti kõrgub üle halli argipäeva nagu tuletõrje vahitorn üle luitunud alevi. Ta mõistis, et täna ei pääse ta enam mingi hinna eest Ly juurde. Aga homme võib vibalik punase näoga zootehnik juba kodus olla. Tal hakkas väga kahju, et oli Luua jutu peale vaikinud. Nüüd võeti seda loomulikult nõusolekuna. Ja taganeda polnud ilus.

Siis läksid nad trepist alla, jättes väsinud traktoristi süldikausside ja vorstilõikude keskele norskama. Nad istusid sõnatult autosse nagu vandeseltslased ja hakkasid sõitma.

Luual olid kodus kartulikotid valmis pandud. Kähku tõsteti need kuuri alt pagasisse. Üks kott ei mahtunud ära, sellele leiti koht «Volga» tagaistmel. Osakonnajuhataja lõi pea valusalt vastu madalat kuuri uksepiita ära. Vandudes võttis ta kaheksakantmütsi peast ja hõõrus kirvendavat lagipead.

Seejärel istuti uuesti autosse.

V

Sigala säras tuledes. Kohiseva metsa ääres mõjus pikk hoone öösel viirastuslikult ja kurjakuulutavalt. Auto liikus raskelt ülesmäge. Tee oli eelmise päeva vihmast pehme. Kogu aeg ähvardas porri kinnijäämine. Karp võttis kokku oma sõiduuskuse, pingutusest tulid talle higi-piisad otsmikule. Toppama jääda ei tohtinud. Piinlik olnuks traktoristile või autojuhile, kes tuleb neid välja tõmbama, seletada sõidu põhjusti. Aega oli ka napilt. Varahommikul tuleb sigalasse kokk. Selleks ajaks peab olema kõik lõpetatud.

Direktor peatas auto sigala ukse kõrval ligastel munakividel, mis olid möödunud aastal siia täiteks veetud. Mehed asusid tegutsema. Brigadiril oli kesik juba päeval ära märgitud. Ta vaatas mööda minnes ukse vahelt puhketuppa, kuidas on lood öövahiga. Vanamees magas pingil purjus inimese õndsat und.

Luud astus brigadiri järel sulgu ja liikus nohisevate sigade massis Laimeni kannul, kes otsis valmisvaadatud looma. Osakonnajuhataja manööverdas kohmakalt häiritud sigade vahel. Tema arust polnud siin tühjagi valida, võta aga mõni kopsakam kinni, pista kotti ja tiri autosse. Laimen leidis märgitud sea seina äärest, loom lamas teiste taga, seljaga vastu suluäärt, mistõttu märki polnud eemalt näha. Laimen andis ülemusele märku, et see liiguks lähemale. Luud otsis kummikute krobised ettevaatlikult sigade vahel vaba läbikäiku. Ootamatult tõusis üks närvilisem loom otse ta jalge vahel üles ja tõstis turske osakonnajuhataja peaaegu õhku. Luud vehkis abitult kätega, kuni viimaks magavatele sigadele küliti kukkus. Vahekäigus seisev direktor muigas. Nagu hampelmann, mõtles ta.

Siin oli Karp esimest korda Lyd näinud. See oli sündinud siinsamas, selles laudas. Kaks aastat tagasi tuli Raivo Ehapalu sovhoosi peazootehnikuks. Tookord oli Karp toonud noorpaari oma autoga sigala juurde, et uutele spetsialistidele lauta näidata. Ly oli lihtsa villase rätiga, paka-

sest punetavate põskedega noorik. Ta rääkis vähe ja vaatas laudas ringi liikudes ühtelugu abiotsivalt mehe poole, kes kõndis tõrkša, kinnise näoga mööda lauta.

Direktor oli neid eemalt jälginud ning mõistatada püüdnud, mis inimesed nad on ja milliseks kujuneb nendega läbisaamine. Iga kord, kui Ly vaatas naeratades mehe poole üles, vastabiellunu õrnus pilgus, värvus zootehniku punane nägu veel punasemaks. Poisike, mõtles direktor ja tundis mehelikku uhkust, et tema ei punasta naiste juures enam ammu. Ja ometi oli tal hakanud sel päeval natuke kurb. Eriti sõbralikuks nende vahekord Raivo Ehapaluga ei kujunenud. Võimalik, et selles olid omajagu süüdi ka tookordne ootamatu kurbusevine ja kadetus, et zootehnik oskab veel punastada. Punasele näole ja teatavale nohiklusele vaatamata oli Ehapalu printsiipiaalne inimene. Karp polnud sellega harjunud. Ta sattus segadusse ja paljastas kohe oma iganenud arusaamad, jäädes sel kombel noore haritud mehe ees täiesti relvituks. Umbusaldusega suhtus ta igasse zootehniku ettevõttesse, püüdes teda tabada milleltki kahtlaselt. Aeg läks, aga midagi kompromiteerivat ei tulnud ilmsiks. Ta tundis ennast alaväärsena ja püüdis zootehnikut igati vältida. Kartus süvenes veelgi möödunud sügisel, kui kohale pandi uus, kõrgema haridusega peaaegronoom. Karp püüdis uut poissi oma mesti meelitada, kuid seegi luhtus. Aegronoom polnud jahimees, viinast ei pidanud ka suuremat ja direktorisse suhtus ta rahuliku üleoleva huumoriga. Jah, iseteadvad ning uhked olid need noored spetsialistid, aga asja nad tundsid, ja see tegi Karbi olukorra üsna raskeks, kui mitte lootusetuks.

Paar nädalat tagasi oli direktor jälle mingi asjaõidenduse pärast sigalasse sattunud. Kui ta brigadiri leidmata kavatses ära sõita, märkas ta äkki Lyd. Naine istus lauda vahekaigus laia puutünni servale asetatud karusel lauatükil ja viibutas oma saledaid jalgu. Tünnile oli krobeliste mustade tähtedega kirjutatud: KROOTUSE. Sõna järele oli pintsliga vajutatud must rasvane punkt. Nähtavasti mõtles autor, et kui ta jätab punkti lõppu panemata, võidakse temalt oodata veel midagi, milleks ta pole suuteline. Direktor silmitses huviga vetvelskrit ja astus siis lähemale. Ly oli sinises vastu keha liibuvas dressis. Arvatavasti ootās ta meest, kes jutles puhketoas seatalitajatega. Direktorit imestas ammu kaotatud Võrumaa valla nimetus nende tünnil. Oli käsitamatu, kuidas selline anum oli siiakanti sattunud. Ta küsis seda jutujätkuks Lylt. Naine muidugi ei teadnud, üllatunult sirutus ta tünnile kirjutatud vaatama. Samal hetkel haaras Karp naise pea käte vahele, et teda suudelda. Ly kohkus ja tegi äkilise rabeleva liigutuse. Lauatükk libises tal istmiku alt ära ja vetvelsker kukkus kiljatades selipidi tünni. Alles nüüd märkas direktor, et tünnis oli seasöögiks toodud kõrbunud siirup. Kära peale ilmusid kohale naised ja zootehnik. Direktor haaras Lyl kätest kinni ja tõmbas ta tünniservale istukile. Naised naersid, Ehapalu nägu tõmbus pikkamisi, kuid seda põhjalikumalt punaseks. Karp aitas vetvelskri ettevaatlikult maha, et mitte oma heledat tolmumantlit Ly riie-telt tilkkuva siirupiga ära määrida. Naine nägi välja armetu, abitu ja kaunis. Direktor pomises midagi napist ajast, kuigi kellelgi polnud sellega asja. Kõik olid ametis kannatadasaanuga. Peaaegu joostes ruttas Karp sigalast välja. Autosse istudes tundis ta, et peab selle naisega kunagi magama, saagu mis saab...

Mehed pühkisid hingeldades laubalt higi. Kesik kisas nagu ratta peal.

«Kuni viimaks pärale jõuame, võtab säärane lõugamine kõrvad kur-

diks,» arvas osakonnajuhataja. «Kui joodaks õige saadanale viina sisse. Mis sa, Mati, arvad?»

«Äkki võtab maha, ega ta inimene ei ole,» kahtles karjabrigadir. «Oleks pidanud Ehapaiu Ly käest süstimiseks mõnda rohtu küsima.»

Luud vaatas vabandavalt direktori poole.

«Kes seda päeval teadis, et meil õhtul niisugune sõit ees seisab,» ütles ta. «Kui Kristjan poleks nõusse hakanud, poleks me praegu siin.»

Nad hakkasid siga sulust välja tõstma. Loom rabeles meelegeitlikult jalgade ja kerega ning kisendas kõrvulukustavalt. Laimen haaras tagant, Luud eestpoolt kinni. Suurivaevu õnnestus neil saak vahekaiku ubida. Karp kõndis ees, keegi ei saanud teda kohustada seaga sekel-dama, pealegi ei pääsenud kolmas mees lihtsalt ligi. Mehed liikusid laudaukse poole, siga kahe vahel.

«Äkki keegi kuuleb,» kahtles Laimen.

«Täna on kõik purjus, keegi ei pane tähele,» lohutas teda Luud.

Auto juures tekkis seaga uusi raskusi. Karp oli vastu, et siga pandaks autoistmele. Loom tõsteti ajutiselt katkisele, talvest saati siin vedelevale reele ja Luud hoidis teda senikaua kinni, kuni Laimen toob talle midagi alla.

Õvahaht larnas kokkukeeratud koormapresendil ja norskas mitme mehe eest. Brigadir sai äkki pahaseks. Kogu Luua plaanisetud ettevõtte paistis totter ja mõtetu. Laimen rebis presendi vanamehe külje alt hoolimatult välja. Õvahi hall pea kolksatas vastu kõva pinki ja vanamees ümises midagi läbi une. Laimen ruttas presendiga minema, teades, et siga teeb sellegi peatselt märjaks, ja kõik see on lapsik jama, mõeldud vaid direktori rahustamiseks.

Karbi kaasabil tõsteti saak tagaistmele, presendile. Laimenil kästi sea kõrvale istuda ja teda silmas pidada.

Võidi alustada sõitu Luua õe poole, kuhu oli oma kolmkümmend kilomeetrit. Aeg oli tublisti üle südaöö, tuul hullas lauda taga metsas, puud kohisesid ja sigala aknad kumasid kahvatult. Siga oli direktori selja taga istmenurgas, rappus üles-alla ja kisendas hirmust ning harjumatastest nii palju kui jaksas.

Karp juhtis harjumuspärase ettevaatusega autot. Maanteele pääsemiseks tuli neil rahvamajast mööda sõita. Kurvil, esimeste pargipuude kohal, pidas direktor kaaslastega natuke aru, mida ette võtta, kui inimesed peaksid rahvamajast välja tulema ja auto kinni pidama. Ta ise arvas, et sõita tuleks võimalikult kiiresti. Luud jälle soovitas sea summutamiseks lisaks raadiole täiest rinnast kõlavat isamaalist laulu. Laimeni panus oli kõige praktilisem. Brigadir tõmbas taskust välja punaste täppidega rätiku, mille oli mõni päev tagasi ühelt karjatüdrukult viguri pärast ära võtnud. Siga oli jõudnud juba presendi märjaks kusta. Brigadir sidus mõninga rabelemise järel talle rāti pähe. Rahvamajast möödudes pidi uudishimulikele jääma mulje, nagu sõidaksid nad kellegi naisterahvaga viina võtma.

Rätt kippus ühtesoodu looma lamedalt otsmikult maha libisema, kisa ajas Laimeni vihale. Ta püüdis sea lõugu kinni pigistada, kuid kesik hakkas istmel väänlema ja peaga rapsima. Oma seariigis polnud ta niisuguse isikuvabaduse kitsendamisega kokku puutunud. Hingehädas haaras brigadir sea kõrvad pihku ja väänas neid mõnuga nagu omal ajal

koolis endast väiksemate poiste omi. Aga seegi ei andnud loodetud tulemusi.

Autoraadios laulis melanhoolne soomlane, et elu liigub aeglaselt nagu jõgi. Rahvamaja lähenes. Juba paistis hoolikalt valgustatud trepp ukse kohale naelutatud vereva loosungiga. Õues polnud kedagi. Kuid seda vaikust ja inimtühjust ei võinud usaldada. Iga hetk võis ilmuda nägijaid-kuulajaid ja seepärast kamandas Luud ärevalt:

«Poisid, laul lahti!»

Direktor tahtis teda keelata, kuid agar osakonnajuhataja alustas juba käriseva häälega:

«Metsa läksin maa, metsa läksid saa . . .»

Laimen vaatas muiates ringi ja jorutas ülemuse toetamiseks viisita, valesti:

«Kurb kaebehääl . . . Emajõe pääl . . .»

Korruga paiskus rahvamaja uks valla, summ mehi ja poisse valgus sealte välja, justkui oleksid nad «Volga» möödumist oodanudki. Karp lisas ettenägelikult gaasi ja brigadir üürgas soomlase pikaldase laulu täienduseks:

«Emajõe pääl . . .»

Laimenile ei tulnud enam midagi mõistlikku meelde. Tema repertuaar oli ammendatud. Luud karjus paar rida karujahimeestest edasi, kuid siis vaikis äkki, nagu oleks talle odraokas kurku läinud. Direktor oli laulmisest hoidunud — tema eest karjus raadios soomlane.

Pidulised tormasid kätega vehkides maanteele. Üks vanem mees viibus isegi ruudulise soniga. Pidulise üha enam hoogu läinud, saalis rõkka orkester, kostis hüüdeid ja kisa. Vaiksed inimesed olid koduõlle ja riigiviina mõjul marutama hakanud, soodom süvenes ning õhus oleva pingega järgi võis tunda, et varsti algab kaklus.

Hüüti:

«Direktor, pea kinni! Too viina!»

«Viina töörahvale!»

Karp ei teinud hüüetest väljagi. Ta jõudis teele hüpanud meeste käest viimasel silmapilgul ära lipsata. Parajasti kriiksatas ka kesik pikalt ja piinatult, otsekui oleks teda nüri saega nüsitud. Aga üldises kisas ja kâras ei pannud seda keegi tähele. «Volga» sööstis välja maanteele.

Direktori enesetunne paranes märgatavalt. Ka mehed läksid natuke rõõmsamaks. Luud pühkis käeseljaga üle otsmiku, kuigi see oli täiesti kuiv.

VI

Metsa vahel hargnes tee kaheks. Üks läks otsejoones Kaaruna poole, kus elas Luua õde, teine viis läbi metsa väikelinna. Esimene oli otsem, kuid viletsam ja viimase saju järel võis sinna isegi sisse jääda. Seepärast otsustati teise tee kasuks, kuigi ka see valik oli seotud riskiga. Pühade ajal võis ühiskondlikke autoinspektoreid teel tolgendada, ja mine siis nendega õiendama.

Esimest korda needis direktor endamisi kogu kupaatust, millesse oli sattunud. Lugu ületas juba lõbusa pisiseikluse piirid. Nagu kõik korralikud inimesed, kartis Karp naerualuseks jäämist. Peaaegu vihaselt juhtis ta autot, kuulamata Luua juttu.

Osakonnajuhatajale polnud see mingi erakordne sõit, vaid tavaline asjaajamine. Õde oli tahtnud pörsast ja tema oli lubanud, sest suures sigalas on neid küllalt. Pealegi annab asi lihtsalt korraldada. Nad teevad Matiga hukuakti, võtavad ühe ruigami toidult maha, ja asi klaar. Kelle asi see on, kas sigudik toimetatakse sihtkohta päeval, öhtul või isegi öösel. Seale pole ometi otsaette kirjutatud, et ta on riigi oma. Toimekas osakonnajuhataja oli operatsiooni endale pisisajadeni selgeks teinud ega tundnud vähimatki südametunnistuse piina. Ta istus direktori kõrval, kandiline ja raskekaaluline nagu rahn. Armatuurlampide valgel läikis ta mütsi möranenud nokk kestaajava siuna. Aga Laimen oli tagaistmel kartulikoti ja sea vahel kägaras, vasak käsi ümber kesiku kaela nagu armastajal, et siis, kui loom iseäranis metsikult kisama hakkab, teda tarvilikul määral terroriseerida. Noormees oli tusane.

Hulga meeldivam oluks istuda kuskil kambas, viina võtta ja nalja teha, kui jahtida, asja ees, teist taga, selle lollaka seaga. Mis head see Luud on talle teinud, et nüüd peab tema eest pea tulle pistma. Sundigu kogu see krempel sinnapaika! Kui nad seaga vahele jäävad, mis pole ka päris võimatu, siis katsutakse muidugi süü tema kui kõige väiksema venna kaela veeretada. Niipalju ta oma ülemusi igatahes tunneb. Ta uued ülikonnapäksid on virtsaga koos ja sellega pole ka mitte kellelgi asja. Või veel! Laimen rebis siga jõhkralt kõrvast. Nagu oleks vintsutatud loom süüdi, et brigadir tunneb ennast alandatuna.

Metsa ääres hakkasid paistma linnakese tuled. Üksikud tulesilmad kevadöös tekitasid tunde, et suurest kihavast maailmast on alles jäänud vaid killuke elu paari unehalli tänava ja mõne melanhoolse lambiga. Majad olid enamikus pimedad ja siga õnneks vait.

Karbil oli kavatsus rajoonikeskus läbida südalinna põikamata. Nad sõitsid üle raudtee, tõkkepuu oli lahti ja kõik läks õnnelikult. Tänav oli tühi, ainult puud kohisesid karges tuules ja kuskil eemal huilatas moepärast vedur. Siga ruigas paar korda ja jäi siis jälle vait.

Karp pööras auto põiktänavasse. Kurvil hüppas ühe maja õueaialt maha valge kass ja lippas üle tee. Direktor pidurdas äkki, et hiirekuningas rataste alla ei jääks. Kahjuks oli brigadir viivuks käe peekoni kaela ümbert ära võtnud. Loom nõksatas pidurdamisel järsult ettepoole ja patatas istmete vahele põrandale, hakates kohe kileda häälega karjuma. Karp vandus tasakesi. Luud pöördus peremehelikult ümber ja ütles brigadirile:

«Mati, katsu teda kuidagi vaiksemaks teha.»

Brigadir kihvatas, kohendas oma määratud riideid ja üris:

«Kuidas mina teda vaigistan? Ilma suukorvita ei tee siin midagi...»

Laimen togis peekonit vihaselt saapaninaga. Kesik sai valusalt pihta ja karjus, nagu oleks talle puss kõrri löödud. Brigadirile tundus, et too rabelev tõbras on juba terve igaviku karjunud, ja see kuulmeid lõhestav kisa ei lõpe iialgi. Täiesti mõttetult oli siga istmele upitada. Oleks pidanud ta kohe alguses istmete vahele põrandale toppima. Ja kes seda ette teadis, et kõige kopsakam siga osutus kõige närvilisemaks.

Karp hammustas huult ja lisas kiirust. Linn jäi seljataha. Ähmased tuled hajusid pimedusse nagu noorus rauga mälestustes. Kui nüüd miilits vastu tuleb, oleme peos, mõtles direktor ebameeldivalt. Piinlik oleks, muud midagi.

Nii nad sõitsid ja autos oli neli pead. Üks neist keedetakse päris kindlasti süldiks ja kantakse vaagnaga peolauale. Ülejäänud kolm olid õnneks inimeste pead, ehk küll nendestki võiks saada sülti, kui nad kuskil kurvis ülekaela kihutaksid. Ent milleks niigi tähelepanuväärset Eesti maanteeõnnetuste hulka suurendada. Katsume oma loo lõpetada rahu-likult, avariideta, kedagi haavamata ja ärritamata, sest tegemist on lihtsate kodanikega, kes peavad maipidu nagu oskavad. Seepärast ärge tehkem numbrit, et kõik lõpeb hästi isegi siis, kui siga karjub võimatult ja brigadiri riided lõhnavad lauda järgi. Uskuge — pidu lõpeb õnnelikult, kõik kõmbivad koju, jorutavad lauda ja lasevad teeserval vett. Öövaht äratatakse sigalas peatselt üles, vanamees läheb koju, toriseb natuke eidega ja heidab uuesti magama. Ja kõik on kõige paremas korras.

Aastaid tagasi oli Karp rajooni täitevkomitee aseesimehe kohal. Ükskord tuli viljavarumise asjus ta jutule noor kolhoosiesimees. Ta oli alles eelmisel sügisel põllumajandustehnikumi lõpetanud ja talvel kohe esimeheks valitud. Uje kõhetu noormees seisis ärevana tema kabinetis ja ootas nagu eksamil, mis nüüd tuleb. Kui Karp oma laua taha istus, hakkas esimees katkendliku, erutusest kähiseva häälega aru andma. Rääkida polnud eriti midagi, plaan oli täitmata, iga päev sadas vihma, masinaid oli vähe ja needki rikkis või porri kinni jäänud. Karp teadis seda kõike peast. Terves rajoonis, võimalik, et tervel Eestimaal oli sel sügisel koristustöödega suuri raskusi. Poiss jäi vait ja vahtis trotsliku pilguga laual ühte punkti. Karpi valdas äkitselt mõistmatu tigheidus. Ta pöörutas täiesti põhjuseeta, äkilisel segasel ajal rusikaga vastu lauda. Karahvin võpatas lauaklaasil, ääreni täis nõust pritsis laualipule veepiisku. «Sabotaaž!» karjatas täitevkomitee aseesimees kimedada, kurku takerduva häälega. Noormehe hallidesse silmadesse imbus korraga loomalik hirm. Karp vaatas talle otsa ja mõtles äkki, et sellist hirmu oli tema tundnud neljakümne esimesel aastal, kui sõitis ešeloniga tagalasse ja ühes jaamas ilmusid pilvitusse taevasse ootamatult pikeerivad saksa pommitajad. Esimees seisis, näost pabervalge, huuled vabisemas, tema vaikselt vaibalises kabinetis. Karp pöörutas veel kord rusikaga vastu lauaklaasi ja kähistas läbi hammaste ähvardavalt-salapäraselt: «Ladna! Küll me veel vaatame!» Nii oli ta näinud-kuulnud käituvat inimesi, kes seisid temast kõrgemal. Esimees oli keeletu nagu post, kaheksakantmüts mõttetult näpu vahel, halliks kuivanud porised kummikud jalas. Ta oli noor põllumees, elu edasiviija.

Koosolekutel, kus otsustati tähtsaid küsimusi, oli Karp alati viimaste seas kaheldes kätt tõstnud. Tegelikult ei kahelnud ta kunagi milleski, kuid tegi näo, et kahtleb, ja saavutas just sellega kõige enam edu. Teda peeti mõtlevaks nõukogude töötajaks. Möödunud aastatele tagasi vaadates nägi ta vaimusilma ees ainult pikka rida koosolekuid, istungeid, päheandmisi ja naiste nägusid, kellega oli maganud. Vahel sekka vilksatas mõni riba loodust, kuid seegi oli enamasti seotud mõne kogemuste vahetamise seminari või vastutavate töötajate viinavõtmisega.

Aastast aastasse läks kõik sama rada. Uuel aastal põletati rahvamajas küünlaid, anti kinke, tehti nalja. Seejärel saabus kevad oma muredega, siis suvi, siis kalal- ja jahilkäimine, aga sovhoos ei nihkunud paigast.

kuigi teda peeti põllu- ja rahvameheks. Majand oli justkui poolest säärest saati maa sisse vajunud hiiglane, kes ei suutnud kuidagi jalgu tõsta ja edasi liikuda.

Nad jõudsid lagedate põldude vahele. Linn oli ammu seljataha jäänud, nagu poleks teda olemaski. Luud tukkus, kaheksakantmüts viltu laial kortsulisel otsmikul. Ka siga oli põrandal vait jäänud. Isegi Laimenile tikkus uni peale. Kõik oli kõige paremas korras. Kes pidigi neid segama? Oli riigipüha, kõik istusid lauas, või olid oma pea juba täis võtnud ja magasid, kuhu olid kukkunud. Kellel oligi nendega tahtmist jah-tida, olgu neil või kümme kroonusiga autos.

VII

Ja siiski meenus Karbile jälle Ehapalu. Enamasti istus zootehnik kabinetis nõupidamisel nurgas rohelises tugitoolis, napolisõnaline ja ligipääsmatu. Peaspetsialisti olek oli Karpi alati natuke hirmutanud. Noormehe kinnine ilme ei äratanud temas kui direktoris nimetamisväärset usaldust. Ja kui Ehapalu sõna võttis, oli ta jutt hammustavalt resoluutne, kubises süüdistustest ja etteheidetest juhtkonnale, otsekui ta ise polekski juhtkonna hulka kuulunud. Ta ettepanekud olid paljuski utoopilised, kuigi õiglased. Zootehniku rahulolematuse ei passinud kokku Karbi töökspidamistega. Direktor ei leidnud oma tööstilis midagi taunitavat. Talle jäi arusaamatuks, mida too häbelik punase näoga mees siis õieti tahab — sovhoos polnud sugugi nii viletsal järjel, kui õpetatud noormehele võis paista. Muidugi, kõik ei läinud nii, nagu kavandatud, kuid ikkagi ei maksnud kõike ainuüksi kritiseerida. Elati ju ennegi, kui Ehapalut siinkandis polnud. Mis prohvet ja majanduspoliitiline töökuulutaja tema on! Ei meeldinud ka see, et zootehnik astus parteisse. Karbil oli tunne, et tema viimasesse bastioni on kavalal kombel tunginud vaenlane ja teda püütakse sealtki välja suitsetada.

Ainuke hele laik kogu loos oli see, et Ly oli siiski temale kuulunud, ja seda ei saanud olematuks teha. Ja Kristjan Karp muheles hämaras autos meelalt.

Luaa õde elas väikeses magavas asunduses, kus ainult üks aken oli valge. Mehed sõitsid valgustatud maja juurde. Osakonnajuhataja kui kohalike olude tundja läks ees majja, kust ta tuli mõne silmapilgu pärast välja, latern käes.

Luaa õde polnud kodus. Tema asemel tuli laudaubrikusse seale kohta kätte näitama kõhetu, sihvakas, napi parukaga mees. Ta andis kõigile malbelt kätt ja ütles, et sulg saanud juba nädalapäevad tagasi valmis. Luud ja Laimen ruttasid siga autost välja tirima. Mees juhatas direktori majja. Tuba, kus ta palus Karbil mantli maha võtta, oli väike, puhas, raadio ja starkapudeliga laual. Peremehel polnud sea ja kartulite vastu suuremat huvi. See puudutas Karpi ebameeldivalt. Ta korrapärane, kauris nägu muutus nukraks, aga enesearmastus ei lubanud enam seast rääkida. Tülpinult istus ta laua juurde ja soovis ainult, et nad saaksid võimalikult ruttu sõitma hakata.

Mehed olid kesiku õnnelikult sulgu saanud ja tulid rahulolevalt juteldes majja. Köögis sulises vesi, arvatavasti pesid hakkajad mehed peale tööd käsi. Kui nad kõik olid valge linaga kaetud laua ümber istet võtnud, muutus peremees jutukaks. Ta valas pitsid täis. Ebakindlate, kobavate liigutuste järgi, millega ta seda tegi, võis arvata, et mees oli

juba ennegi joonud. Luua poole pöördudes rääkis ta, et naine on haiglas sünnitamas, ja tema ootab nüüd üksinduses teadet, mis soost inimraas jätkab tema rabelemisi siinilma ähmase päikese all. Luud heitis sel puhul koredat nalja, kuid mees ei teinud sellest väljagi — ta oli leidnud vestluskaaslased, ja muu polnud kuigi tähtis. Jutt oli tal suus otsekui ettekandmiseks valmis. Laused murdusid ta huultelt suurte klompidena nagu kevadine jää koos kõntsa ja lumepüü jälgedega.

«Tõstame pealegi pisikese pitsi pärija terviseks,» ütles ta ja parandas ennast: «Pärija või pärijate, olenevalt, kuidas see laar õnnestus. Esimene asi, pole kogemusi. Midagi ei või ette teada, ja parem ongi. Kui me kõike ette teaksime, võib-olla oleksime palju halastamatumad. Inimene on inimese vastu halastamatu, ei aita seal ükski armuõpetus ega kõlbeline programm.»

Mees pani tühja pitsi kolksatades lauale ja kangutas lahtilõigatud konservikarbigist noaga lihatükki suhu.

«Inimene jääb inimeseks, sõbrad, sinna pole midagi parata,» seletas ta. «Sina, Evald, peaksid teadma küll, mis see tähendab.»

«Kust mina tean, mis sa purjuspäi kokku keerutad,» ühmas osakonnajuhataja ebaviisakalt.

«Just sina pead seda kõige paremini teadma, ei keegi muu,» kordas mees kangekaelselt. «Oled ju seltsimeheliku kohtu esimees, süüdistad ja mõistad õigust. Sa seisad inimesele kõige lähemal, oled talle sõber, seltsimees ja vend ning juhataad teda õigele teele. Aga kui sa mõistad teda hukka sellepärast, et ta on varastanud loomade eest ämbritäie jahu või oma ligimest ropult sõimanud, mis vend sa siis enam oled?»

«See jutt pole purjus peaga ajamiseks,» tõrjus Luud järsult.

«Pea meeles, et vaba inimene räägib seda, mida ta rääkimisvääriliseks peab. Sina kui kohtu esimees õpetad inimesi paremini ja õilsamini elama, loed neile moraali ja arvad, et sellest on abi. Ja kui sa seda tõemeeli teed, pead sa ise olema kõrgemat sorti inimene. Nagu on olemas kõrgemat sorti rääim. Mis vahet seal ongi, üks on topitud purki, teine ühiskonda, kus ehitab ägisedes tulevikku. Justnagu tulevikku saaks ehitada, nagu ei saabuks ta ise. Ja ongi hea, et ümberringi on purgid. Ilma purgita valgus kõik laiali ja sina poleks kaugeltki see, kes sa oled. Nii et täna purgimeistrit, kuigi oma vaimuannete juures ei saa sa iial jälile, kes see on.»

«Meil pole aega sinuga iidamast-aadamast arutada,» katkestas Luud läbematult oma sugulast. «Ütle, millal sa raha saad maksta? Eluskaalu hind jääb nii, nagu kokku lepitud.»

«Raha?» imestas õpetaja. «Rahast rääkima oled sa küll mees. Aga olgu peale, ma ei hakka sinuga maad jagama. Raha saad mõne aja pärast, praegu pole mul punast pennigi. Kui sa oled nii suuremeelne, nagu alati kiitled, siis pole sul raske seda väikest summat oodata.»

«Kuule, Meinhard, meil pole tõesti aega... Mehed on väsinud. Peame söitma hakkama.»

Õpetaja valas uuesti klaasid täis. Ta käsi värises ja laudlinale tilkus pisut starkat.

«Väsinud?» küsis ta mõtlikult. «Väsimus pole mingi vabandus. Kõik on millestki väsinud — kes tõsisest tööst, kes tuuletallamisest, kes hoo-ramisest. Ja enamikul pole kellelegi kaevata. Kõige parem on vait olla, siis jääb mõnele lihtsameelsele mulje, et tegemist on tugeva isiksusega... Ütle, mida sa oled teinud, et nii väsinud oled? Haletsed ise-

ennast ja arvad, et mina seda usun. Viin on sind väsitanud, tühi sagin on su elujõu ära raisanud.»

Direktor istus liikumatult lauas, loomulikult lokiis pea norgus, ja jälgis, kuidas starka linasse imbus. Selles oli midagi kodust ja lohutavat.

VIII

Äkki meenus Kristjan Karbile naine. Ta ei mäletanud täpselt, mitu ööd-päeva ta polnud enam koju saanud, ja tal oli peaaegu meelestki läinud, et ta on abielus. Sellest ei maksnud muidugi mingit numbrit teha. Niisuguseid asju oli varemgi juhtunud. Õnneks oli talle sattunud kannatlik, leplik naine, kes uskus kõiki põhjusi ja vabandusi, mis mees oskas välja mõelda.

Ta oli oma tulevasega tutvunud ühe täitevkomitee ametniku sünnipäeval. Imepisikesse tuppa oli kokku kutsutud paarkümmend inimest. Pidulised istusid tihedalt üksteise kõrval, jõid valget viina ja Valga veini, kiitsid perenaise head tervist, lahkust ja sõbralikkust. Karp oli pigistatud kahe raamatupidaja vahele. Igavusest ja viisakusest oli ta sunnitud nendega vestlema. Ühel pool oli rohelises, teisel pool pruunis kampsunis tüdruk. Direktorile meeldis enam too rohelises, kuid läks nii, et ta sai lähemalt tuttavaks hoopis pruuniga. Nimelt jäi pruun koju mineku ajal abitult esikusse seisma ja kaebas perenaisele, et ta ei julge üksinda läbi pimedat linna minna. Ta elas päris linna ääres, metsaga lõppeval põiktänaval. Ja väljas oli pilkane sügisöö. Perenaine silmitses külalisi, otsides lahkujate hulgast inimest, kes võiks Sirje koju aidata. Valik langes Karbile, kes viitis nimme aega, oodates rohelise kampsuniga tüdrukut, kes oli kuhugi kadunud. Karbil kui poisimehel ei sobinud vastu puigelda. Nii ta läkski, võõras tüdruk käevangus, läbi märja tuulise linna ja mõtles, et kõik inimesed on ühevõrra igavad ja et võib-olla on parem kõigist eemale hoida. Tal hakkas oma elust kahju, sest oli sügis ja ähmased tuled vilkusid tänavail puude vahel. Linna ääres metsa all oli päris pime. Karp tegi veelombis jalad kogemata märjaks ja vandus endamisi kogu seda käiku. Aga pruunis kampsunis tüdruk tundis ennast väga vabalt. Ta lobises vahetpidamata tühjast-tähjast ja toetus usaldavalt mehe küünarnukile. Karp vastas ta küsimustele vastumeelselt ja huupi, kuid tüdrukut ei pahandanud niisugune pisiasi põrmugi. Vastupidi, tüdrukule paistis just hooletu jutt meeldivat. Ta naeratas ja võristas edasi, nagu oleks tal oma eluloo ümberjutustamisega võimatult kiire. Pimeda maja juures jäid nad tänavale seisma. Tüdruk vaikis, andis kätt ja kadus nii kiiresti majja, et Karp ei jõudnud talle isegi head ööd soovida. Tagasiteel oli ta unine ja tige, kõik paistis ümberringi hall ning üksluine. Ainult rohelise kampsuniga tüdrukule mõtles ta südame põksudes, võrreldes mõttes tundmatut jaapani vaasiga, kuigi polnud elus ühtegi nii eksootilist nõu näinud.

Sel öhtul sai talle selgeks tee, mis hiljem kulus pähe.

Karp istus omaette laua ääres, starkaplekk kollendas nagu pinna ümber tekkiv põletik. Justkui läbi udu kandusid direktorini Luua, Laimeni ja õpetaja sõnad. Tuba oli täis suitsetatud, purjus hääled kähisesid ja krigisesid kulunud heliplaadina. Suitsuhämuses ruumis värvitu valguse käes meenutasid mehed ebamääraselt häälitsevad koopaelanikke, kes jaotavad väsinult saaki.

Meinhard kõndis rahutult edasi-tagasi ja rääkis lakkamatult. Vaesele

kooliõpetajale ei andnud kuidagi rahu tõe otsimise ja leidmise teema.

«Tõe leida tuleb silma vaadata nagu kurjale metsloomale, et ta sind ära ei sööks,» seletas Meinhard. «Mõnel jäävad silmad vaatamisest valusaks nagu elektrikeevitust vahtides, aga see on nohu. Peasi, kui üldse tõe poole püütakse. Nüüd otsivad kõik tõe, nagu oleks ta nõel, mis heinakuhjas käest kadunud. Sina, Evald, tee ka nagu pähe, et oled suur tõesõdur, siis on sulle tee igale poole lahti ja sa jõuad kaugele. Nagu igas asjas, on ka siin kõige tähtsam kisa. Kui sa oled nohikuna vait, on sul varsti vesi ahjus, sest vaikimine jätab alati kahtlase mulje. Kisenda ja vehi kätega nii palju kui vähegi suudad. Lõksu langed naguunii, kas sa oled kurja teinud või ei, sellel pole üldse mingit tähtsust.»

«Sa tahad öelda, et ma olen varas?» küsis Luud valvsalt.

«Nii ausat ja tublit meest nagu sina annab otsida,» kinnitas õpetaja siiralt.

Ta mõte töötas järskude jõnksudega nagu kaevuvinn.

«Hiir pole ju selles süüdi, et ta on hiir,» hakkas ta äkki hoopis teist juttu ajama. «Ja lõks pole ka süüdi, et ta on üles seatud. Alati ei saa arugi, millal sa lõksus olid. Alles hiljem taipad, kui lõks ei ole mingil põhjusel kohe kinni langenud ja su selgroog on terve.»

«Ma müüsin sulle sea,» ütles osakonnajuhataja rangelt. «Ta kaalub kolm puuda ja palun see meeles pidada. Raha võid tõesti hiljem maksta — sugulaste asi.»

«Ära topi oma lihakilosid kõrgete mõtete vahele. See sind ei päästa,» vehkis õpetaja kannatamatult.

«Mulle polegi su päästmist vaja. Käi kõigi oma juttudega sooja kohta,» ägestus Luud.

«Mina olen rahvavalgustaja ja sina oled juhm Mudila mees,» vastas Meinhard vihata. «Sulle paistab maailm teistsugune. Sa oled keeranud ta lüangi nagu õlleämbri, kui üle ääre jood. Ja muidugi arvad sa, et mina olen juhm, saamatu ning üleliigne inimene, kellele sa ainuüksi ligimesearmastusest tood sea ja seemnekartuleid. — Sind peab kas päästma või hävitama. Kolmandat teed ma ei näe...»

Õpetaja tuli laua juurde ja valas pudelipõhja klaasidesse. Järsu liigutusega tõstis ta klaasi ja hüüdis kähistades:

«Ma ei tea, mis asi on tõe, ega hakka seda siin arutama. Selleks on teised mehed, kes saavad vastavat palka. Aga paarist asjast olen minagi mõelnud. Ma arvan, et tõe on iga inimesega pandud sündides kaasa nagu matkavarustus. Muudkui võta ja kasuta, kuni südametunnistus on puhas. Puhas süda on ainuke, mille pärast tasub siinilmas muret tunda. Kõik muu on selline jama, et issand hoidku. Olgu siis igal ilmaletulijal võimalus ja tahtmine säilitada puhast südametunnistust. Proosit!»

Laimen ja Luud olid tugevasti purjus ja vahtisid õpetajale mõttetult otsa.

«Proosit!» ütles direktor kinniselt.

Kuigi Meinhard oli oma kreedo välja ladunud, ei saanud ta ikka veel rahu. Ta nihkus direktorile lähemale, uuris teda tükk aega ja küsis:

«Kui nii võtta, et me kõik oleme hiired, kes on siis kass? Mis te arvate?»

Direktor kordas, et aega võita:

«Ah kass või?»

«Kass jah. Lõks on ammu üles seatud ja ootab meid. Kui te teete näo, et te seda ei märka, siis olete möhmus ja rohkem ma teiega ei räägi.»

Direktor oli kimbatuses. Ta polnud niisuguseks jutuaajamiseks valmis. Tuge polnud kuskilt loota. Abilised suutsid ise vaevu veel toolil istuda ja nende lambid olid ammuilma kustunud.

«Ma ei saa küll täpselt aru, keda te nende hiirte ja kasside all mõtlete,» alustas Karp ettevaatlikult, «aga paistab, et te kaldute liialdama. Pean ütleva, et teie mõttelaad on mulle võõras ja ma võin seetõttu loomulikult eksida. Kassid ja hiired on loomariigi mõisted ja seal on nad vahest omal kohal. Aga meie oleme siiski inimesed. Ma ei saa kuidagi nõustuda, et näiteks mind võrreldaks kassi või koguni hiirega. Igaüks meist elab oma elu, nagu oskab, ja löksu ei aja meid keegi. Me oleme vabad inimesed.»

Direktor tõmbas hinge ja jätkas hoogsalt ning võltsilt:

«Ausalt öeldes olete te õnnelik inimene.»

«Miks te nii arvate?» huvitus õpetaja.

«Teil on kõik õnneks vajalik olemas. Töö, korter, naine. Pärija tuleb ilmale. Kas pole nii?»

Peremees nihutas tooli veel lähemale ja ütles direktorile ebameeldivalt silma vaadates:

«Te vaatate ka inimese peale nagu tootmisjuht ja mitte enam. Teie mureks on hoolitseda, et töölisel oleks katus pea kohal ja palganatuke õigel ajal käes. Sellega on teie arust kõik probleemid lahendatud, inimesed rahul ja õnnelikud. Arvate, et kui mul on kahetoaline korter, õpetajaamet ja isegi pudel kärakat laual, siis pean ma olema minestamiseni õnnelik. Miks peab lapse sündimine panema mu rõõmu pärast lakke hüppama? Inimene pole ju vikiseeme, et loobi aga mulda, küll kasvab ja suvel muudkui niida lehmadele ette... Kas te saate minu mõttekäigust aru?»

«Saan küll,» ütles direktor puudutatult.

«Halastust on vaja...» jätkas õpetaja. «Inimlikku halastust.»

«Te räägite pühalikult nagu jumalasalane,» torkas direktor, rõõmus, et leidis üles vestluskaaslase nõrga koha.

«Te ajasite mu mõttelõnga segi, aga olgu peale...» kaebas õpetaja nukralt. «Ma lasen lastel tunnis kõik valed lahendused alles jätta ja ülesande uuesti lahendada, kuni nad leiavad õige vastuse. Miks ma nii teen, mis te arvate? Ometi on tahvli juures lapp olemas, et kõike liigset maha kustutada.»

«Ei tea,» ühmas direktor tülpinult.

«Tahan, et nad näeksid töö leidmise protsessi koos kõikide vigadega. Teile pole mõtet sellest rääkida, nagunii ei saa te midagi aru. Jääte mägama nagu need seal,» osutas õpetaja osakonnameeste poole. «Kolleegidega on sama lugu. Niipea kui jutt hakkab vähegi ilmet võtma, tuleb neile haigutus peale või kukuvad siis niisugust jama suust välja ajama, et kata või kõravad kätega kinni. See asendab neil mõtlemist... Ole nagu hüüdjä hääl kõrbes ja oota pärija sündi, muud üle ei jää.»

«Iga asi omal ajal...» pomises direktor.

Õpetaja ei teinud väljagi. Ometi oli tal üks kuulaja ja juhust ei tohtinud mööda lasta. Ta jätkas:

«Naisega jutuaajamine on ka ära tüüdanud. Kaua sa, hing, ikka metoodikast ja tunni ülesehitusest räägid. Laps oleks vähemalt meelelahutuseks.»

«Mis halastust teile siis veel vaja on?» küsis direktor võidukalt. Laimen pomises midagi läbi une.

«Halastust on vaja kõigile, mitte ükski minule,» lausus Meinhard.

«Kes selle halastuse peab teile andma?» usutles direktor. Meinhardi nägu oli korruga väga väsinud, silmade all sinetasid tumedad viirud.

«Kui laiemalt võtta, pole sellest midagi kasu, et ta sünnib. Mis loeb üks okas laanes? Aga siiski mõtlen südame põhjas, et tal võib veel elus kogemata hästi minna. Kes seda ette teab! Imelik asi see elu, midagi ei või ette teada — kõik on nagu mattklaasi taga. Teed ukse järsku lahti ja enamasti polegi selle taga midagi erakordset ja põnevat. Ainult mõni tühi kõle ruum inimlike sekelduste ja muredega. Aga ukse taga oodates paistab kõik salapärane, uudne ja enneolematu . . .»

Kui direktor ei vastanud, vaatas kooliõpetaja kella ja jätkas:

«Mul on tagatoas seinal viiul. Juba isa pärandas ta vanaisalt. Nüüd seisab ta aastakümneid seinal ja keegi ei oska temal mängida. Mängu enda saaks ehk selgeks, aga see ei ole see . . .» ohkas Meinhard. «See ei ole see mäng, mida mängis esiisa talu tagakambris laupäeva õhtul või pühapäeva hommikul. Saate aru?»

«Igal ajal omad pillid,» tähendas direktor leplikult. Kuid mees vaatas teda pika nukra pilguga, nagu oleks Karp öelnud midagi hoopis sobimatut, ja sõnas mõtlikult:

«Igal ajal ei ole oma pille, selles see häda ongi. Pill on ajastu sümbol ja annab edasi aja vaimu. Õelge, mis pill on meil praegu? Oli trumm, aga selle aeg läks mööda. Asemele ei antud midagi.»

«Te olete imelik inimene. Kes see pidi asemele andma? Miks te kõiges aina teisi süüdistate. Te teete ju ise aega — olete elu peremees,» rääkis direktor ägenedes.

«Ma ei süüdista kedagi, aga pilli pole, ja see on fakt. Äkki peab minu laps uuesti viiulimängu õppima, sest ajalugu kordub, kui uusi pille pole. Pillid korduvad ja aeg kordub, aga viiulit võib õpetada ainult aus inimene . . . Või peaks talle hoopis ksülofonimängu õpetama? Või koguni mõnda tuliut pilli, mille nimegi veel ei teata? Mis te arvate? Aga kes ütleb, et need uued on rahvuslikud pillid? Mida ütlevad järeltulijad, kui nad kuulevad ainult uusi pille? Ja kas suudetakse siis vastust anda, miks vanad pillid on hoopis ära unustatud?»

«Mulle on see ükskõik. Õigel töömehel pole nagunii kunagi aega pilli lõristada. Alati vesi ja vile peal.»

«Te saate kõigest liiga lihtsustatult aru või teete näo, et te ei mõista midagi,» ütles õpetaja etteheitvalt.

Karp mõtles, et Meinhardi sõnades on midagi ühist Ehapalu rahulolematusega, kuigi üks räägib loomadest, teine inimestest.

Direktor raputas osakonnajuhatajat õlast ja tähendas, et oleks aeg sõitma hakata. Luud mühatas läbi une, et pühade aeg, ruttu pole kuhugi. Karp jättis ta rahule ja istus uuesti laua äärde.

Õpetaja läks teise tuppa telefoni juurde, et haiglasse helistada.

IX

Direktor najatas pea kätele ja sulges silmad. Ta nägi ennast väikese karjapoisina suures talus. Oli päikesepaisteline palav suvepäev. Ta istus järve ääres puhtaks niidetud kaldal ja õngitses roo tagant kalu. Just enne kella viit, kui ta asutas koju minema, et karja välja ajada, hakkas kopsakas roolatikas õnge. Põksuva südamega tõstis ta ettevaatlikult õngeritva. Kala oli juba vee kohal ja sädeles päikeses nagu muinasjutu-

kala või täituv unistus. Aga siis, viimasel hetkel, sulpsatas ta ootamatult vette tagasi. Poiss oli õnnetusest nutma puhkemas. Kuid siis meenus muhe vanaperemees, kes oli talle hommikupoolikul kollasest poenahast pastlad teinud, ja ta meel läks rõõmsaks. Nii rõõmsaks, et tal oli hea meel, et kala minema pääses. Mingu, elagu, ujugu, väike abitu olevus. Lapse hinges oli headuse püha, hüvade haldjate päev. Meeleliigutusest olid talle pisarad silma valgumas. Maailm paistis suur, kumisev ja värviline nagu mitte kunagi enam. Järvevesi sillerdas päikeses, kiilid lendlesid vee kohal merevaiknukralt ja üle järve helendas tsinkplekist katusega advokaadi suvila. Nüüd, aastakümneid hiljem, ärkas ta hinges viivuks kauge suve puhas rõõm. Ta tundis rõõmu lapsepõlve rõõmust ja ta meel oli hetkeks härdumas. Samas aimas ta, et ei suuda enam millestki siirast rõõmu tunda. Hinges polnud enam ammuilma ühtegi jumalat. Seal oli vaid pisikese haisva juuda kodu.

Esikust kostis peremehe kiirkõnet ja närvilist naeru.

Karp väristas õlgu. Õpetaja naer ärritas teda. Selleski viirastus talle tubli annus rahulolematust.

Talle tuli meelde, et esimesel abieluööl seal metsaäärses majas jäi kell seisma, mistõttu nad mõlemad hilinesid täitevkomiteesse tööle. Ka hiljem ei saadud seda vanaaegset kella enam käima. Temas oli midagi lootusetult rikki läinud just Karbi esimesel abieluööl. Kindlasti oli see rumal juhus, asjaolude tähtsuseta kokkulangemine, kuid mehele jäi seik eluks ajaks meelde. Karp oli oma naise vastu alati ükskõikne olnud, kodule mõeldes ei tulnud talle kunagi pähe, et teda ootab elav inimene, kes võib ootamisest väsida. Naine kuulus vastuvaidlemata esemete hulka, mis teda ümbritsesid ja olid igapäevases elus vajalikud nagu seanahast portfelli või neljakümneks sünnipäevaks kingitud monogrammiga piip. Sirje rääkis iga päev ühte ja sama, pikalt-laialt, ikka niisama ühetooniliselt, ilmetult ja peatumatult nagu esimesel öhtul, kui Karp käis teda läbi linna koju saatmas. Aeg oli Sirje jaoks peatunud sellel kevadpäeval, kui ta pandi Kristjan Karbiga rajooni perekonnaseisuaktide büroos paari. Kohusetruult tegi ta kontoritööd, keetis suppi, käis suvel marjul, pesi pesu ega kritiseerinud kunagi meest. Kui talle räägiti, et tema meest on teiste naistega nähtud, naeris ta ainult ja ütles, et see on kadedate väljamõeldis. Sovhoosi kolides ostsid nad lehma; loom ja tema tujud andsid Sirjele rohkesti kõneainet. Paar korda nende kooselu jooksul oli naine enda täis joonud, nutma puhkenud ja pesunööri otsinud, et ennast üles puua. Kainest peast naeris ta oma rumalust ja kastis lilli. Ühesõnaga, sovhoosi direktoril oli igati kena ja korralik abikaasa.

Aga rohelise kampsuniga tüdrukut, peent ja habrast kui jaapani vaas, polnud Karp enam kordagi näinud. Too oli pärit teisest linnast ja too kord sünnipäevalt otse rongile rutanud. Vahetevahel, kui direktor oli kõigest tüdinud, mõtles ta tolle tüdruku kaunile, täiuslikule kehale. Nii sugune keha oli veel ainult Lyl.

Direktor raputas otsustavalt osakonnajuhatajat, kes istus talle lähemal. Luud selitas toolileenil, käed elutult rippu.

Peremees tuli tuppa, rõõmus ja elevil. Ta teatas, et veel on vara. Paari tunni pärast palutud uuesti helistada.

«Olge vähemalt niikaua siin, kuni ma pärija häält kuulen,» palus õpetaja. «Imik lubati telefoni juurde tuua. Tükk aega õiendasin, enne kui õde ütles, et vaatab... Kardavad nakkust või tont teab mida.»

«Keegi ei karda... mitte midagi,» mõrises ärkav Luud.

«Kõige parem oleks muidugi, kui te viiksite mind autoga haiglasse,» arvas Meinhard.

«Siga tegi auto täis, sellega ei või niiviisi kuhugi sõita,» haigutas Luud. «Kõiges on süüdi see saadana elukas, kelle eest sa ei tähi kopikatki maksta.»

«Rahaasjust me juba rääkisime,» heitis Meinhard tüdinult.

«Mis me siin enam passime! Viina sul tühjal ka ei ole,» naeris osakonnajuhataja.

Ühisel jõul äratati ka Laimen üles. Ettevõtlik brigadir puristas hobusena ja raputas mitu korda pulstunud pead, enne kui hädavaevu taipas, kus ta on ja mida temalt tahetakse.

Karp tegi kiiret sõitu, kuigi rutata polnud kuhugi. Ta süda oli kerge ja meel hea, et lugu õnnelikult lõppenud. Kolm-neli tundi põnevust, isegi pisut närvikõdi oli seljataga. Sellest pidi mõneks ajaks piisama. Mehed tukkusid apaatselt autos ega lausunud kogu tagasiteel ainustki sõna. Linnas tuli neile vastu peoõhtult koju minev miilits. Roidunult läks seadusesilm mööda kitsast magavat tänavat. Direktor viipas talle käega ja sõitis edasi. Miilits varjas käega haigutust. Kõik oli kõige paremas korras. Karbil oli tahtmine isegi laulu ümiseda.

Direktor viis Luua koju ja soovis talle napisõnaliselt kõike head. Laimenit tuli autost välja aidata. Karp talutas pomiseva, kätega vehkiva brigadiri majatrepile ja avas isegi ukse, et mees enam ära ei eksiks. Laimen peaaegu kukkus uksest sisse, ja veel enne, kui direktor jõudis autosse istuda, kostis korterist kära ja klaasiklirinat. Brigadir oli toasoojuses lõplikult üles ärganud.

Kristjan Karp sõitis koju nagu palju kordi varem — roidunud, ükskõikne teeline haletavas hommikus.

Maja, kus nad Karbi direktoriks saamisest saati elasid, asus maantee ääres mäekallakul. Sovhoos oli selle halli silikaatmaja ära ostnud ühelt põhjakõrbenud meierilt, kes pidi siitkandist olude sunnil lahkuma. Teisel pool maanteed, vesise heinamaalapi taga sinetas järv. Karp oli vahel aknast maastikku silmitsedes mõelnud, kas ei istu nüüdki teisel kaldal mõni poisike, õngeritv pihus, ega vaata lugupidamise ning salakadedusega üle järve helendava hoone poole nagu tema kord karjapoisina. Osad olid vahetunud, nüüd elas Karp soliidses majas, mis paistab kaugele üle järve ja põldude. Muidugi pole ta advokaat, kelle elutee lõppes kurvvalt kuskil Siberi põhjas. Aga kas ta on õnnelik? Ta ei esitanud endale kunagi nii abstraktseid küsimusi. Kaebamiseks polnud tal ammugi põhjusi — saatus oli ta vastu armulik. Sõda õnnestus tal püsist pauku tegemata läbi käia. Siis töötas ta täitevkomitees ja pandi vastmoodustatud sovhoosi juhtima. Kõik oleks parimas korras, kui ainult need Tartust tulnud noored ei segaks oma alatise irisemisega.

Direktor ajas auto õue, kaevu kõrvale. Raskel, kuid rõõmsal sammul astus ta majatrepist üles. Uks polnud haagis nagu ikka siis, kui teda öösel ei tulnud. Sirje polnud kartlike killast, pealegi ei viitsinud ta tõusta ust avama. Karp võttis esikus vihmamantli seljast ja viskas baret'i nagisse. Maja oli hiirvaikne. Naine arvatavasti magas. Karp läks läbi köögi tuppa. Tumepruunist pöögist diivanilaual oli poolik pudel ananassilikööriga ja kaks pitsi — diivanipoolne peaaegu tühi, teine, üle laua, puutumatu täis. Rohkem polnud laual midagi. Nukker ja ahistav oli see pilt maihommiku pilvises valguses.

Karp läks tagatuppa ja kavatses magama heita. Riidest lahti võttes

tuli talle meelde, kuidas seale oli öösel täpiline rätt pähe seotud. Ta hakkas vaikselt naerma, tõusis ja tõmbas püksid uuesti jalga, et seda tobedat lugu ka naisele jutustada. Sirjet polnud majas. Ilmselt oli ta läinud juba lehma talitama. Karp heitis voodisse ja sulges silmad. Tuul kohises akna taga, kõle hägune valgus voogas aiast tuppa. Ilm oli viril, võis hakata sadama nii vihma kui lund. Või ka mõlemat korraga.

Mehe ajudes kirjendas jälle kinnismõttena Ly. Zootehniku nägus abi-kaasa magas kindlasti rahulikku und, kui nemad seaga sekeldasid. Karp tundis isegi midagi heldimusesugust. Ta silme ette kerkis poolik likööri-pudel, mis oligi jäänud sinnapaika, kui telefon ta rahvamajja kutsus. Kummalisel kombel oli see sama marki liköör, mis eestois diivani-laalgi.

Und ei tulnud. Mees oli liiga väsinud ja närvid viinaga üles kütnud. Küljelt küljele vähkremine tüütas ta lõpuks ära. Ta pani uuesti riidesse, läks eestuppa ja jõi puutumata pitsi tühjaks. Ta toetus vastu diivani seljatuge ja mõtles kaua Lyle. Kuskil hingesopis virvendas soov olla armastatud ja ise armastada.

Meeleheitlikult püüdis ta naise nägu meelde tuletada, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Nagu poleks ta Lyd kunagi valges näinudki. Kuhu jäi nägu, ahastas Karp. Nägu, nägu on vaja. Ta soris kramplikult oma ajus. Aga pea oli tühi nagu ärapõlenud arhiiv ja seal polnud säilinud ühtegi ülesvõtet hajunud näost. Milline näoilme oli vetvelskril, kui ta esimest korda mööda sigalat käis? Milline pilk oli tal tookord siirupitünni kukkudes? Peale õunjate põlvede ei tulnud midagi meelde.

Sirjet polnud ikka veel. Naine oli pidanud neljateistkümne abi-eluaasta jooksul liiga palju öid üksinda kodus olema, et selle kurva paratamatusega mitte leppida. Väga võimalik, et ta läks sovhoosikeskusse, teiste kontorinaiste juurde. See polnud siit kuigi kaugel, natuke maad läbi salu. Varemgi oli Sirje käinud seal aega viitmas.

Karbil hakkas hea, soojus valgus mõnusa lainena üle keha. Elu voolas rahulikult, sissetallatud rada, rutata polnud kuhugi. Ta oli endaga täiesti rahul. Tal oli puhas korralik kodu, hea koht ja leplik arusaaja naine. Palju mõnusaid aastaid oli ees, ole aga ise mees ja lase käia. Aeg ja keskkond olid talle ehitanud maailma ja asetanud ta sinna nagu kivi seinale. Igal esemel ja sündmusel oli ta elus kindel, hoolikalt sobitatud koht. Karbi asi polnud selles ranges süsteemis midagi muuta, vaid elada lihtsalt ja südant valutamata nagu rohi koplis. Ta polnud sündinud tulekandjaks, kuid seda talle ette heita oleks ebainimlik, sest isegi surm ei võta sealt, kus pole. Karbis lihtsalt polnud valgust nagu praakiläinud lambis.

Plaanitajate tervist tuli hoida. Direktor otsustas magama heita ja iga hinna eest uinuda. See oli tema kohustus tuleviku ees.

Teist või kolmandat korda hakkas ta end sel imelikul hommikul riidest lahti võtma. Äkki tundis ta teravat virtsalõhna. See võis tulla käte küljest, kuigi ta oli ainult ühe korra siga puutunud. Siis, kui nad Luuaga kotti autosse ubisid ja Laimen seda istmel vastu võttis. Karp vangutas siledaks kammitud pead ja vaatas imestunult aknasse, justnagu tuleks see hais tuules õotsuvatelt ploomipuudelt.

Sealõhn ärritas ebameeldivalt sõormeid. Meenus õhtune abitus ja mõttekidasus, kui teda keelitati vargile minema. Ja kui ta oli kuuletunud, kuuletunud kahjuks, nagu alati. Direktoril oli korraga sant tunne.

Otsekui oleks ta püherdanud virtsakaevus ja läbi imbunud vastikust mahapestamatust kõntsast. Veel haisvamast kui sea kusi.

Kristjan Karp tõusis voodiservalt üles. Ta pidi enne und enda pesema nii puhtaks kui vähegi võimalik. Seebiga, harjaga, kuuma veega, pesusoodaga, kas või liivaga. Küürima, kratsima, kraapima.

Nohisedes otsis ta paljaste tursunud varvastega voodi alt ruudulisi susse. Ägisedes loivas ta vannitoa poole.

Ta oli natuke imestunud, et vannitoas põles valgus. Kuidas ta polnud küll varem seda tähele pannud!

Direktor ootas mõne hetke, aga kui vannitoast ei kostnud kippu ega kõppu, avas ukse. Seljaga tema poole, jalad puhtas kuivas vannis, rippus Sirje. Valge pesunöör oli lae alla veetoru külge seotud. Naise kogukas keha oli ebaloomulikult kăgaras ja pea kõverdi, otsekui langemas nähtamatu armastaja õlale.

õhk on lünklik
meri punktiir
 ütleb lutsukivi
 tagantkätt visatud
 minema

kahel pool head ja kurja
ikka sisekosmose sitke terekäe ulatuses
eraelurägastikes ja eestimaal

ei usu et maailm mind suuremat jagab
ma räägin eestist

ei usu et eesti mind suuremat jagab
ma räägin endast

ei usu et ma ise end suuremat jagan
ma räägin maailmast

Märtsi lõpp

1

nii palju mõttetut mõttetust ümberringi
ja igimädanevat lund piki seinääri kägaras

nii palju ahmimist puude all mis ähvardavad pungarusikatega
nii palju ja nii pingukistud vabaolemist
 vastastikust kõhukinnisust
 trääsasid nagu rahet
 linnupetet

nii palju häbi trammipeatustes et häbi hakkab

Nii palju muditud rahuraasukesi, mida puistab tuvide ja värbude ette see eideke, kelle otsaes tihed loorijupp lehvib sõltumatult kõigest, omade seaduste kohaselt, isepäinis, ja kelle silmadeks on nõõpnõelad saksa lastetoast, kõrvus tasakaaluelunditeks kuldkalad iseenese luudest korsettides.

Palve

Nüüd anna jumal jaksu joosta juhuste sajus
armastada saatust
vältida vägivalda

ja ära tunda paratamatus paljude hulgas
kes teevad jõuga ette tema näo

paratamatus ma olen sinu laps
paratamatus see pole sina kes suretab
vaid vägivald vägivald vägivald
nüüd anna jumal jaksu seda uskuda

kannatused pesitsevad mälus
koergi ei näri läbi pärilikkuse ketti
kuid hoopis muu on joosta siinsamas juhuste sajus
kuid hoopis muu on joosta siinsamas juhuste sajus
ja millest tahes õppida tühjust ja suuremeelsust

paratamatus siin on mu teine käsi
teise andsin sulle siis kui sündisin
paratamatus anna mulle käsi.

Pühapäev kohalikul taevakehal

pühapäev kohalikul taevakehal
patt ja patukahetsus
pat ja patasson teineteist
kättpidi järel vedamas
ühhest rentslist teise
teine naeru- teine nutu-
krampides

Saatja aadress

ööbides jaamades
olen näinud palju teadvusetuid reisijaid
olles nende hulgas üks nende hulgast
tahestahtmata olles nendeks niikaua kui nemadki

kes mis kus mispärast kellele kellelt kellega
kellela
millela
kui kaua

kohates iga päev ilmsi neid kes on jäänud nikolai-aega
või ajutise valitsuse ajutisse aega või kaotsi
kodusõjas vabadussõjas klassisõjas neid kes on eesti ajas
enne ja pärast ristiusustamist enne ja pärast pätsi ja punasel venemaal
neid kes on suures isamaasõjas
neid kes on teises maailmasõjas
kolhoosnikke küüditatuid
kõikide metsade metsavendi kes ei ühine sest vihavimm ei ühenda neid
kelle hingedes ta ühekaupa vindub
kümnet kes kannavad kümnet rusikat kümne selja taga
vihavimm ei ühenda ühtegi
tuhandet kes kannavad tuhandet trääsa tuhandes taskus
tuhandet tuhastuvat trääsa
ja vihavimm ei ühenda ühtegi
kõiki kes teevad taskurätikuisse mälestussõlmi et mitte midagi mitte
eladeski unustada ja seeläbi teevad rätikud nuuskamiskõlbmatuks
kõiki kes teevad taskurätikuisse unustussõlmi et kõigest iga päev uuesti
lahti saada ja seeläbi teevad rätikud nuuskamiskõlbmatuks
ja ninad ummistuvad
ja hingamine muutub piinaks
ja jääb ära
ka mitmeid reipalt unelevaid üliõpilasi
ka küünlavalgel keskenduvaid mängu-mängukarusid
ka keskmiselt kinnimakstud üksiktarkasid
kõiki oma portatiivseis aju-abimajandeis kaht õhtupoolikut kokku
õmblemas et saada ühte tervet
(ja ilma ja inimesi tundsin ma viimati kakakakaa
kikerikii)

mõisa köis las lohiseb
vana head eesti tööd vajatakse iga valitsuse ajal

tahestahtmata olles nendeks niikaua kui nemadki
ise
künismist tüdind hüsteeriast tüdind tüdimusest tüdind
raskemeelsuse mustast sapist sajandeid läbi ligund
hõissa

ilusad kõrvarõngad
kodukaunistamine kui meelevaldus moeajakiri kui mentaliteedi mäa-

raja vabatahtlik tuletõrjeühing kui tahtevabadus looduskaitsele
lootuse kaitsele
seintel on kõrvad ja kõrvus ilusad kõrvarõngad

kahel pool head ja kurja
kalevipoja sängides ja linnades
jõekäärudes ja majades mida ma pole ehitanud
laantes ja korterites kuhu ma pole sisse kirjutanud
lagendikel ja tubades kus mulle ei kuulu mitte kui midagi
mere ääres õhu liikumises
passirežiimiga paljas pilves
ikka
sisekosmose sitke terekäe ulatuses

— — — —
— — — —
— — — —

maal kus üht kui teist usku jutlustatakse üht kui teist tõde tutvustatakse
üht kui teist pead noogutatakse käsi hõõrutakse vaadatakse ringi
ja sedagi vähe
õige väikesel maal millel muuseas on oma seadused
õige suures maas mille võimsused on meile kohustuslikud

magades
magamatuses
teadvusetud reisijad teadvusetud reisijad
süües
restoranides koos välis- ja siseturistidega
süües püstijalabaarides püstipäi
närides alla neelates seedides enamvähem kõike
ja kallistades
kartlikult imetledes lapsi
lutsukivid
tagantkätt visatud
minema
oma minekut
minnes
tulles
jäädes
tahestahtmata nendeks niikaua kui nemadki

kasutades õndlaid õhulaevana
eelistades värsket kala nagu kõik keda mu kuuluvus kirjanike liitu
lubab nimetada oma vanemateks kolleegideks ja kaasvõitlejaks
eelistades õhku kõigele muule olles seeläbi kõiges potentsiaalne reetur
ja renegaat
oskamata kuidagi lõpetada
vaadates praegu aknast välja nähes kaltsuvaipasid traadil tuuldumas
(üks on nii hõre et õhk teeb ta eredaks)
vaadates sisse
eraelurägastikes ja eestimaal
vaadates lakke nähes seal vahelduvat pilvitust vaheldumas oma vaheldumist

saamata sellest osa
võtmata sellest osa
saamata sellest osa võtta ja nii ainsal viisil sellest osa võttes (su saatus
on su veendumuste ainus väljendus)
oskamata kuidagi
lõpetada
alustada

Laulasmaa minid

31. juulil 1968

iiv tungib majja, voodisse, hamba alla. Ajad ta luuaga toast välja, aga tema tuleb igauhega uuesti sisse.

N. pansionaadi uksel seisab nädalalõppudel valvur, et takistada kontvõõraste sööjate tulva. Oi kuidas see mind vahutama pani selle päevani, kus ma ise loa sain seal lõu-

nal käia.

Kella viieks läks päike kaduma. Asjatult vaatasid kõik taevasse ja ootasid teda sel päeval tagasi. Ei tulnudki. Tulid hoopis kaks last mu akna alla mängima.

«Ole sina isa ja mina olen ema,» ütles Eva.

Et Arno nõus oli, muutus Eva sedamaid toimekaks ja kohe tulid korraldused:

«Nüüd paneme lapse magama.»

Nad tegid seda.

«Maga,» ütles Eva nukule õrnalt ja pani ta männi alla samblale. Siis aga pöördus nõutult lapse isa poole:

«Ta ei taha!»

Uuesti anus Eva nukku: «Palun, jää magama.» Arnole aga andis komando:

«Papa, nüüd lähme ujuma!»

Ta läks ees suurele liivalagedale. Nad võtsid sandaalid jalast.

«Papa, sina mine vette ja katsu, kuidas vesi on.»

Arno tegi nagu korralik abielumees kõik, mis kästud, urgitses varbaga liiva.

«Papa, kas vesi on soe?»

«Jah on.»

Nüüd astus ka Eva vette.

«Issand, kui soe!» kinnitas ka tema.

«Lähme nüüd bussile,» tahtis Eva.

Senini tegi Arno kõik tema meele järgi, nüüd hakkas ta tõrkuma, tahtis järsku hoopis röövleid mängida.

Eva läks ägedaks:

«Ikka rikud sa kõik ära!»

Arno saavutas siiski niipalju, et nõudis endale vähemasti püssirohupoet. Rahulik perekonnaelu võttis järsult tõsise pöörde.

«Mul on püssirohupood! Ole nüüd sina laps,» hüüdis Arno Evale. «Ja sina ei tohi minu kabinetti tulla!»

2. augustil

Hommikul, kui tuba veel magamist täis, lendas üks lind täie hooga vastu mu akna klaasi ja kukkus põntsatuslega rõdule maha. Hüppasin jalule ja jooksin välja. Lind oli hoobist täiesti tobe, silmades ja kogu olekus juhm imestus: kust see kopsakas nüüd tuli ja jumala pärast! mille eest küll?

Ta oli värvitore, hästisöönud ja elus vähekögenud noor rähn. Ta ei võinudki teada, mis juhtub, kui arvad, et saad omast arust selgest asjast läbi tungida.

Trepp on meil juba mõnda aega valmis, täna õhtul pani tisler lõpuks ka trepi käsipuu paika. Sest kui on olemas trepp, siis on vaja ka barjääri, et kindlustada end kukkumise eest.

3. augustil

Igal hommikul pühin rõdupõrandale mändidelt varisenud luitunud ja puitunud okkaid ning imestan: mändid ei tee sellest kurbmängu, nad puhastavad end valutult oma aja äraelanust ja prügiks muutunust.

8. augustil

Meri särab kallihinnaliselt, pillub kahel käel kulda ja hõbedat ja valgeid pärleid. Aga ometi pole meresid vallutatud nende pärast.

11. augustil

Et lapsed mu akna all ei kisaks, kui ma tööd teen, lubasin neile esmaspäeviti jäätist välja teha. Villem Reiman leidis, et see kinnitab veelkordselt ta tähelepanekut: eesmärk saavutatakse kisaga.

12. augustil

Täna käis meie pool orjapidaja, tõi purgi mett, oma usinate lindude töövilja. Küll oli see magus! Ma küsisin, kas nad, ta orjad, talle vahel kallale ka tungivad, kui ta neilt mee ära võtab? Ta vastas, et ei tungi — nendega peab oskama ümber käia.

Õhtuti seisab maja ees liivalohu kohal tohtu kihulaste parv. See liigub ja sagib ja tungleb, kuid millegipärast seisab koos ja paigal. On sel mingit mõtet? Kas see parves paigaltunglemine t e e b ilma?

13. augustil

Herilane rabeleb mu toa aknal, tahab välja, koju. Umiseb ja piinleb. «Sõbrake, vaata ise, väljas sajab ja ilm on külm. Ootame paremat aega,» ütlen talle. Toon mett ja juhin ta sööma.

Aga midagi ei aidanud. Ta suri ka meepoti juures oma tahtmise kätte.

Sajab ja sajab ja ikka hämaramaks läheb. Maailm hakkaks nagu kustuma. Mis niisugusel päeval muud teha kui vihma vahtida, ja siis sa alles märkad, kui kavalasti on ehitatud veerennid, roopad — nii kõrvalekaldumatult sirged, nii suunatud ja täpselt väljaarvestatud kallakuga.

Aga vihmale ei loe see midagi, tema leiab veel mingid omad teed ja wuliseb neid-pidi.

16. augustil

Kust tuleb see udu? Kuidas ma võiksin sallida seda udupuhujat!

Mingit kallast ei ole enam. Veel näen ma ainult seda kohta, kus ma ise seisan.

19. augustil

Kolm «Nordi» kolhoosi lehma on lahti pääsenud ja uitavad rannas ning meie kesämökkide vahel. Sõbrannad hoiavad külgepidi kokku ja uudistavad ümbrust, nagu kõnniksid välismaal. Vaatavad meie kooperatiivi ehituskomplekti ja üks lehm ütleb oma sõbrannadele:

«Küll on neil kirjanikel imelikud laudad.»

Ja teised kaks soovivad teada:

«Aga mis nende sõnnikust saab?»

24. augustil, pärtlipäeval

Ma jooksin randa: meres ujus aeglaselt kolmemastiline barkantiin ja üks ta purjedest tundus kaldalt vaadatuna must.

Ainult iidsetesse aegadesse kuuluvad tragöödiad ja kõrilõikajad. Ma unustasin selle ja hüüdsin lapsemeelselt:

«Röövli!»

25. augustil

Täna keetsin jälle pakisuppi, võitlesin päev läbi liivaga ja õhtul silusin oma maksiminisid:

Kunstilu. Üks naine soovib istuda pärlitest tehtud puu all.

Kuri uni. Hakklihamõsin lendab vilistades õhtuse maa kohal.

Kartus. Maakera poole sirutatud käte arterites kasvavad kurja puud.

Mõtlematus. Üks mees kannab üle kaljulõhe oma turjal õnnetäringut.

Sadism. Lahtisel aknal seisab traatvõrest puur laululinnuga.

Kangelastegu. Ja lind laulab.

26. augustil

Mustikad ei jõudnud siniseks minna ega pohlad punaseks. Inimene on läinud nii ahneks, ime, et ta veel puid ja kive alla pole kugistanud,

liiva üles noppinud ja merd tühjaks joonud. Ta teeb seda kindlasti, kui selleks teaduslik põhjendus ja menetlus leitakse.

Täna käib merekaldal ja valges rannasamblas üksik indiaanlane, nimi on tal Arno, hallid varesesuled lauba ees, vibu vinnas. Igat männijässi peab ta vaenlaseks ja ehmatab ise oma ehmatusest. Ning sellest on ta viha olematu vaenlase ja ohu vastu veelgi sõjakam.

27. augustil

Mõni aeg tagasi ütles Kreet, et ta isa Soome sõitis.

«Ta on juba üks päev ära olnud.»

Kui sama päev õhtusse jõudis, teatas Kreet:

«Minu isa on juba kuus päeva ära olnud.»

«Mida ta tuua lubas?» küsisin.

Kreet keeras vaate üles taevasse, nagu arvaks pilvest, ja vastas, et loodab saada uusi patsihoidjaid marjakesi.

Hiline õhtu oli kõik juba tuppa ajanud, ainult Kreet kõndis ikka veel ringi ja ta valge pea helendas läbi augustipimeduse. Ning kui küsiti, miks ta nii hilja väljas on, sest kõik teised nelja-aastased juba magavad, vastas Kreet:

«Aga mina olen neli ja pool.»

Täna hommikul tuli ta me rõdule kõige lühemat teed, pugesi lihtsalt männi oksa alt läbi ja oligi kohal. Ta hoidis käes ilmatu vägevast sioux-punanahkade pealiku sulgedest lahingupeaehet, mis küütles kõikisugu toredaid värve, ja lummatud indiaanlane Arno kõndis nagu unes ta kannul, otsa ees õieli neli varesesulge.

Kreet korraldas patsikesi, pani edeval moel indiaanipealiku suled pähe ning ütles:

«Mul on uus kübar.»

28. augustil

Mure ühe männi pärast võib tunduda kentsakana, kui maailmas hukuvad terved rahvad, on aegade jooksul kadunud keeled ja tavad, kultuurid, maad ja isegi mälestus nendest igavesse teadmatusse vajunud atlantistest.

Kui Kreet ja Maarja turnisid lookas männi seljas, käskisin neid maha ronida. Maarja palus armsasti, et ma ei muretseks:

«Kas sa kardad, et ma sealt alla kukun? Ära karda, ma ei kuku!»

Seletasin neile siis, et puid tuleb armastada, et nad on ilusad ja hoidmist väärt. Siis rääkisin neile veel, et puudel on hing ja et eesti keeles öeldakse isegi alles langetatud halja puu kohta: hinges puu.

Olen rohelise tammemehe usku, ei ma saa omaks võtta rikaste arvamust, mis üksikut puud miskiks ei pea. Muretsen ainult, et me rahva teadmised on tagurpidi käigu teinud, ja rahustan end sellega, et looduse rüüstamisele saab siis piiri panna, kui enam midagi rüüstata pole.

Ent lastele räägin ma endiselt, et puid tuleb armastada ja hoida, et neil on hing, sest lastele räägitakse alati ilusaid asju. Nad kuulavad mind, lindude kombel pea viltu, silmad suured kui päheõmmeldud nõöbid, ja arvavad, et ma vestan neile muinasjuttu.

29. augustil

Külad tulid! Toon köögist üles saksa õlut. Külmast härmast, ilusad väikesed pruunid pudelid, aga õlut jookks tänasel umbsel päeval otse pangest nagu hobune kaevul.

Umbne, umbne. Ma näen seda Aimée kahvatanud silmadest. Ja ometi on kõik väljavaatamisväärsused lahti.

Kahaneb päev, õhtu on tulekul. Pilvi ei olegi. Vätku lööb selgest taevast. Tulerihmalööke, rohelisi ja siniseid plahvatusi võib näha ka läbi suletud laugude.

Mu käsi lamab süles nagu puu viieharuline oks, ammu pole löiganud küüsi.

Kõik läksid piksepakku, kõik on omaette, ja mida me siis võiksimegi teha. Aina arutame ja kuulatame: mis seal ülal taevas küll toimub, on see moirade ja hooride teoloogiline sõnavõitlus, ja kes seal nõnda ägedaks aetult märatseb? Kas nad purustavad me peade kohal väärtuste tahvleid, taotlevad meelearandust või manitsevad leplikkusele ja nõuavad taolisel kära-tulerikkal kombel rahu?

Seda nad saavutavad vähemasti, et äratavad magavad meeled.

30. augustil

Oks hakkas ärevalt nõtkuma. Väike väle orav hüppas männilt liiniposti otsa.

«Oh sa rumal!» hüüdsin hirmuga. Aga ta ei võinud mu toast hüütud hoiatust kuulda. Talle meeldis väga posti otsas olla.

«Orav, sa ei tunne seda värki!» hüüdsin jälle. Samal hetkel sai ta elektrisärtsu, tegi õhus saltomortaale ja kukkus samblasse. Ta toibus. Tal läks veel küllalt hästi.

31. augustil

Kuulan linnauudiseid: vastavates instantsides on arutatud vanakraamituru uuestiloomist, et inimesed võiksid pruugitud asjadest hõlpsasti lahti saada. Ning et nendega ei juhtuks nõnda nagu Vene keisrinna Jelizavetaga, kes jättis pärast surma maha oma vispenid ja vuspenid, veel 15 000 mitmesugust rõivast ja 2 kirstutäit siidsukki, mida ta oleks võinud edukalt kasutada akende külmakindlaks toppimiseks.

10. septembril

Avastasin, et pole midagi aita pannud, pole sealt ka midagi võtta. Sellest siis otsustasingi eile: homme haaran sulle pihku!

Laisa tööpäev ikka homme. Aga ega keegi küsigi sult, kas sa oled täna oma kirjanikunime ära teeninud. Palju rohkem tuntakse huvi, palju kirjanik raha saab.

Hiljuti sain Lasnamäe autoremondimehelt teada, et kirjanikud teenivad roppumoodi. Ei hakanud minagi ta arvamust lahjendama, ütlesin, et mul on ka kodus kelder maast laeni täis kahesajarublalistega pungitopitud kartulikotte. Nende päästmisega on siis iga kord suur tegu, kui imbkaev saab täis ja hakkab keldrit üle ujutama. Siis kannab oma rahakotte nagu kass poegi ühest kohast teise. Ja see on tüütu.

Kirjanike Maja keldris juhtus aga ükskord, et soojaveetoru lõhki läks. Seekord keesid küll ainult kartulid muredaks ja luuletajate naistel olid auravad tuhliid aasta läbi keldrist tuues otsekohe lauale panna. See oli omamoodi õnn, sest hoopis tüütu oleks olnud aasta läbi kahesajarublalistest rahaputru helpida.

19. septembril

Jumal lõi hommikuks seened.

Ja kohe hakkasid männiriisikad oma samblapiiratuses välja tungima. See läks neile kalliks maksma. Kõks! ja täielik peatus. Nõndamoodi päid maha võttes sattusime Kutt I-sega maja juurde metsa sees, mida valvas väike must koer. Muidugi hakkas ta haukuma. Ja ehkki meil olid kõige sõbralikumad tunded ja mitte kurjad kavatsused, ei lasknud ta meid ligi, lamas kesk teed ja vaatas otsa silmadega, mis selgelt hoiatasid: ainult üle mu laiba.

Me austasime kodukaitsja tundeid ja läksime oma teed. Mets oli jälle rahu täis ja seeni jätkus ka mujal.

21. septembril, madisepäeval

Sajule vaatamata tuli mändide tagant üle liivalohu Johannes Semper, peas barett, käed sügaval pruuni mantli taskus. Ka nagu tüse pruun männiriisikas.

Ta kiitis mu leiva-õunavormi. See oli nõnda, et ta tõstis silmad taldrikult, naeratas ja ütles: «Oivaline!»

Ta rõõmustas mind väga, veel kunagi pole keegi mu töö kohta öelnud seda sõna. Naise kõrvadele on muusikaks, kui ta lapsi ja keedukunsti kiidetakse.

Semper läks ära pimedaga eel. Püüdsime küll teda veel meie pool hoida, aga ta ütles, et on tänasele päevale võlgu kaks tundi tööd laua taga.

Kahte tundi mahuvad mõlemad: vähe ja palju.

22. septembril

Imestasin imestuse üle, et Tubina üht nooruses loodud sümfooniat on peetud omal ajal mõistuslikuks ja kuivaks ning alles nüüd on hakatud arvama, et helilooja oli oma ajast ees.

Milline rõõm igale loovale inimesele, kui tal oleks üksainukenegi teos, mida ei suudeta hinnata enne, kui see vanaks saab. Kurvem on ju, kui looming sünnib juba tuttavana. Aga seda juhtub enamasti.

Panso näitab «Pingviine». Loodetavasti seab ta asjad õigesse vahekorra, sedasi, kuidas autor ei sõandanud seda ise teha. Aga võib-olla ei tee seda ka Panso. Võib-olla tuleb veel oodata seda, kes tuleb ja teeb. Peaasi, et ta siiski kord tuleb.

29. septembril, mihkclipäeval

Täna seenel käies heitsin maha ja eemalt võis paista, et ma rohtu sünn. Aga ma leidsin hoopis kaks nime: Jaan Vanker ja Otto Linnukütt. See pole suur leid, ei midagi erilist, aga võib-olla läheb kunagi vaja. Räägitakse, et Leda oli kord jalutuskäigul leidnud hüatsintide alt muna.

1. oktoobril

Loen üle oma avaldamata uitmõtted:

Sa tahad kustutada nägemisnälg,
aga su aknad on vastu kapsaaeda.

Kuidas saab peaga tuulde joosta? —
Kord ei ole tuult ja
teinekord jälle pole pead otsas.

Su suu on magus kui suhkrutoos,
aga su süda, mu sõber, on kibe
kui kaalikas.

Kuidas saab mõte sarnaneda roosile,
kui sa hoiad teda kokkulitsitud
hammaste vahel?

Ainult nii õpid end tundma,
kui lahkad end
nagu kooljalõikamise majas.

Ma ei võta oma reisidest just palju kaasa. —
Kõigest nii palju kui silm ära kannab.

Olevat nähtud puid, mida põletav kuivus maa pealt hävitab. Seepärast on need puud sunnitud kasvama maa all. Inimesed laulavad neist oma lauludes.

Mis lennukust minult oodatakse? — Olen raske ja ablas kui veis. Las-
tagu mind rahu rohumaal mäletse. Ja ma ei taha
midagi kuulda tapamajast.

Minu käepihu kirjas on palju teid.
Kui minu teha oleks,
käiksin ma kõige kestvamast.

Kuidas ma saan olla vahetu,
kui sa vaatad mulle läbi akna
järele?

5. oktoobril

Halli kassi hommik.

Vihm ei lakka. Sajab sabinal ja krabinal, lorinal ja nohinal. Öösel
sadas masendavalt, teise häälega kui päeval. Või tundub pimedas kõik
teisiti kui valgus? Nägin mingit und, mis mind kohutas. Ärkasin, süüta-
sin julgustuseks tule ja lasin põleda hommikuni.

Aga hommikul vaatan välja, ja oh sa mu meie! mida marumemm teeb:
pillub lained üles nagu segane.

Inglisinise taeva aeg on möödas.

Kõik päevad on nagu märg mure, õhtud nutused ja hommikuks sün-
nib valge rohi.

Leib sai otsa. Käisime poes. Pood oli täis ja rahvas oli täis. Halud on
vettind, pliit ajab suitsu sisse ja hõissa-laul ei tulnud ka täna välja.

6. oktoobril

Ilma silm on kraadiklaas.

Tuli esimest lund, nagu suuri liblikaid sadas maha ja sulas ära. Lume
lõhn jäi õue.

Tumedad pilved on lademes ja nende vahelt välgatab tigated silma-
valget. Merel on suu vahtu täis, männid värisevad ja vanguvad. Tuul
võttis mu begooniapoti ja viskas vastu maad puruks.

«Vaata, vaata, mis ta tegi!» hüüdsin Kutt I-sele.

Midagi väga vihast käib majade ümber. Pilved rebenevad ja nende
vahelt kisendab väävelkollane taevamaa.

Kord sõuavad kilpkonnad mu silmade eest mööda, kord kaamelist
saanud lohe, kord suuremaolised sikud, jalgadeta hobune ja sea pea.

Ma sulen silmad.

Ja kui jälle avan, on ülal kõik sinine. Sirutan välja käe ja mu peo-
pesale laskub paks roosa pilveke. Surun ta rusikasse kokku, aga ta pres-
sib mu sõrmede vahelt läbi ja rändab edasi. Las ta siis läheb!

Mängin kaua Laulasmaa pilvedega. Huvastijätuks.

Põhjakaar

Kaljud elavad oma elu
 nad omast ei tagane
 püstipäised karedate
 põhjamaa karge taeva all
 kaljud elavad oma elu

Toetuda kaljule
 halli hiiglase ürgsele turjale
 kasvada kalju külge nagu pihlakas
 olla elav juur haljas leht
 Küsitleda kaljusid
 vastust oodata täna ja homme
 ja pihlalehtede langedes
 Küsitleda vaikust võtmeid kõlistamata
 koputamata tasa tasa
 Usaldada hääletust
 tunda külma kivi soojust

Nagu hiiud koopaelanike päevil
 kaljud on ärkvel
 seisavad külg külje kõrval
 vaatavad merele vaatavad linnal
 valvavad unelevad

Kaevuda kaljude südamesse
 tungida graniidi südamikku
 sügaviku kaudu otsida teed
 homsesse

Kaljulõhangus kasvab pihlakas
 poetab õieebemed hiiglase rinnale
 poetab marjade vere
 hiiglase rinnale

Kaljud on ärkvel
 tõusevad merest
 kümblysest karastatult sirutavad selga
 toetavad õla alussambaks uuele päevale
 See päev on ehituspäev
 Kaljud elavad oma elu
 ja omast ei tagane

*

Taevas süttivad tähtede laternad
nagu kauge linna kumavad tuled
iidse linna kus muistsete maalingute
ammuununenud jumalate igivanade kujude
aegade tolmust võrsub
moodne kunst (järjest vananedes)
tuleviku muusika (järjest taandudes minevikku)
Homme ennetab tänase
ülehomme on käesolev viiv
Surmast ette jõuab kihav elu
elu mis kestab surma kiuste
enne ja pärast
ja ükski aeg pole vara ega hilja

*

Sel vaiksel rannal
linnaaskel jääb seljataha
pimm-põmm pimm-põmm kajab kabelikell
ja liival ridastikku
päevitajate paljad pruunid kehad
nagu päikesepalvus
paganlik rituaal
elu ja tervise võidulaul
kabelikella löökide all
ääretult ajatu
mere sinine heiastus

Sel vaiksel rannal
kuulatada oma südame tuksumist
lainete loksumist
kabelikella kaikumist
ja vaadata päikest näha päikest
päikest päripäeva veeremas

*

Päike meid irdunudid sulatab ühte
nagu peret ühendav emasilm
Jaaniaeg suve õis
me päralt nagu kingitus
Sõnad lendavad nagu mesilased
ühest südamest teise meetolmused
Ja tuuled vandeseltslaslikud tuuled
jalgadele annavad hoogu
jõuame peod täis koguda suvekilde
siki-sakilisi sädelevaid kilde

Killud kasvavad kokku nagu valukojas
saavad tervikuks
muutuvad omaseks kalliks
Kaksikutena peaksime käima käsikäes
kõigil teedel
Aga jaaniaeg lõpeb
ja rändame teine teisale
killuneme taas veereme laiali
päikese pikad kiiredki samaaegselt ei ulatu mõlemani
Jääb vaid vere hüüd: ühte ühte

*

Muuseumide suitsutare-hõngus
Sirkka viib mind tagasi
aega enne me sündimist
vântame käsikivi
ketrame ja koome
aknapilust piilume kiigemäele
Õitsile minnes põikame
õitsipoiste tule äärde
Hommikul kari kadunud
Otsime mööda põlluääri
kahlame kaste põlvini
Hilineme kirikusse
poolel teel kõheldes peatume:
mis siis kui pannakse häbiposti

*

Ohjeldamatult nagu loomi jooksuajal
kihutavad vaistud
sex-filmi kangelasi
Langetan pea nagu varjaksin midagi
mu ees on kuristik
ja purustatud sillad
Pelgan su pilku
ega suuda naeratada teisiti kui kurblikult
Kusagil lokkavad võsatihnikud
hirvepaar jookseb allikale
metsikus rohus lõhnavad angervaksad
üksisõnu soiub öösorr
Olen iseeneelegi võõras
kinnine äraolev kauge
Sinu mõtlik pilk nagu köis üle kuristiku

*

Sukeldun su silmade merre
ega karda sügavust
põhjatut põhjatut

Su silmade heitlikus peeglis
sinikael-metsparadi lend
kajaka vihvatus
tuulte tumedad jäljed
murdlained ja karid
ja põhjatäht su silmade meres
Rajata rannata
toetun põhjatähele su silmade meres

*

Õnnis rammestus
saunalaval aurupilves
õnnis rammestus
Leili puhastustules
vallanemine uuestisünd
paljana nagu ilmale tulles
paljana mõnuleb hing
vaba kui muistegi
Ja alasti saunast järve
vette vette
vanem tava kui ükski pühatalitus
suplus karastav suplus
üdini tungiv rõõmujudin
värskuste värskus

Suvi 1968, Helsingi

Imelik inimene

hele inimesele anti korter suurde linna suurde majja üheteistkümnendale korrusele. Kortoris oli mitu tuba ja rõdu. Inimene väljus rõdule ja vaatas alla. Rõdu all oli tänav. Tänav oli täis autosid ja tramme. Nende müra kostis üles korterissegi. Inimene läks uuesti tuppa ja sulges rõduukse.

Ta vaatas toas mööblit: toole, millel võis istuda, voodit, millel võis magada. Ta vaatas põrandat, mida mööda võis edasi-tagasi jalutada. See oli kõik tema jaoks. Ta ei suutnud sellega harjuda, et see kõik oli tema jaoks. Et tema heaks oli vaeva nähtud, et tema eest oli mõeldud. Ta ei osanud olla õnnelik, et elas siin kõrgel, üheteistkümnendal korrusel, samal ajal kui kusagil elati esimesel või isegi keldrikorral. Ta ei tundnud uhkust kõrguse üle, sest teda vaevas teadmine: kusagil on ruumi nii palju, et pole vaja ehitada suuri maju, kõik majad on seal ühekorruselised. Miks ei kandnud keegi hoolt selle eest, et ta võiks elada seal, kus on ruumi palju? Miks ei ehitatud talle sinna ühekorruselist maja? Miks peab tema elama nii kõrgel, et enne kui jalg saab maad puudutada, möödub kümme minutit: toast esikusse, esikust trepikotta, trepikojast lifti... kuni tänavale välja... Ja ka siis ei saa tema jalg puudutada maad, sest maa on kaetud sillutisega, maa on kusagil sügaval, sillutise all, ja seda maad pole ta eales näinud. Aga mööda sillutist sõidavad autod ja trammid. Inimene ei mõistnud, miks peavad autod ja trammid sõitma siin kivisel sillutisel, kus on kitsas ja umbne, samal ajal kui kusagil on ruumi nii palju, et autod ja trammid võiksid vabalt ringi kihutada, üksteist riivamata ja avariisid tekitamata ja sõita oleks neil pehme. Inimene ei saanud tänaval õnnelik olla, kuigi ta mõistis, et tema eest on hoolt kantud ja ta peaks kedagi tänama võimaluse eest mööda seda tänavat käia. Miks oli siin kõik ühtekokku kuhjatud: majad, sillutis, sõiduvahendid. Inimene ei saanud sellest aru.

Ta käis mööda oma korteri põrandat edasi-tagasi. Ta ei olnud õnnelik. Ta pidi varsti minema tööle, aga tööl tegi ta iga päev mingit kruvikest, ja ta ei teadnud, milleks ta seda kruvikest teeb. Ta ainult imestas, kuidas tema eest oli hoolt kantud, et ta seda kruvikest teha saaks, ning samal ajal mõtles, et kui see kruvike kellelegi tööpoolest vajalik

oleks, siis võiks ju igaüks selle kruvikese ise endale teha. Aga ta polnud kellelgi sellist kruvikest kodus näinud ja ka temale endale polnud see üldse vajalik. Aga ta pidi seda kruvikest iga päev tegema, et vahetevahel raha saada ja raha eest toitu osta. Sest tal oli perekond. Inimest kurvastas väga, et perekonnale polnud üldse tähtis kruvikese tegemine, see ei huvitanud neid, perekonda huvitas ainult raha. Ja inimene mõtles, et kusagil on selline koht, kus pole vaja kruvikesi teha ja raha pole ka vaja, ning tema hing täitus sügava valuga.

Ta läks vannituppa ja täitis vanni veega. Kui see päris täis sai, riietus ta lahti ja ronis vanni. Ta tõukas end jalgadega vanni äärest eemale ja ujus vanni teise serva. Ta sai teha vaid paar käetõmmet. Vann oli hirmus lühike, kuid pikendada seda ei saanud, sest polnud ruumi. Ja ta mõtles meeolehärmiga, et kusagil on nii palju vett, kus võib ujuda, palju süda soovib, ja ta ei mõistnud, miks peab seda vannituppa nii vähe mahutama.

Ja ta polnud õnnelik, kuigi tema eest oli hoolt kantud.

Imelik inimene!

Linnu tapmine

Mees ja naine olid töölt koju tulnud. Nad sõid kõhu täis, nii et see ägises. Pärast söömist istus mees tugitooli ning hakkas ajalehte lugema. Naine aga pesi söögiriistu. Kui naine sai söögiriistad pestud, asus ta voodi üles tegema. Ta magas mehega öösel laial kušetil, päevaks aga peitis voodiriided kummutilaekasse, et keegi neid ei näeks. Seda poleks küll vaja olnud teha, sest külalisi mehel ja naisel ei käinud, kuid voodi üles-tegemine ja koristamine võttis hulk aega ja aitas leevendada igavusetunnet. Praegu oli aga kell juba kaheksa peal ja magamisaseme korrastamine hakkas toimuma lausa õigel momendil. Naine tõi linad, tekid ja padjad laekast välja ning töö käis. Aseme tegemiseks kulus pool tundi. Mees oli juba ajalehe kõrvale pannud, haigutas ja vaatas naise askeldamist pealt. Õues pimenes. Raske töö ja rammus toit olid mehe väsitanud, ta ei mõelnud mitte millestki. Televisorit neil ka polnud.

Kui ase oli korras, hakkas naine lahti riietuma. Ta võttis kõik seljast ära. Aga pärast riietus roosasse öösärki. Siis heitis naine teki alla, kus oli külm, ja ütles mehele, et tulgu see rutem tema juurde. Mees võttis püksid jalast. Ja triiksärgi ka. Kui ta need oli tooli peale pannud, kostis õhus vurinat ja mees vaatas lae poole. Ta nägi tuvi kapi otsa lendavat.

Õhuaken oli lahti ja tuvi oli tuppa lennanud.

«Viska tuvi õue!» ütles naine.

Mees ronis toolile ja küünitas tuvi püüdma. Kuid tuvi tõusis jälle lendu ja tiirles ümber laelambi kupli. Siis haaras mees toolileenilt oma triiksärgi ja asus sellega tuvi materdama. Kuid ta tekitas oma vehkimisega ainult asjatuid jahedaid õhuvoolusid, aga tuvile pihta ei saanud.

«Küll sa oled saamatu,» ütles naine. «Äsa tuvile vihmavarjuga!»

Mees võttis siis nagi otsast vihmavarju ja äsas tuvile vihmavarjuga, kuid jälle mööda. Ta sülitas vahepeal ja tegi suitsu.

«Kuradi raisk!» ütles ta.

Ta avas vihmavarju ja proovis lendavat tuvi vihmavarju sisse püüda, kuid ka see manööver ei õnnestunud. Küll aga pasandas tuvi suurest hirmust vihmavarju täis.

«Vaat kus saatan. Miliega ma homme tööle lähen!» kihvatas naine.

«Homme võib ilus ilm olla,» arvas mees.

«Aga õhtuks võib sadada,» sõimas naine.

Tuvi istus taas kapi otsa. Nüüd otsustas mees tuvi tappa. Tal oli hing täis. Ta hingeldas ja muutus higiseks. Ta võttis tooli alt saapa ja viskas linnu pihta. Ja tabas. Lind tegi veel paar tiivalööki õhus ning kukkus. Sai vist surma. Ka naine tõusis nüüd voodist.

«Kogu seina rikkusid ära!» ütles ta.

Saabas oli mudane. Mees korjas linnu kapi tagant tolmu seest üles ja puhus puhtaks.

«Võib-olla ta on veel elus?»

«Las ma katsun,» ütles naine ja haaras tuvi oma käte vahele. Pehmes sülestikus tuksus veel õrn süda.

«Kui ta veel kärvanud pole, siis kärvab kohe!» ütles naine.

Ta keeras kerge liigutusega tuvil kaela kahekorra ja viskas linnu aknast välja. Ja küünitas õhuakent sulgema, nii et reied tuharateni paljastusid. Siis pühkis naine üht kätt teise külge ja ütles mehele:

«Võta nüüd riidest lahti! Kaua ma pean sind ootama! Mis sa kohmit-
sed!»

Mees võttis ühe hilbu teise järel seljast. Kustutas tule. Ja läks üle ja-
heda põranda paljajalu oma abikaasa juurde, kelle lihavad käed tema
kaela ümber kohe kokku löid ja ta vedrumadratsi peale sulgteki alla
tõmbasid. Sinna sukeldus mees justkui merre.

Kell oli juba veidi üheksa peal.

Sisalikud

... et ma tõin tema sinna ja filmikaamera oli tal kaasas. Öö oli täiesti pime ja tähti polnud üldse. Rohi oli kastene. Paarist pooleldi kinnikasvanud kraavist tuli meil üle minna. Tema tegi jalad märjaks, mina mitte. Olime kaugel taludest ja koerte haukumistest. Siis me läksime metsa äärt mööda edasi. Ma ütlesin, et see koht pole enam kaugel.

Viimaks jõudsime pärale. Tema süütas kaameravalguse ja selle paistel ma laskusin põlvili ja näitasin talle:

«Siia on ta maetud.»

See oli väikene hauaküngas. Künkal risti polnud. Ükski kõrvaline isik ei teadnud, et ta siia maetud on. Ka mina ei teadnud. Ta oli maetud enne mind.

«Sa usud, et ta on siia maetud?»

«Usun,» vastasin mina.

Aga see oli selline küngas, et selle all polnud võib-olla midagi. Veidi liivane ja selles elasid mustad sipelgad.

Siis ta võpatas ja ütles, et kardab.

«Usse,» ütles ta.

«Siin ei ole usse. Sisalikud on, aga öösel nad väljas ei käi. Nad magavad urus, pead uru äärel, suud-silmad kinni, keeled hammaste vahel... Miks sa ei filmi?»

«Aga võib-olla ta ei ole siin?»

Kohendasin veidi küngast. Sinna, kus pidi asuma ta pea, kraapisin rohkesti liiva kokku. Nüüd sai sellest midagi padjataolist.

«Ja üldse on see küngas liiga tilluke. Mehel peaks olema suurem hauaase. Ja vaata, kui ligidal on puud!»

«Ta on maetud puude vahele. Noh, filmi!»

«Ei tea, kas tasub. Teine kord vast!»

«Me ei tule enam kunagi siia!»

«Pane siis ristki hauale peale... enne, kui ära läheme.»

«Selleks, et teataks, ta on siia maetud... Ei!»

Aga ta ei lülitanud valgust välja. Ma olin veel ikka põlvili. Ta ei kutsunud mind ka ära. Mind kiskus miski paigale jääma.

«Kui sa ei taha filmida, mis siis ikka. Aitäh, et sa minuga kaasagi tulid.»

«Pole see tänu väärt.»

«Oleksime päeval tulnud, siis me oleks võinud sisalikke näha. Kuidas nad siin päikese käes külitavad, kõhud püsti. Kui sa neile käe peale panned, põgenevad nad pihu alt ära ja jätavad saba maha. Ja siis oleks kaks sisalikusaba võinud siia künkale meist maha jääda, nüüd aga mitte üh-tegi.»

Vaikisime.

«Hea küll, hakkame minema!»

Ta kustutas valguse. Enam polnud midagi näha. Oli raske kesköö. Kõik magas. See oli sügisepoolne kesköö, looduses oli palju väsimust. Me jätsime kõik maha ja läksime ära. Nagu kokku räägitud, igaveseks!

Talv

I

hall taevas
määrduvad lumi
tuul puhub
hakid mõtlevad raagus puudel
ei suuda lõpuni mõelda
ja kannatavad

II

lumel on kõva koorik
õhk on jäine ja kahk
paljud krigistavad hambaid
lage lage lage lage

III

kuukiired kukuvad kiljudes vastu lund
kõva ja külm on lumi
nendest helidest penidki ei saa und
nendest helidest penidki ei saa und

tahm korstnaist juba kriibib taevast
too suigatusest elevile aetud tunneb kōdi
kuid pahuksil ei ole virgumise vaevast
kuid pahuksil ei ole virgumise vaevast

sest kuidas suudab kuidas saabki taevast pahandada
mingi tahm

IV

näljane tuisk näeb eemalt linna tulesid
muudab suunda huilgab ulub hullu penina
ja sööstab nagu suur siug õgima neelama
näljaselt kriisates vingudes neelama
üürgab üürgab üürgab ja hävib

V

vinge võigas valge huile
tormab peale hiigelpuile
võigas valge huile vinge
kisub lõhki puie hinge

huile võigas vinge valge
üle ilma külma kalge

üle ilma külma kalge
äkki huile võigasvalge

VI

küll on pimestav lumi
lumeväljasid raamivad metsad
pistodana terav on õhk
äkki valgub päike laiali
nagu väsinud süda

Memuaarireste kuni eiseni välja

Mälumehaanika

älu kindlustamiseks, tugevdamiseks ja treenimiseks on olemas väga palju ja usutavasti ka väga mõjukaid meetodeid. Olen neid tõhusaid nõuandeid asjatundjate meeste sulest tihti kohanud, nad huvitavaks tunnistanud ja samas jälle unustanud. See vist ongi see kurikuulus sklerooos, mille üht haru (näiteks kui keegi professor järjekindlalt unustab välja minnes vihmavarju koju) vanasti nimetati hajameelsuseks ja mille vastu isetegevuslikud ravijad võtavad rutiini. Olen seda ka üks ja teine kord võtnud, aga tavaliselt seegi ununeb ja juba sellepärast on mul raske nimetatud medikamendi kohta midagi asjalikku, veel vähem nõuandvat öelda. Aga praegusel juhul polegi see tähtis, pealegi, ma kardan, ei oota mult keegi arstiteaduslikku nõuannet. Kuigi ma pean mainima sedagi, et nii üksteisele vastukäivaid nõuandeid, nagu meil ajalehtedes paari-kolme aasta jooksul on antud inimestele kasulike ja mittekasulike toiduainete suhtes, võiksin koostada küll.

Üldiselt ja ühesõnaga — mul on mälu taastamiseks välja töötatud ja korduvalt-korduvalt katsetatud oma meetod. Teatavasti on igal inimesel ajukoores peidus kesktelt läbi võttes rohkem kui kümme miljardit rakku. See moodustab omamoodi raali, mis on võimeline hoolikalt paigale panema kogu informatsiooni, mida inimene oma elu jooksul iga tund, võib-olla ka iga sekund kogub. Usun küll endamisi, et päris tühise puru viskab ta omanikule ütlemata vaikselt kõrvale, aga see on juba tema asi. Noh ja nüüd, kui ma tahan midagi meenutada, mis mälust kuhugi on kadunud, lülitan oma raali soovitavas suunas tööle: koputan sõrmenukiga kuklasse kas vasemale või paremale poole (olenevalt sellest, kas vajalik informatsioon on progressiivse või reaktsioonilise värvinguga), teatan lähedalasuvale rakule ülesande ega muretse enam selle pärast. Vahel läheb aega õige vähe, vahel mõned päevad, vahel isegi rohkem, aga kindlasti vastus tuleb. Juhtub muidugi sedagi, nagu alles hiljuti, et tõukan oma ajumasina esialgu vales suunas jälgi ajama. Sirvisin «Eesti Looduse» aasta-paar tagasi ilmunud numbroid ja lugesin sealt kuskilt, et maailmakuulus looduseuurija K. E. v. Baer on sündinud Järvamaal Piibe mõisas. Mõisa nimi oli isegi liiga tuttav, aga pinguta oma kujutlust kuidas pingutad, täpset kohta ei tabanud. Andsin siis omatava järgi asja ühele neist kümnest miljardist rakust lahendada. Vastus lasi end oodata järgmise päevani ja selle üleandes oli tunda vaikselt etteheitvat tämbrit: Piibe maantee oli ju see, mida ma väga hästi tean ja mis mulle mõisa nime tuttavana lasi paista. Rakk pidi asjatult aega raiskama kunagise Järvamaa geograafia kallal, missugune informatsioon mu ajus peaaegu puudub.

Üks lüüriline mälestus

Tavaliselt naeratatakse, või ka irvitatakse vanade inimeste juttude üle sellest, et minevikus olnud paljud asjad paremad: õhk puhtam, taevaskõrgem ja sinisem, noored viisakamad, minikleidid, kui nad moes olid, lühemad (muide, see vastab tõele, ainult et enamalt ei kantud neid nii suure reklaami saatel) ja jumal teab, mis veel. Ühelt poolt on neil irvitajatel õigus, sest niisuguseid asju nähakse ikka läbi noorusromantika roosa udu, teisalt jälle, mõnes punktis, on õigus ka vanade aegade ülistajatel. Kannan ette konkreetse näite oma minevikust, mis seekord ei ulatugi kaugemale kui kümmekond aastat tagasi.

Suvitasin tookord Peedul. Läksime koos mehega ühel hommikul kalale, see tähendab, tema läks, mina lonkisin niisama kaasa. Ja ei suundunud mitte kilomeetreid kaugele üksikuid järvi otsima, vaid sinna samasse asula vahele jõe äärde. Seal oli üks meeldiv või, nagu ametlikult öeldakse, maaliline jõekäär, istusin sinna maha. Mees heitis õnge vette, ootas natuke (aga võib-olla ka mitte päris natuke), kork läks, tema tõmbas, särg tuli saba liputades kaldale. See pandi kilumannergusse vette, et võib-olla läheb söödakala vaja. Veel kord sama protseduur õngeheitmise, korgisilmitsemise, ootamisega, ja sedapuhku lasi enast alt tõmmata ahven (sõrmepikkusest ikkagi suurem). Ta läks särjele seltsiks. Lootusrikas algus andis edasiseks veel suuremaid lootusi. Mees lükkas õnge minu kätte valvata ja asus spinninguga lähedalolevate põõsaste aluseid kobama. Ja juba varsti, teise-kolmanda põõsa alt hakkas kostma solinat ja pladinat, mille peale haug tuli veest kuivale maale nagu rihm. Nii poolekilone, valetama ma ei hakka, kuigi õige on ka, et väljatuleku pladin oli vähemalt kahe ja poole kilose oma.

Nüüd ärkas minuski kalamehe ahnus või, nagu viisakalt öeldakse, kirm. Otsustasin koju minna ja veel teise spinningu kaasa tuua, et siis siirduda juba vähe kaugemale retkele. Kõigest oli näha, et hea kalavõtu ilm.

Läksin, võtsin ja ruttasin tagasi. Kui jõudsin lühikesele tänavale, mis viis meie kalapüügikoha lähedale, silmasin jõe poolt samale tänavale tulevat kassi ja ta kandis lõugade vahel midagi lühikesese kõvera mõõga taolist. Teadagi mõistatasin silmapilk ära, mis see oli. Oma vihas pidin veel sedagi nägema, kuidas ta paremale, oma kodu poole pöördus ja kuidas sellejuures havi kõht heledalt välgatas.

Mees töötles vanas kohas ikka veel põõsaaluseid, märkamata midagi muud maailmas, ja küllap see peaaegu jõe ääres elav kass tundis hästi nende ritvadega meeste hinge seisundit. Mannergus olevad kalad oli ta kohapeal rahulikult ära söönud, haviga küllap valmistas rõõmsa üllatuse oma lapsukestele.

Veel nüüdki, kui satun Peedule ja möödun sellest majast — kassi kodust —, uurin kõigepealt õue läbi, kas ei näe mõnda kassi. Kui näen, siis heldin, sest pean neid tolle kassi lapselapselapse jne. lasteks, ja samas mõtlen sellele, et nende vaarvaarvaar jne. ema nägi oma silmaga, kuidas siitsamast jõekäärust kala välja toodi, mida temagi vahetevahel mekkis.

Võidakse öelda, et hea küll, seekord võis õngitseda särgi, ahvenaid, havinolke ja muud puru, aga kas tol ajal sai aasta läbi poest osta Atlandi ookeanist ja Aafrika rannavetest püütud ja äkilise külmutuse läbi teinud kalu. Vist ei saanud, ka see on õigus. Igal ajajärgul on omad eelised.

Mu tuttav kilk

Teadlased otsivad kogu aeg ikka rohkem ja rohkem ühiseid jooni — ka seni peidetuid — inimese ja elava looduse vahel. Viimastel aegadel nõustutakse juba üldiselt, et ega loomade tegevust ja eluavaldusi juhi ainult refleksid, nagu üksvahe Pavlovi õpetusest aru saadi, vaid on ka palju muud kuni inimmoistusele lähenevani välja. Ka mina võiksin oma kogemuste varasalvest ühe toetava näite tuua, ja kui see kuidagi teadust selles osas edasi aitab viia, siis palun väga.

Teenisin, ehk lähemalt — pidasin karjusepõlve ühes Tartu-lähedases suurtalus. Pererahvas ei andnud seal tavalist mõõtu välja juba selles mõttes, et neli venda ei olnud pärast isa surma varajagamisel kisklema läinud, vaid paremaks rehkendanud talu ühiselt majandada ja valitseda. Neil oli see ka kergem kui suurel osal teistel samas olukorras — kolm venda olid vanapoisid ja ainult noorim perekonnaisa. Tema naine oli õnnelik, et üks mehevendadest isegi poole perenaisekohustustest — igasugused piimaarvestused, toiduainete lao valitsemine jne. — endale pidas, nii et selle naisperenaise ülesandeks muud ei jäänudki kui ainult kokaamet. Ka selle pooldest oli see talurahvas teistest omataolistest erinev, et polnud mingit seisusekohast «ärberit» üles löödud, vaid elati eht-vanaaegses sugupõlvede jooksul läbiproovitud majas — ühes otsas eluruumid, teises rehetuba ja kõik sinna juurde kuuluv. Keskele oli kombineeritud suur pool- või kolmveerandpime köök, kus elas loendamatu arv kilke. Kui hommikul kööki läksid ja pliidi ees peatusid, siis kuulsid, kuidas haod kõhisesid ja väiksemad oksad isegi liikusid. Kilgid ootasid kannatamatult, millal ilmub perenaine ja teeb tule pliidi alla. Miks nad seal ootasid, seda ma päris täpselt ei teagi. Tulest nad vist suurt ei hoolinud, valguse eest pugesisid tavaliselt pakku, aga võib-olla meeldis neile see huumor, mis igal hommikul tingimata kordus: perenaine ilmus, haaras mõne toekama hao ja hakkas ülejäänud hunnikut hutjama. Kilgid lendasid igale poole laiali ja olid uue päeva sissejuhatusega ilmselt rohkem kui rahul.

Talus oli neli sulast ja neli naisteenijat. Peretoas seisis pikk laud, tüdrukud istusid söögi ajal ühel, sulased teisel pool lauda. Kui kõik olid kohal, tehti laua otsas olev aken lahti ja sealt pistis pea sisse veel üks söömaline — talu vana ruun ehk armuleivaline. Ka tema kohale oli asetatud kauss, kõik võtsid asja tõsiselt. Veel peab ütleva, et kaks teistest vanemat sulast paistsid olevat ma ei tea kas just klassiteadlikud selles mõttes, nagu me nüüd õppinud oleme, aga oma õiguste eest kuni peensuseni nõudlikud. Perenaine kartis neid päris tõsiselt, ja ma arvan, see oligi see üks mõru tilk, mis tema muidu nii mugava elu ära rikkus. Suppi keetes julges ta paja kaant vaevalt praotada, et mõni kilk sisse ei satuks, ja täidetud kausside välisservad uuris enne roa lauaveiimist piinlikult üle — ei seda tohtinud, et mõni kulbist läigatanud nire oleks kausi külge pidi alla vajunud. Ta teadis juba taolisele nähtusele reageerimist: «Kas me sead oleme?»

Aga ühel päeval jõudis ikkagi häda kätte. Kõik oli teenijaskonna toitumise algamiseks valmis: paraad laua äärtele üles rivistatud, vana ruuna ootav ja kärbseid silmadest eemale raputav pea aknal. Kella pealt ilmus köögist perenaine ja serveeris teineteise järel kaks hernesupikaussi lauale. Keegi tõstis kulbiga, vaatas: kolm kilki ujuvad supi pinnal nagu kullakesed. Pani kulbitäie tagasi, pilgud käisid risti-rästi üle laua, saadi aru. Terve seltskond jäi liikumatult istuma.

Mingit lusikate klöbinat polnud kuulda — ja perenaine aimas ootamatust kandist saabunud katastroofi. Ta ilmus uksele oma saatusele silma vaatama. Talle mängiti lugu tuntud plaadi pealt ette, et kas me . . . Perenaine kutsus mind appi suppi ära kandma ja tõeliste sigade pangedesse valama. Köögis ta siunas valjul häälel küll kilke, küll talu valitsevaid nelja venda, kes ei oska kilkide vastu midagi tõhusat ette võtta (tegelikult oleks tulnud maja maha põletada). Demonstratiivse kolina ja solinaga pesime ka kausid puhtaks ja perenaine tõi pliidi äärel suure paraadlambi põlema, et näeks iga uut pajast võetavat kulbitäit silmaga läbi valgustada. Kui kõik oli valmis ja perenaine juba sulges paja kaant, nägin, kuidas viimasel võimalikul momendil jõudis veel üks kilk sinna alla peitu karata.

Otseütlemine pole küll ammu enam moes, aga erandjuhtudel osutub see vajalikuks. Nagu praegusel. Ma kardan, et igaüks ei saa aru selle loo teadusele kasulikust tähtsusest. Laisemaid mõtlejaid ma aitan vähe järele. Nimelt ka meie inimühiskonnas on võidud küllalt tähele panna juhtumeid, kus seni kõigiti lugupeetud ja vahel isegi paljukiidetud tegelane satub mõne ilmse prohmaka tõttu esiteks ülemuste, siis aga üldsuse ebasoosingu alla. Mis ta teeb sel puhul, kui tal on küllalt elutarkust (tavaliselt tal on)? Poeb ka kuhugi kaane alla ja on mõnda aega nii vagusi, et ei kröbista isegi selle kaane kallal. Pärast, kui pahandusepilv on lõplikult metsa taha vajunud ja tuul viimase pikseurina eemale kandnud, võib jälle välja tulla ja elu läheb edasi.

Kas ka mu tuttav kilk mõne aja pärast jälle hagudes ringi sahistas, seda ma ei tea.

Pesuehtne vanapiiga

Praeguse aja vanapiigad on igavad ja nutmaajavalt ühetoonilised. Ma väidan seda meie kirjanduse põhjal, tegelikus elus ma ei oska sellest ja tollest seisusest naiste vahel erilist vahet teha. Pealegi pole mulle selge, missugune vanuseline määramistabel meil vanapiigade jaoks kehtib. Ühesõnaga, meie kirjanduses nad töötavad tavaliselt kusagil kontoris, jälgivad kadeda pilguga oma kaasteenistujaid ja kasutavad igat juhtu, et iriseda või hapukaid märkusi teha. Harilikult ma jätangi lugemisel vastavad lõigud vahele, sest milleks aega raisata, kui juba ette tean, missugusel kohal ja kuidas selletaoline stamptüüp reageerib. Ja ikka pean mõtlema tagasi pesuehtsate vanapiigale, keda kunagi hästi tundsin ja kes oli sellejuures üks koloriitsemaid kujusid.

Ta õpetas meile koolis inglise keelt. Väliselt, jah, heidad pilgu peale ja juba tead, kes su ees seisab. Ülevalt alla igast küljest nagu joonlauaga tõmmatud. Rõivastusest ei maksa rääkida. See oli koostatud lihtsal põhimõttel, et millegagi peab ju inimene oma keha katma. Jalas meestesaapad. Ainuke edevuse idu, mis tema juures tunda andis, oli soeng, kui nii võib öelda. Nimelt oli temaga juhtunud õnnetus, mis naistega harva juhtub — pealaele oli tekkinud paljak. Ja tema üritas seda paljakut katta kõrvalt ülekammitud juustega. Seda oli märgata hommikul, kui ta just kodunt tuli. Hiljem ta enam peeglisse ei vaadanud, juuksed seadsid end õige varsti niisugusesse soengusse, nagu nemad paremaks pidasid, aga miss Kuppitz ise oli rahul ja uskus, et paljakuga on kõik korras.

Esialgul, kui ta õpetajaks tuli, tüdrukud irvitasid tema üle. Aga ta oskas oma autoriteedi peagi maksma panna, nii et märkamatuult hakkas

paistma isegi väliselt meeldivana, kuigi omapärasena. Sest ta oli ideaalne õpetaja — tark, suurte teadmistega, nõudlik ja harukordselt õiglane. Tema tunnid olid huvitavad, ta oskas õpilastes ergutada auahnust mitte teistest maha jääda. Ta tõi kaasa uusi meetodeid — vedas klassi gram-mofoni koos plaatidega, mille järgi õpetas hääldamist. Aga võis vahete-vahel ootamatult lasta kõlada ka kergemeelseid lööklaule (mäletan di-rektori silmi, kui see kunagi niisugusel puhul peale sattus). Ta pärines jõukast perekonnast, keelt oli õppinud Inglismaal, aga igal suvevaheajal käis seal ennast veel täiendamas. Ühel suvel küll võttis ette ja sõitis kõigile ootamatult Nõukogude Liitu. Teatas enne, et läheb ja vaatab ise, mis seal on. Tõi sealt kaasa ümmarguse kartongikujulise korvi, mida sealpeale kasutas portfelli asemel. Oma sõidust jutustas ta meile tolle aja kohta küllalt heatahtlikult ja tunnustavalt. Ta oli õieti esimene ini-mene, kelle suust ma sellesuunalist juttu kuulsin, ja kui temataoline autoriteetne inimene rääkis, siis pani mõtlema.

Üks vanapiigalik veidrus oli tal siiski — kogu hingest vihkas ta mehi. Õieti pidas ta neid vist alaväärtuslikeks olenditeks, kelle loomisega taevaisa oli samakaliibrilise lolluse teinud, nagu sääskede ja muude tüü-tuste loomisega. Polnud küll midagi parata, oma meeskolleegidega pidi ta koos töötama, nendega rääkima, vahetundidel ühist õpetajatetuba ka-sutama, aga sealtpaigast algas juba keelutsoon. Õpetajatetuba nurka oli ta asetanud oma tooli, millele ei tohtinud istuda ükski mees. Keeld oli juba algusest peale teatavaks tehtud ja seda nõuet täideti vastuvaid-lematult.

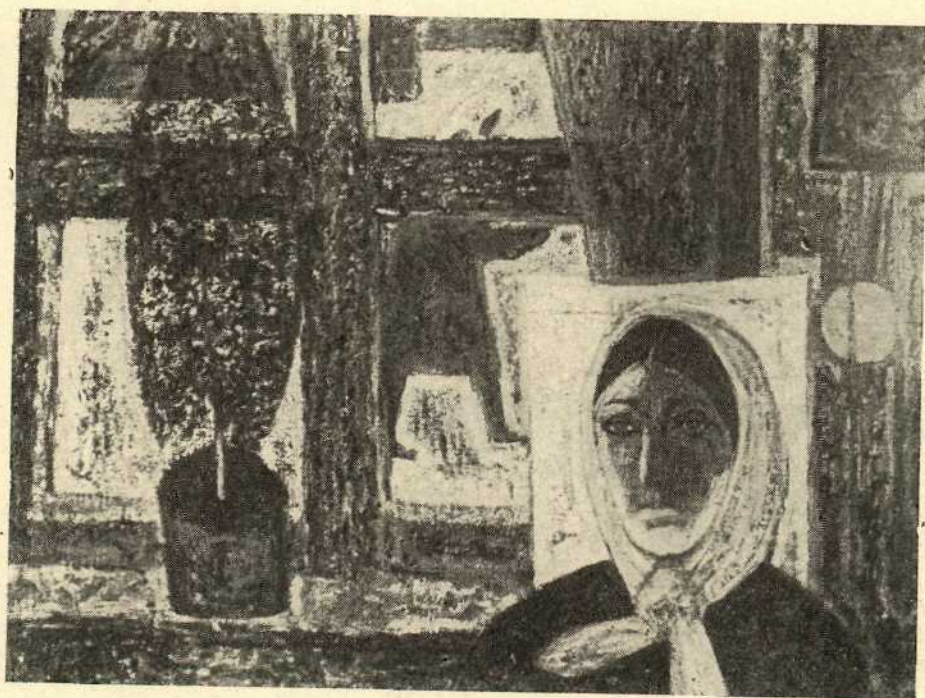
Tooliga seoses mäletangi ainukest juhtu, kus miss Kuppitz endast täiesti välja läks. Sattusin parajasti mingi epistli individuaalselt vastu-võtmise eesmärgil õpetajatetoas olema. Ma ei tea, mis kaalutlusel istus eesti keele ja kirjanduse õpetaja K. Raud — hästi muhe mees — miss Kuppitza toolil, mõned teised seisid poolringis tema ees ja ajasid nii-sama naljajutte. Võib-olla kõik olid veendunud, et tooli omanik täna ei tulegi. Korruga avanes üks, miss Kuppitz nägi ja tardus. Paistis, et ta esimese hooga võib ka pilli lahti lüüa. Siis võttis ennast kokku, tormas oma nurka, sõna tõsisel mõttes kallas keelust üleastunu toolilt põran-dale, haaras kuskilt mingi lapi, tegi selle märjaks, ja kus hakkas siis tooli kogu jõust nühkima, et sellelt roojasust maha pesta.

Efekt oli niivõrd ootamatu, et kõik nagu kangestusid. Isegi patutegija ei usaldanud vabandama minna ja arvatavasti talitas ainuõigelt. Ainult see, kes mulle seni epistlit oli lugenud, julges liigutada niipalju, et näi-tas käega ukse poole — kao siit.

Heategu

Olen teinud oma elus vähemalt ühe märkimisväärse heateo — oma võimuses olevate vahenditega kaitsnud tükikest Eesti loodust.

See oli aastaid tagasi. Sõitsin komanderinguga ühte Eestimaa rajooni teatavasse paika, et kirjutada sealt tookord veel lopsakalt moes püsi-nud olukirjeldust. Jäin sinna nädalaks ajaks, kõndisin märkmikuga mulle vajalike inimeste sabas, segasin neid nende töös oma lõpmatute pärimistega (paljusid asju nad pidid mulle seletama a-st ja b-st peale), vahel, kui isegi enda ees piinlik hakkas, püüdsin jõudumööda siin ja seal kaasa aidata või kadusin ümbruskonda lonkima. Maastik oli ilus, minu arvates isegi üks maalilisemaid kohti seninähtuist.

I. Jaanus

Õhtu (Õli) 1968

Lõpuks sai minu arvates vajalik materjal kokku, märkmik hakkas juba raske kanda olema, nii palju igasuguseid arve ja fakte olin sinna sisse toppinud. Sõitsin ära. Kahju oli küll, ma armastan kauneid kohti.

Kodus vaatasin kogu märkmikku pandud segaduse veel kord üle ja üritasin ausalt olukirjeldusega maha saada.

Alustasin maastikust, tegelikult oligi kogu sealne tootmine tihedalt sellega seotud. Kümnekond rida laulsin vaimustusega nagu ööbik, siis hakkas kuidagi vastik. Meenus Karksi-Nuia, kus olin olnud juba kaks korda ja kuhu tagasi ma ei taha enam minna. Önnis Kitzberg, kui ta kunagi kirjutas oma kuulsa loosungi, et «tule, oh rändaja . . .», ei kujutlenud kindlasti lõputuid rahvavoore, maassetallatud muru ja äranühitud mäekülgi, mis sellest tõesti ilusast paigast mälestusse nii kurva mulje jätaavad. Aga sajad inimesed päevas, oletame, et nad ongi ideaalselt kultuurse käitumisega, ei saa teisiti, kui peavad tallama. Pealegi on neil rutt, sest nii palju teisigi vaatamisväärsusi on veel kuni õhtuni tarvis läbi kihutada. Ja ma püüdsin kujutleda oma tookordset lemmikkohta, pilti, mis järele jääks, kui sealtki päev päeva järel vooriksid läbi bussitäied oma vaba aega kasulikult veetvaid turiste. Jätsin järele, peitsin märkmiku sahtli põhja, kus ta lamab seni, kuni mõni arheoloog ta paari tuhande aasta pärast avastab ja asub nuputama, et mis senitundmatu surimuri kiri see küll on.

Hiljem olen sel paigal silma peal hoidnud ajakirjandust jälgides. Ei ole veelgi märgata, et see oleks moodi aetud. Väga hea. Las üksikud matkagrupid astuvad mööda teed, peatuvad allika juures, pesevad nägu, istuvad murule, võtavad einet ja mõtlevad: «Oh, loodus!»

Demograafiliselt tähtsa probleemi lihtne lahendus

Alles äsja lugesin lehest häirivat signaali, et meie rahvas ainult taastoodab ennast, loomuliku iibe küsimustele vaatab kuidagi kergemeelselt. Mina kui võhik heidan pilgu aknast välja ja näen, et õu on lapsi täis, aga see on nõndanimetatud konnaperspektiiv, küllap selle küsimusega tegelevad teadlased näevad ülevaatlikumalt, kõrgemalt ja paremini. Muu hulgas heideti selles kirjutuses tubli munakas ka kirjanike endaga rahulolevalt häälitsevasse konnatiiki: «Muu kõrval on vaja, et meie ühiskondlikku arvamust kujundavad lülid (kirjandus, kunst, raadio, televisioon, ajakirjandus jne.) pööraksid perekonnaelusse puutuvatele ideaalidele ja käitumishormidele rohkem tähelepanu. Muide, meie kirjanike viimase aja teostes esinevad kirjanduslikud kujud küll ei paista selles osas eriti positiivselt silma.»

Jumala tõsi. Ja kuna kirjanduse ülesanne peale kõige muu vähemtähtsa on ikkagi rahva juhtimine mõistlikule arusaamisele elust, tema suunamine kas või tagant lükates sinna, kuhu ta omapead jäetuna ei oska minna, siis võtsin oma kohustuseks kirjutada järgmisele «Loomingu» novellivõistlusele novelli, mille sisu hargneb umbes järgmiselt:

Kaks noort inimest abielluvad pärast seda, kui nad perekonnaseisumametis kuus kuud on oma järjekorda oodanud. Kuna neil aeg selle ootamisega igavaks läheb, teevad nad vahetevahel ka pahandust, aga sellest ei järgne midagi, need stseenid on ainult lugejas põnevuse äratamiseks sisse toodud. Lõpuks tuleb pidulik registreerimine koos pärjastatud ja valgelindistatud autoga sõitmisega ja muu säärasega, mis äratas äsjaabiellunuis esimese vastutustunde oma tulevaste laste suhtes, aga

kahjuks ainult sügaval-sügaval alateadvuses. Asuvad elama mehe tuppa, mis on ruutmeetri osa suurem, pealegi riigimajas (kui vallalisele mehele ei antud talle üle ühe toa). Elavad, suudlevad, armastavad, ja isegi ei taipa, et kõik see pole hoopiski mitte see. Vahel õhtuti külastavad teatrit või kino, aga seda päris õiget abielujuhist saab siitki imes-tamisväärselt vähe. Või mis teabki mingisugune Hamlet vastloodud perekonna eesmärkidest ja sellest, missuguse laste miinimumarvuga lõpetab abielupaar taastootmise ja alustab loomulikku iivet. Mis puutub Hamleti emasse, siis igaüks rehkendab kohe välja, et temal on olnud ai-nult üks poeg. Üldiselt tuleb öelda, et kui meil näidendites esinevadki vanemad ja lapsed, siis suurelt osalt on neid lapsi jällegi ainult üks-kaks. Nagu nõidus.

Vahepeal siiski naine sünnitab nende esimese lapse. Mõlemad on õn-nelikud. Aga jälle aps. Mees mõtleb, et see on kõik, ei pea naisega nõu järgmise suhtes ega midagi, nii muretult suhtub ta ellu. Naine ei mõtle midagi, ta esialgu ainult tegeleb oma imikuga ja on sellega väga ja väga rahul. Siis satub mees kuhugi seltskonda, kus deklareerib, et tema arva-tes on nemad nüüd oma kohustuse ühiskonna vastu täitnud. Selle peale ma alles vintsutan teda oma vaheda kirjanikusõna ja mõtteloogikaga, nii et ta suled lendavad ja kaabu tagant järele. Oma sisemonoloogides püüab ta mulle küll nõrgalt vastu vaielda, kas või nii, et majanduslik olukord ei ole veel vajalikul tasemel või korteriolud on kitsad või muud taolist objektiivset, aga eluliste näidete varal teen talle veenvalt selgeks, et ta on lihtsalt mats. Lõpuks sokutan talle veel kätte demograafilisi probleeme käsitleva brošüüri, mille lugemise järel (loeb õhinal) ta on muidugi küps. Järgneb positiivset lahendust (vähemalt kolm last) ai-mata lubav lõpp.

Loodan, et see novell tuleb auhindamisele juba oma põletava temaa-tika pärast, et see ilmub tuleval suvel ja aitab tõhusalt kaasa meie rahva juurdekasvu terava probleemi paigast-nihutamisele.

Eelarvamused ja eetika

Utopilisi mõtisklusi

Materialismil, mida ei varjuta niisugune hinge mõiste ideoloogiline kuritarvitamine, on universaalsem ja realistlikum lunastuse mõiste. Ta tunnistab põrgu reaalsust vaid ühes kindlas kohas, siin maa peal, ja kinnitab, et selle põrgu on loonud inimene (ja loodus). Osaks sellest põrgust on loomade halb kohtlemine — inimühiskonna käitumine, kelle ratsionaalsus on ikka veel irratsionaalne.

Herbert Marcuse

astat poolteist tagasi võttis ENSV Ülemnõukogu Presiidium vastu seaduse vastutusest loomade ja lindude julma kohtlemise eest. Sel sammul ei puudu tõsine filosoofiline taust.

Tõepoolest on seadust seni võetud peaasjalikult vahendina inimeste ja kollektiivide suhete reguleerimiseks. Kas nüüd oleme saanud seaduse, mis puudutab juba inimeste vahetõrke teiste elusolenditega, väljudes nii ühiskondlike suhete piiridest? Nii see on, vähemalt osalt. Kui vanad looduskaitseadused fikseerisid kaitstavad objektid ja karistused nendele tekitatud (materიაalse) kahju eest, siis uue seaduse jaoks on loomad ja linnud tahes-tahmata juba enam kui objektid: seacus tegeleb elusolendite julma kohtlemisega — asja, objekti vastu ei saa julm olla. Kas uus seadus tunnistab inimesed ja loomad oluliselt sarnasteks olenditeks: mõlema julm kohtlemine on kuritegu? Või loetakse loomapiinamine kuriteoks ainult «igaks juhuks», et vältida segavaid assotsiatsioone (kaldume loomi inimestama) ja julmuse tekkimist lastel, kes ei oska veel õiget vahet teha inimese ja looma vahel? Avaldatud põhjendused osutasid igatahes esimesele võimalusele. Ja kui ka tunnistame loomakaitseadused õigeks ainult inimlikel motiividel, mööname ikkagi loomade kannatuste ohtlikku lähedust inimesele. Seda lähedust ei saa ignoreerida seadusandlus ega eetika, sest kaastunne elusolendite vastu, olgu selle põhjendused ja õigustused missugused tahes, on inimesele loomu poolest omane. See kaastunne on suutnud jääda küllaltki sõltumatuks teaduse «moeseisukohtadest» loomade käitumise ja psüühika kohta. Euroopas on üle elatud ajad, kus loomi peeti hingetuteks automaatideks (kartesiaanlus), inimese moodi tundvateks ja mõtleivateks olevusteks (à la Brehm), reflekside kompleksideks vms. (biheivorism). Praegune valgustatud seisukoht on ettevaatlik, kuid aupaklik, sisaldades seda, mida doktor Albert Schweitzer nimetab aukarutuseks elu ees: imetlust igas olendis toimiva Elu vastu ja otsustavust seda Elu kaitsta.

Eri kohtades ja eri aegadel on see kaastunne ilmnenu tugevamini või nõrgemini. Äärmuslik ja meie jaoks veider on loomaarmastus näiteks mitmel pool Indias, kus loomi ei tapeta ega süüa. Gandhi oli alati lihasöömise ja isegi piimajoomise vastane. Eetilistel põhjustel on loomade tapmist taunitud mujalgi. Vana-kreeka filosoof Empedokles arvas näiteks, et inimene on jumalaist inimeseks langenud loomade tapmise läbi ja karistuseks selle eest tuleb tal nüüd ka taassündida looma-

des. Samojeedid ja laplased on pidanud looma põhjusest tapmist inimesetapmisega samaväärt kuriteoks, marid keelavad lastel metsas taimi ilmaasjata murda, sest nemadki on elusolendid. Ka meie esivanemad on tõelise loodusrahvana suhtunud loomadesse austuse ja armastusega, keelates laastata linnupesti (isegi pesa ligidale ei lubatud lastel minna), piinata loomi ja noppida lilli muuks kui koju toailuks.

Kuid on vastandeid, ja äärmuslikkegi. Näiteid uskumatust jõhkru- sest loomade vastu teame kaugemast kui ka lähemast minevikust. Jätk oli piisonite hävitamine Põhja-Ameerikas: loomi tapeti tuhandete kaupa; neilt nüliti nahad, lõigati suust keeled ja jäeti laibad preeriasse roiskuma. Verised ja arulagedad olid valgetest kolonisaatoritest küttide safarid Aafrikas: härrased lõbustasid end näiteks veepinnale hingama kerkivate jõehobuste laskmisega — mulinal vajuv hiiglaepa ja verest punetama lõõv vesi pakkusid neile nähtavasti üllast ning sügavat naudingut. Meenutamist väärib ka vaalapüüdjate omaaegne jahimeetod: harpuuniti grööni vaala (nüüd on see liik hävitatud) abitu poeg ja siis temale appiruttav emaloom. Saksamaal aga harrastati veel sajandivahe- tuseni tihaste püüdmist (söögiks) nn. «tihasetantsu» meetodil: üks lind aeti nokkapidi konksu otsa; teda nõõri küljes sikutades ja tantsitades meelitas varjeonnist istuv püüdja teisi linde lõksu. Kõige traagilisem ja andestamatum on looma- ja linnuliikide hävitamine inimeste poolt (kadunud liike on mitusada). On ülimalt kahtlane, kas ka mingid geneetika edusammud kunagi lubavad meil taastada dronti, moad, rändtuvi või hiigelalki. Kurb on, kui on õigus William Beebe'il, kes kuulutab: «Kunstiteose ilu ja vaimu võib taastada, kuigi tema esimene materiaalne väljendus võib hävida; kadunud harmoonia võib komponisti taas inspi- reerida; kuid kui ühe elusolendite mesti viimane esindaja enam ei hinga, peab tulema uus taevast ja uus maa, et temataoline saaks jälle sündida.»

Paraku ei ole säärased teod maailmast kadunud; neid esineb meilgi. Ikka usume, et parim viis mitmesuguste «kahjulike» loomade-lindude kahjutuks muutmiseks on nende tapmine; ikka peame endastmõistetavaks, et peale tapmise ei ole vahendeid ulukite «arvukuse reguleeri- miseks», kuigi loomapopulatsioonideski on võimalik hormoonpreparaatide abil «sündivust kontrollida», mida Indias elevantidel ja veistel kat- setatavatki.

Jahispordi, kalastamise, vaalapüügi ja «kahjulike» liikide hävitamise õigustamiseks on leitud teooriaid ning väiteid ja osa neist on käibel praegugi. See aga, et nii paljud minevikus endastmõistetavaks peetud julmad teod näivad meile praegu ilmvõimatutena ja nende õigustused rumalatena, äratav umbusku meiega jahimeeste eneseõigustuste vastu. On tõik, et gladiaatorite võitlus, duellid, bušmanite või indiaanlaste küttimine, orjade püüdmine-müümine, vastsündinute tapmine, inimeste ohverdamine on omal ajal olnud sama endastmõistetavad kui meile sea- tapmine või pardijaht. Oluline on siiski, et ilmselt ei ole inimkond vii- maste sajandite vältel ühtki uut taolist tegevust välja mõtelnud, vanad aga on kõigile retsidiividele vaatamata aegamööda hääbumas. Ja kõige järgi otsustades ei ole kuigi tõenäone, et kunagi kõige selle juurde tagasi pöörduksime. Hoolimata koonduslaagrite ja aatomiplahvatuste vastutunnistustest annab vastnimetatu aluse ettevaatlikule optimismile meie südametunnistuse progressi suhtes. Südametunnistus näib siin olevat peaaegu seesama mis arusaamine mõnest lihtsast ja loomulikust asjast, inimese ühtsusest kõige elavaga ja vajadusest elavat elavana ko- helda... Arusaamine aga on kindlasti pöördumatu protsess: see, kes

mõistis, et kaks korda kaks on neli, ei saa kuidagi ega kunagi mõelda teisiti, kuni ta on normaalne inimene. Meis on arusaamise, teadmise vormitud tuum — hulk taandamatult lihtsaid tõdesid, suhteid maailmaga. See on meie olemasolu, meie inimolu tuum ja selleta ei oleks meie meie. Võib-olla saab sellele tuumale rajada ka inimese uued ja õiged suhted loodusega, võib-olla kuulub inimese olemusse aukartus elu vastu. Areng tähendab siin otsekui potentsiaalse aktualiseerumist, lahtikeerdumist, seda, et meis on rohkem, kui enne või praegu mõistame; ning et see meile endile mõistetamatu ja tulevane kuulub samuti meie olemusse, meie inimituuma kui ammutuntu ja vana.

Usun, et meiega on nii. Usun, et saame vähehaaval, aga kindlalt teadlikuks ühest oma olulisest tahust, mis vahest omal ajal meie loodusinimestest esivanemaile aimamisi selgemgi oli kui meile praegu: vajadusest seada oma suhted teiste elusolenditega nendelesamadele armastuse ja õigluse alustele, millele oleme püüdnud seada suhted inimeste vahel. Inimeste kaastunnet või lähedustunnet loomade vastu ei saa eitada ja sellest peavad järeldused tegema nii seadusandlus kui eetikagi. Eetikale aga on omane filosoofiaharuna taotella järjekindlust ja selgust väidetes ning suhtumistes. Paraku ei ole meie suhtumises seda selgust veel kuigi palju. Ühelt poolt sunnivad harjumused, vahel ka nende taga (veel) säilinud vajadused meid loomi piinama ja tapma, teiselt poolt surub kaastunde-ühtsustunde tõik ja temast järelduv. Ja ongi nii, et tihase konksu otsa ajamist peame jõleduseks, kalapüügil aga kasutame rahumeeli söödana konksu otsa aetud elusat kala. On olemas seadus, mis keelab delfiinide (tööndusliku) püügi ja tapmise (arvestatud on delfiinide äkki teatavaks saanud vaimset arenemust); suuremaid vaalalisi (kes ilmselt ei ole delfiinidest vähema intelligentsiga) küttime endise hooga, isegi vaalapüügi eeskirjad on kaunis puudulikud ja mitmed vaalaliigid tõsiselt ohus.

Meie eetika korrapäratust bioloogiale toetada on vaevalt võimalik: sealtpoolt vaadates ei paista vahe inimesest ükskõik mis loomani oluliselt erinevat vahest loomade eneste vahel. See, et me asume enda maailma keskpunktis ja kõik ligidalolev meile suur ning tähtis tundub, on ju omamoodi infantilism, paralleel aabitsaastronoomiale, kus tähed nõelapead ja kuu kirsimarja suurune. Pole mingit tõsist vahet vastsündinud inimlapse, kutsika, ahvipoja, delfiinipoja vahel, vähemalt pole võimalik inimlapse objektiivset kõrgemalseismist (kas sel mõistelgi on mingit selget tähendust?) kuidagi tõestada. Katsed seda teha lähtuvad kas esimesest Moosese raamatust või parafraseerivad väiteks inimese alateadlikku liigiegoismi: mingi inimesel tugevaimalt esineva tunnuse võib võtta väärtustamise aluseks ja väita, et meie kõrgesti arenenud mõistus, märkide kasutamise oskus, karvkatte puudumine, kalduvus homoseksuaalsusele vms. tõstavad meid loomariigist kõrgemale ja annavad meile selle üle valitsejaõigused. Õigupoolest sisaldab iga säärane eneseõigustamine ka alati Vana Testamendi teoloogiat. Päris aus teadus peab küsimuse ühe või teise liigi kõrgemalseismisest või veel enam õigustest teiste suhtes kõrvale jätma. Elusolendite erinevusi saab mõõta läbitud evolutsioonitee pikkuse-keerukuse või kohanemuse taseme järgi. Nende arutluste seostamine eetiliste hinnangutega on aga halvemal juhul viinud kõige rumalamale vägivalla-kuulutamisele, paremal juhul näidanud, et arenemuse kui ka kohanemuse mõisted on eetiliselt täiesti neutraalsed. Albert Schweitzer tõmbab seda laadi mõttejärjele kriipsu alla ja väidab, et eetikat ei saa rajada bioloogiale. Tal võib olla jäävalt

õigus, tänapäev igatahes see on nii. Meie teadmised inimeste ja loomade psühholoogiast ning käitumisest on veel armetu kasinad ja nendest on võimatu midagi suurejoonelisemat järeldada. Kui esialgu pärast Darwinit keskmine inimene kaastunnet häbenes ja agressiivsed loomused end eetika vastu immuniseerisid fraasidega «elu on võitlus», «väärtuslikem jääb ellu» jms., siis nüüd on selliste labaste metafooride (metafoori mõju inimsoole!) aeg möödas. Bioloogia on saanud mitmekülgsemaks ja sealt saavad toetust ka altruismi ja kaastunde kuulutajad, kelle julge eelkäija oli P. Kropotkin oma õpetusega vastastikusest abist looma- ja inimühiskondades. See, mida on avastanud V. C. Wynne-Edwards ja teised, kinnitab, et loomade elu on palju ühiskondlikum ja suhted palju keerulisemad ning mitmepidised kui vana darvinistliku võitlusvormeli järgi. Kui endised seisukohad agressoreid õigustasid ja rahumeelseid ahistasid, siis nüüd ei pea arukas inimene enam arvestama evolutsiooniõpetust oma vahekordades teiste inimestega ja loomadega. Mõistete «evolutsioon» ja «areng» maagiline lumm on veel küllalt tugev, siiski ei tunduks lausa ketserlusena kinnitada seda, mis peaks selge olema tõsisele etoloogile ja etnograafile: evolutsioon teenib eksistentsi, muutumine püsimist, ja ei mingil juhul vastupidi. Evolutsioon ei ole mingi omaette väärtus, nagu ei ole omaette väärtust põhjarahvaste karvakasukail võrreldes troopika niudevöödega: põhjas saab elada vaid see, kes on soojalt riides, ja see on kõik.

Vabanenult sääraest imperatiividest ja metafooridest saame lihtsalt paremini olla need, kes oleme, jälgida omaenda tundeid ja mõistust, tarvitsemata matkida hunte, haisid või sipelgaid, mida tahtmatult kaldus tegema õigeusklik sotsiaaldarvinist. Inimeses on omapäraseid tundmusi, pürgimusi ja kujutlusi, mis on tõesed ja ürgsed olenemata sellest, kas suudame registreerida midagi samasugust teiste elusolendite juures. Ja saame olla päriselt inimesed, meie ise vaid nendegi oma psüühika komponentidega arvestades.

Üks marksismi paljude «rahulolematute» ideoloogiatega (kas või algkristlusega) ühendav joon on usk sellesse, et inimene peab olema inimene, elama oma loomuse järgi (sest teisiti ta lõppude lõpuks lihtsalt ei saa elada!), ja sellesse, et inimese praegune olemine ei vasta tema loomusele, olemusele. Selle vastamatuse kajastuseks on mitmesugused unistused ja utopiad, kujutlused tõelisest, inimlikust ja loomulikust eksistentsist. Meie siinse arutelu juures ei ole ülearune nimetada üht paljudele kuldajastu-kujutelmadele ühist joont: igatsust selle järele, et maailmast kaoksid tapmine, ühtede söömine teiste poolt. Varakristlikus utopias valitseb loomadegi vahel rahu: lõukoer ja talleke on sõpradena koos, Indias ja budistliku kultuuri aladel on ideaalid umbes samasugused, nende teostamiseks on tehtud omajagu rohkem: nagu teada, on hindud valdavalt taimetoitlased ja joogid on teadaoleva järgi teinud küllalt huvitavaid ning tagajärjekaid katseid saavutada inimeste ja teiste olendite vahel täielikku harmooniat. Nende sõnus väljendub see õpetusena armastusest kõige elava vastu; tegudest teame näiteks seda, et luuletaja R. Thākuri (R. Tagore) venna õlale lendasid metsas linnud ja hüppasid oravad. Arvan, et selliste asjade võimalikkuses ei ole põhjust kahelda. On hästi teada, et neis kohtades, kuhu inimene muiste ei olnud puutunud, nagu näiteks Falklandi saartel, Antarktikas, Galápagosel, loomad-linnud inimesi ei kartnud. On õnn, et selliseid kohti, kus ürgne rahulik koosseissterimine võimalik, siiski leidub. Oleks andestamatu kuritegu, kui me ka Galápagose ja Antarktika loomad õpetaksime end

kartma. Sellepärast on kurb tõdeda, et paljud Antarktikas viibijad tapavad pingviine isegi söögiks.

Agaga utoopia ei saa leppida vaid pingviinide praeguse sõbralikkusega meie vastu. Utopia (mille põhitunnus pole teostatamatus, vaid vastavus olulisele ja selgele igatsusele, ideaalile) paratamatu loogika viib meid suurejoonelisemate kujutelmade juurde. Paljude aegade ja kohatade mõtted konvergeeruvad pildiks maailmast, mille inimene oma loomusest teadlikuks saades ise senise pseudomaailma rusudele loob. Selles maailmas valitseb meie ja kõigi olendite vahel jälle rahu. Inimene kasutab kõiki teadmisi ja oskusi selle saavutamiseks, käitub nii, et loomad ja linnud ei pea teda enam kartma. Ta loobub loomi tapmast ja säilitab looduse tasakaalu teiste meetoditega, hangib ka endale vajalikud valgud (vähemalt olulises ulatuses) mujalt. Uue inimese kodudesse lendavad metsalinnud ja tema aknast vaatavad sisse põdrad või kaelkirjakud. Metsade ja parkide vahel pole olulist vahet, nagu pole vahet kodu- ja metsloomade vahel. See ei tähenda, et kõik loomad jääksid täiesti inimese hooldada ja toita. Tuleb leida kompromiss loomaia ja metsa vahel, võimalikult säilitades loomulikke elukooslusi: meie eesmärk ei ole ju loodust muuta, vaid elu kaitsta; pealegi ei jõua inimkond vist kunagi asendada elusolenditele loodust, võtta endale taevaisa funktsioone, kes mõtleb igale lillele ja varblasele. Igatahes on taolise utoopia rajamine midagi niisugust, mida inimkond vajab, tõeline tulevikueesmärk, mis rahuldab meie eetilisi taotlusi, aga annab ka lugemata sugupõlvetele võimaluse oma võimeid täielikult rakendada. Tegelemine bioloogiaga, loodusega nii praktiliselt kui teoreetiliselt on ammandamatu ja õilis ettevõte. See algab looduse vaatlemisest, lindude pildistamisest, loomade toitmisest, taimede määramisest ja lõpeb universaalses loodusteaduses, mis maailma ümber kujundab selleks, mida eespool nimetasime utoopiaks, mida muiste nimetati rahuriigiks, kuldseks ajastuks. Võib-olla jõuame oma teadmiste ja võimetega nii kaugemale, et saame hakata looma uusi elusolendite liike, vähemalt taastama vanu, mis meie eelkäijad oma rumaluses maa pinnalt hävitasid. Võib-olla saab inimese osaks luua elusolendid, kes suudavad eksisteerida praegu veel elukonnata planeetide pinnal. Mingil juhul ei tohiks aga lasta sigida kujutelmi sellest, nagu oleksime kutsutud ning seatud kasutama kosmose rikkusi ja tema võimalikke teisi asukaid oma kitsastes ühepäevahuvides. Taoline arusaam maises mastaabis on viinud inimkonna eetilise pankroti äärele, ähvardades hukatusega elu maakeral. Kosmose avastusreisijaist ei tohi saada kolonisaatoreid, konkistadoore. Need aga on juba omaette probleemid. Kindel on, et meie algavad kokkupuutud kosmosega tähendavad uusi probleeme ka eetikale. Kui vähehaavalgi harjutame end mõtlema kosmilises perspektiivis, hakkavad ebakohad ja järjekindluseta maistes asjades veel segavamadena ja mõistusevastasematena tunduma. Ja paraku on väga palju segavat ja mõistusevastast meie suhetes teiste elusolenditega.

On täiesti mõeldav, et «kosmilist eetilist küpsust» mõõdetakse (miks ei võiks arvata, et meid tõesti kuskilt mõõdetakse ja jälgitakse!) meie oskuse järgi hoida ning kaitsta kõike elusat. Ja võib-olla annab see, et me oleme õigel ajal suutnud (taas-) lepitada endaga kõik elusolendid, meile kord tõelise garantii, et kuskilt mujalt tulnud, kes on meist intellektilt vahest sama palju kõrgemad kui meie koerast, ei kohtle meid siiski nii, nagu meie veel kohtleme loomi — jahisaagina, katsejänenestena või elussöödana.

Kaks Koidula kirja

Eesti ja Soome kultuurisuhete ajaloo esimene intensiivne periood kulmineeris saja aasta eest eesti rahvusliku ärkamise romantilises palangus. Meie poolt on see tihedalt seotud säärase prominentsete nimedega, nagu Fr. R. Kreutzwald, J. V. Jannsen, L. Koidula, C. R. Jakobson, A. Reinvald, J. Hurt. Harras soome-ihalus oli rahvusliku liikumise tegelaste keskel üldine; kuigi see tänapäeva pilgu jaoks tihti võttis naiivse vormi, olid selle põhjused ometi täiesti reaalpoliitilised. Kahe lähedase hõimurahva ärganud iseteadvust ja nende omavahelisi suhteid pidas juba siis (rääkimata järgnevast venestusperioodist!) jälitamisväärseks egotsentriline, alati umbusklik vene tsaarivõim; rootsi ülakiht Soomes ja sakslus Eestis vee-retasid omalt poolt kive sugulaste kultuurisuhete teele. Ajaloo uurimine üksnes tsenseeritud publikatsioonide kaudu annab tegelikult moonutatud pildi. Hoopis avameelsemad ja andmeterikkamad on läinud sajandi väljapaistvate kultuuritegelaste isiklikud kirjad, mida rohkesti on säilinud nii siin- kui ka sealpool Soome lahte. Mõndagi neist on ajapikku ka üldsusele tuttavaks saanud. Iseloomulikem dokumentide kogu, «romaan kirjades» — Koidula ja Almbergi kirjavahetus — ilmus trükkis juba mitmekümne aasta eest (*Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne ja kirjastus, 1925. Trükki toimetanud Aug. Anni[st]*).

Toimetaja, pedagoog ja teadlane Antti Almberg (hiljem soomes-
tatud nimega: Jalava, 1846—1909) polnud Koidula ainuke hõimu-
korrespondent Soome lahe põhjakaldal. Seni on trüki kaudu meil
avalikkuse ette jõudnud veel 8 Koidula kirja Yrjö-Koskisele ja
2 kirja J. R. Aspelinile. Koidulal ja Almbergil on korduvalt juttu
veel kahest kirjavahetusest — nimelt soome kultuuriloos tuntud
naistega. Lauliku 125. sünnipäeva puhul avaldame neist kaks seni
leitud kirja, mille originaale hoitakse Soome Kirjanduse Seltsi
käsikirjade arhiivis.

*Kiri Elisabeth Avellanile*¹

Armas Suome sisarakene!

iten voite puhuda, että Teil «recommendationia ei ole»²,
kui jo Suome sukulaise seisus üksiainoa oleksi Teile parhe-
maiksi recommendatsiooniksi, itse vielä herra Maisteri sana
«neiti Avellani südämensä on avoina kaikille jalloile pyrin-
nöile»³, itse vielä Teie enese kirje sisu joka mulle ilmutap,
että Teie mitte ainoa ei ole «Suomalainen tyttö», että niin
kui Teie «vanha tuttav» mainitsep, «rakastate Wiron kansan ja maada,»
naagu minä Suome maada ja rahwasta südamehen kannan! Ah, neitini,

minä ei arwa mitte, että «sukulaiset vähistä voi olla vaivaloiset»⁴ — vielä meie ei ole nii sivistynyt, että wierait armsamaksi pitäme, kui omaksit! Kellela nii soe süda rintan on ja nii selkeät miettet pään aikate kaike lämmima küsimustelle, seda mina palun (rukoellen) saame sisariksa ka südame puolta, nii kui taiwas meid suku puolta sisariks on luonu! Teie uskaltus minu kohta on lämmilta sananu minu südämille, mulle oli teatamata, että minul tuttawat elamas oli ka Suome tütarte hulkan. Neiti, minä ei tiiä mitte, kas sulkea Teie pihun liikumas vielä toisiti kui majatallituse ja kirja-wahetuse abiksa? Kui mitte, siis uskal-tage ühe Eesti piiga sana, kellele jo lapse ika on sulkeä pihusse sundi-nud (käskeä): mitte niin miestepoolitset kiituset ja ülistuset ei riemusta minta nii süwästa kui üks lämmi sana õige naise suusta! Meie oma-enesä kukul, sisarakene, ei ole mitte tarpeen «dagalanteries» lisätä sü-dame [...?] sekkä, ei ka ole süüta nii tarpeen heita sävestettin wiisi (tapa) sulhaseksä [?!] Sentahden ei ole ma mitte kiitmata kaike auu ja hüwa eesta, mis mulle kuulsasta ja tuttawasta nimedesta puhutu ja annetu, ei ka minä arwa, että kohtumoistmine (tuomio) saisa ainoa minu enese suku kähen, vaan, neiti Elisabeth, tänäpäiwänä mina wiela ei ole enesellä paika leidnu wapastattu (Emancipirte) naiste hulkana ja nii kui mina itseennastä tunne, ei arwa, että eläden neide keskelta asupaika otsin; ja siitä, nähke, armas «sisarkin», on mulle Teie rakkatawat sanat nii suurti riemu sünnitanut.

Paljo kiitoksia Teie päiwapilti (kuvanne) eesta. Teil on Suome näko, physiognomia nii kui minä harjunu (tavallansa) Suomelta päiwapiltta saama — samane üks sukuwaim paistap ühel eli toisel wiisilla kaikista näoudestä wälja! «Ne on selkeät, toteliset näkot, neil on oikeä ja tosine sihti silme eesi ja oikeal, tosisel radal sedä püütvat» — nii mulle sanas-tas yksi tuttaw kieli: temäla oli oikeus. — Kui Teie Wiron kansaa muialta ei tunne kui minusta kanssa lähetettu päiwapiltista, siis, sisar Elisabeth, kahatasen ma ette ära, että Teie mitte ei woi Eestlasista samasta sanoitata. Silmi, palun Teitä, arwake pisut selkemaksi ja nau-rahtata ma ka monta kerta wäheksi osan, — kui aika on! Teie ka? Wissistä! «Suome sisarkin» on jo wiela nuori ja mina tahta loota, että Teiele rohkemalta naurahtuselle aika jää, kui minulla. Kui Amarikun (hämärä) minu Eesti sisarate kiikut kerkeässä taiwa alla lennawat ja neide lauluhealet helisewat ülewalta kaukealla üli wainio, siis ma arwan monta kerta, että neil ka wissistä ei ollut paljo aika elu-ikän: kusta mulloinen neide laulut nii itkelliset on ja nii suruliset? Tosi küllä: kewät liikutap ka lillekesi (kukkana) hautatellä. Ehkä külla — «taaton sanna sana» myöten — Wiron «orja raukka», siitä että temällä ennen «päiawat pitkat piina olla», taiwan perä saatettiin ilosalihin, taluttihin taivahusen ja ehkä küllä kiitusesta temale «luotihin hupeatuoli» ja «kultakannu kannettihiin,» — mina kerta, että sittenki orja raukka etelli-sen aika puole ei ole pitkemalla rahuline ainoa taiwa onnega, vaan sel-lestä annap osa ka «isantälle» ja wottap osa ka itse maailma oikeustesta ja ilodustesta. Siis ka — loodan minä — tulep naurahtus takasi minu rahwa lauludessa ja mina arwan, sisar Elisabeth, ediminä niisukuiuse aika Koit alkap jo taiwa särwan takka öitsema.

Jah, neiti Avellan, küllalta kaua on Suome ja Eesti rahwas toine toi-sesta eemalla saisnut⁵, että täna päiwana sukurahwas mollemate hü-waks kiinteässä sidessa woiksiwat heita; vaan mitte tahmineid ka ei hoia pitkemälta yksi-toisesta eemalla, kielä tundmise puudus lan-keap takasi kaike wastastiku ystäwa-saisuse kohta. Mitte ainoa yksi-

kut ihmiset (Individuen) — nii kui minä eli monta muu: terwe minu rahwalla kokko on tundmuses (instinctiv) tunnetu see loomulik side, joka Teid ja meid ühendap. See tundmus on aika myöten mine-massa ikka selkemaksi ja selkemaksi. Üli suur on kiele-opetus-raamatute tarbe meie kahe sukurahwalla, paljo suurem, kui luku näitap. Teie ehkä arwate, armas neitini, että minulle on niisama helpus selwitätä Teie sanu, kui Teil minu kirja? Ei ole. Teie kielellä on nii paljo loppuliikmeit taka, joka Wiron kielelta ammu mahajäätud, — että monta kerta kaua arwata annap ja ei tule sittenkin alati sana selkeäksi, hüwa kui m i e t e sisästä selkeäksi tulep. Kui Teie ei tunne Eesti kieli sana, neiti, siis on Teil vähemasta sanakiri kätte wötta, meil — hm, meil on tarka herra Renwall'i ⁶ Latina kieli Suome-sanakiri — — liika tarka minusarnalise ja weel suurema hulka Eestlaste tarbeks!

Pidäme mõlemat nõuu, neiti Elisabeth, sala-neuvu! Herra Maisteri Almberg on, nii kui mainitete, Teie «vanha tuttav», wissistä siis totelep helpsamalta Teie toivotusta, kui minulla kelle ystavus wiel liika nuori, — piinake herrat wähe, että kirjutap Suome-Eesti kieleramatut ⁷, eli — kui temä enesä aika ei salli seda — että monta toista «Suome sõpra» see tarpeeksa liikutap. Kui Teie, auustettu neiti, perä puole tunnete, miten imelisalta kielellä minä täna päiwini Suomi puole kirjutanu, siis ka minusta arwuna minä saa olemä nii kauken, että minul pitkemalta joka sana tarpessa sanakirja ei lähä. Tuleksiwat meile tarpeliset kieleopetus-raamatut, uskultage, kolm aastat (vuoten) annaksiwat meile rohkemat kasu joka nüüd kolmkümmend annawat!

Suomemaa on minu igatsuse maa kaua, kaua aastat jo, «ikäwä on aika ja pääwat on pitkat» pinalla jõuta, kusta nii paljo wahwusta miele ja tekö puolta minu kõrwu helisemassa. Ehkä annap tänawuone süksün minulle riemu ka Teid nähtä ⁸, armas Suome sisarakene, kellela nii paljo uskaltust ja kindlust südamen taiwa taadi abi pääle ja kelle rintan tulewase aikade lootus öitsemas; — kui mitte, siis ehkä tulete kerta mind «katsoa» — ja? Eesti «kota» on Suome «koto», meie kõiki oleme ühe isa lapset. Niikauaksi

«Hellal sammul astu, aega,
«Silitäten siidi-käega
«Inimeste südameit!

Minä loodan, armas neiti, että mitte wiimitsit sanu ei sanuita Teile, lisäten, että olen

Tartussa, lehekuu 31. p. 70.
(Suviste pühil)

auustawan sõbrusen
Teie
Lydia Jannsen.

Kiri Emilie Bergbomile ⁹

Minu austatud armas preili!

Meie ühine sõber härra Almberg on enda hooleks võtnud need read Teile üle anda ¹⁰, mis Teile ütlemä peavad, et mina ja mu omaksed veel meeeldi ja täie tänulikkusega meenutame kõike sõbralikkust, mis meile suvehooaja jooksul Teie poolt osaks on saanud ¹¹. Kui ma neid tundeid

alles praegu väljendama asun¹², siis seetõttu, et kangekaelne reuma mind juba pikki nädalaid igast tegevusest eemale on kiskunud — oh need ilusad suvepäevad, mis moodustavad nii sõbraliku vastandi praegustele hallidele, monotoonsetele tervenemispäevadele. Aga ma tohin vähemalt jälle sulge hoida, et Teile, kes Te vahepeal looduse rüpest tagasi olete pöördunud, kirjutada, kuigi veel ebakindla käega, midagi sellest, mida ma Teile ütelda ei saa, kuna nii palju maad ja merd meie vahel on.

Kindlasti ei pane Te imeks, et ma Soomemaad unustada ei suuda: see on nii loomulik, et teisiti võimatu tundub. Päevi ja tunde Helsingis, mälestusi Hämeenlinnast, Tampereist, Janakkalast, Leppälahtist, Irjalast ja kõikidest neist kohtadest, millele ma nii õnnistusrikkaid tunde võlgnen, on nii raske peasta ja eelkõige südamest hajutada, nagu mälestusi kõigest neist armsatest isiksustest, kes sõsarmaa meie mõtetele veel kodusemaks on teinud kui see enne oli. Jääb üle ainult üks soov, mille täitmine tõesti sügavat rahuldust pakuks: et meie põlissugulased teiselt kaldalt meid olukorda tahaksid panna, kus meile nii täiel määral pakutud külalislahkust teile varsti samaga saaksime tasuda!

Ajakirjanduse kaudu jõuavad sünged sõnumid Helsingist meieni: teil pidavat koolera valitsema, selle ohvrite hulgas nimetatakse nimesid, mis kuuluvad ülikooli õppejõududele, ja ma olen mures isikute pärast, keda lühike, kuid südamlük isiklik tutvus mulle armsaks ja kalliks on teinud! See sünge oktoobritaevas oma monotoonse halliga hallis ei mõju kaasa mu rahustamiseks, sest niiske, märgkülma sügisatmosfääri kaitse all hiilib ka meil epideemia ringi ja nõuab oma ohvraid. Ja selle juurde see hootiste tuulepuhangute metsik mäng kuivanud, koltunud lehtedega akende taga, nii et iga mälestus kunagisest haljusest, suvest ja päikesepaistest näib olevat kadumisele määratud — ma usun, et enam päikest ei olegi!

Minu ilus Soomemaa! Ma ei imesta, et härra Hunfalvy¹³ nii pikalt ja soojalt oma uues töös temaga on tegelnud: ma tean ju oma isiklikust kogemusest, kui väga palju kergemini teda armastama hakata kui unustada saab. Need sinised vaiksed järved ja hallid graniitkaljud kütkestavad meid, ja soome tõsine Dryas oma põhjamaiselt vaikse palgega paalub vähemalt sama kindlalt kui rõõmus kreeka jumalus. Mind rõõmustab väga näha, kuidas meie provintside saksa ajakirjandus, mis muidu Soome sõnumite puhul väga küsiva näo tegi ja meeleldi avaldas oma kahtlust selle üle, kui terved on sealsed püüdlused, hiljuti tunnustuse ja huviga Soome maa ja rahva kohta väljendus. Meie ülikooli üliõpilased, keda me tagasiteel kohtasime, rääkisid vaimustusega «Soomemaa» üle, nii et mind meeldiv tunne südame põhjani täitis. Nad tahtsid teada, kas «on võimalik seda maad ja rahvast korrumpeerida?» Me tulime ühisele järeldusele, et — kuna nii julgel üritusel ei tohiks olla kõige väiksematki väljavaadet edule — me esialgu oma aktsiad vähem kimäärse spekulatsiooniga peaksime siduma. — Minu isa reisikiri jõudis ajalehes alles hiljuti lõpule.¹⁴

Ma lubasin Teile anda kaastööd «Pääskysele»¹⁵ — ma ei ole seda unustanud, aga ma palun Teid, et ma tohiksin seda anda alles jõuludeks: haigus ja sügis on mind nii melanhooliasse viinud, et see saaks olla ainult hallivärviline vaimutoode, kui saadaksin Teile oma mõtted mõeldud päevadest. *Joulud!* See on minule maagiline sõna! Need paljud säravad lastenäod ja need paljud välkuvad silmad, mis ma endale siis tohin muretseda! Seal õpib inimene ise jälle laps olema ja mõistab

jälle lastega rääkida, mis pealesunnitud toa-aresti lakkamatus ühetooni-
lisuses ja täiskasvanute liigagi mõistlike füsiognoomiate keskel tõepoo-
lest ununeb!

Ma oleksin Teile lõputult tänulik, kallid preili, kui Te mulle teataksite
midagi vana papa Lönnroti käekäigust ja asupaigast, või laseksite seda
teatada härra Almbergi kaudu! Mõne aja eest jõudis siia üks vanahärra
kiri mu isale; et meil aga tema sagedane kohavahetus on teada, siis ei
teadnud ma, millisel aadressil ma näiteks praegu peaksin saatma vastuse,
millele papa minu hooleks usaldas.¹⁶

Kas on liiga julge, preili, kui ma vahetuskaubana minu siinjuures
lisatud fotole Teilt Teie oma palun? Ma tean väga hästi, et ma Teie sõb-
ralikku nägu ka muidu ei unustaks, aga siiski — — palun andestage
mulle see soov!

Kas Te oleksite nii lahke ja annaksite edasi mu tervitused kõigile, kes
mind minuga koos veedetud vähestest päevadest mäletada tahavad, ja
võtaksite vastu mu südamlikud tervitused

Tartu, oktoober 1871.

Teie
Teile täie lugupidamisega ustav
Lydia Jannsen.

P. S.

Ma pean endise koolitüdrukumise kohaselt väga andestust paluma
minu kalligraafia puudumise pärast: parem käsi on mul väga
kange ja ei taha pidevalt töötada.¹⁷

¹ Soome senati asjadevalitseja Karl Kristian Avellani (varasema nimega: Avel-
lanus) tütar Maria Elisabeth Avellan (1851—1931) toimis nooruses õpetajana ja ilu-
kirjanduse soomendajana. Abiellus 1871 «Uusi Suometari» toimetaja mag. Viktor
Löfgreniga (hilisema nimega: Lounasmaa). Oli väljapaistev naisliikumise tege-
lane, Soome Naisliidu asutajaid ja esinaine, sotsiaal- ja naisküsümusi käsitlevate
kirjutuste autor Soome ajalehtedes.

Kiri on Koidula-Almbergi kirjavahetusest tuttavas veidravõitu, siin veelgi moo-
nutatumas eesti-soome reeglipäratus segakeeles, mille mõte jääb kohati ähmaseks.
Lisaks oli kirja tekst paberi teisest küljest läbiimbunud tindi tõttu ka konsulteerit-
tud spetsialistidele peaaegu tervikuna vaevarikkalt dešifreeritav, mistõttu siinses
publikatsioonis on võimalikud üksikud ebatäpsused.

² Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum säilitab kolme
E. Avellani kirja Koidulale. Esimesest — mille vastuseks ongi Koidula ülaltoodud
kiri — on muuseumi jõudnud ainult algusosa. Sellest Koidula tsiteeribki lõiku:
*«Olen suomalainen tyttö allekirjoitetulla nimellä; muuta rekommendationia ei
minulla ole, jos ei se että rakastan isamaatani kaikesta sydämestäni, niin kui
Tekin ja myös kaikkia niitä pyrinnoitä jotka vievät sen eteenpäin sivistyksen ja
vapauden tiellä.»*

³ Tsitaat magister A. Almbergi 26. V 1870 kirjast Koidulale. A. märgib selles, et
ta sõber neiu Avellan teab Koidulat tema, Almbergi kaudu, soovib Koidulaga tut-
vuda ja saadab talle kirja. Neiu Avellan armastavat eesti rahvast ja maad ja
ta süda on avatud kõigile kõrgeile püüdeile. 31. V 1870 vastab Koidula nii Avel-
lanile kui ka Almbergile. Viimasele saadetud pikas kirjas ütleb Koidula käesoleva
teemaga seoses: *«Minä kottu mitte ei leia n a i s t e juurest paljo sympathie i s a -
m a a küsimistelle, Teie «Suome sisarkin» woisi olla eeskujuks mito minu Eesti-
piigadele. Neiti Avellani kiri on sisu ja kuore puolta S u o m e kiri, Teie woite olla*

uhket, kui Suomis palju niisukusid tütrid elap, see maksap palju meie aikadel ja minä eneseltä puolta olen uhkea see peale, kui neiti Elisabeth «minusta pisut pidäb.» Lõpus palub K. Almbergi, et see tema kirja ja pildi toimetaks «Suome sisara» kätte, kuna ta ei teadvat E. Avellani aadressi.

⁴ Tsitaat E. Avellani kirjast. See algab sõnadega: «Sukulaiset ovat tavallansa hyvät kyllä, mutta vähistä ne myös voi olla vaivaloiset...»

⁵ E. Avellani kirjas: «Minun mielestäni ovat Viron ja Suomen kansat jo kyllä kauan eläneet toisistansa eroitettuna ettei sopis käyttää jokaista tilaisuutta saadaksensa aikaan edes pienetäkin likenemistä heidän välillensä. Tällöinen liikeneminen toinen toisiinsa kansojemme välillä on minusta nähden varsin tärkeä: se antaa molemmille enemmän luottamusta ja toivoa tulevaisuuteensa, samalla kun se vahvistaa sitä keskinäistä ystävyyttä ja rakkautta, jota tulee löytyä saman äidin lapsissa.»

⁶ Gustaf Renvall (1781—1841) — soome keeleteadlane.

⁷ Sellesamas küsimuses «piinab» Koidula Almbergi oma kirjades ka otseselt, ent tulemusteta. Kirjavahetuse käigus omandas A. Almberg küll üsnagi korrektse eesti keele, tema rohked teaduslikud tööd on aga pühendatud ungari keelele ja kultuurile.

⁸ Olemasolevail andmeil Koidula ja E. Avellan isiklikult ei kohtunud. Koidula 1870. a. sügisel kavatsetud reis Soome nihkus 1871. a. suvele, enne seda oli E. Avellan just abiellunud ja pulmारेisile sõitnud. Küll aga jätkus kontakt kirjade teel: sellest on Koidula ja Almbergi kirjavahetuses korduvalt juttu. Tartu Kirjandusmuuseumis on peale ülalsiteeritu E. Avellani kirjad Koidulale 29. VIII 1870 ja 24. II 1871. Viimane on eriti huvitav kaasaegsete rahvusvaheliste poliitikasündmuste aruka analüüsi tõttu. Ka oma esimeses, poolikult säilinud kirjas käsitleb soome tütarlaps üht kaasajal ärevust tekitanud küsimust. Ta ütleb (küllap Almbergi käest!) kuulnud olevat, et Koidula arvates Soomes alahinnatavat ega peljata venestamisohtu, ja küsib, et mis see pelgamine aitaks? Ta tsiteerib lohutuseks üht Longfellow' värssi ja soovitab lootä jumalale. Koidula ja Almbergi kirjavahetuses on see probleem sagedaseks arutlusaineks.

Koidula poolt E. Avellanile läkitatud edasiste vastuste hulk ja saatus on teadmata. Mõningat aimu nende sisust saab E. Avellani järgmistest kirjadest. 24. II 1871 tänab E. Avellan Koidulat saksakeelse kirja eest, mida saaja ütleb eelmisest saadetisest paremini mõistvat. — Siin avaldatud kiri on jõudnud Soome Kirjanduse Seltsi arhiivi A. Gripenbergi kirjavahetuse hulgas (mag. Henni Ilomäki teade Helsingist 11. X 1968).

Veel üks jälg sellest kirjavahetusest: 20. V 1870 kirjutab Koidula Kreutzwaldile: «...Ja mõtelge aмети: nüüdsama kirjutab minule Soomest üks sootuks tundmata tütarlaps, keegi Elisabeth Avellan ja ütleb mulle nii palju kaunist ja tõsist...»

⁹ Emilie Sofia Bergbom (1834—1905) oli oma dramaturgist venna dr. phil. Kaarlo Juhana Bergbomi kõrval soome rahvusliku teatrikunsti rajaja, töötades 1872. a. asutatud Suomalainen Teatteri (praeguse Soome Rahvusteatri) juhatuses, hooldades peamiselt teatri majanduslikku külge ja kostüümide valmistamist. Tema tööst juba enne nim. teatri asutamist kirjutab Almberg 6. XII 1870 Koidulale, tänades viimast «Saaremaa onupoja» autorieksemplari eest: «Meil siin on mängitud «Il Trovatore» ooper soome keeles ja väga hea kordaminekuga; eile õhtul mängiti seda neljandat korda. Svecomaanid [= rootsimeelsed. P. R.] on seepärast olnud väga vihased ja katsunud igasuguseid takistusi ette veeretada, aga see pole aidanud, tänu doktor Bergbomile ja tema mõlemale õele! Nende teenus (Verdienst) on, et oleme saanud soomekeelseid näitemänge. Nad on vaimustatud soomlusesõbrad, ei säästa aega ega karda vaeva, tehes tööd selle heaks.»

Koidula kirja originaal E. Bergbomile on saksa keeles, siin kursiivis trükitud sõnad — eesti keeles. Kirja tõlkis A. Sang.

¹⁰ Koidula küsib 18. VII 1871 Almbergilt: «*Kus paikas on neiti Bergbom nyt? Suuri hüvä mielegä oleksin ma lähetanud temäle moni sana; mutta mulle tuli miele, että ta tahtis minna sukulaistelle maale: olete nii hüvä, mulle saata temä adres?» Almberg vastab 11. VIII 1871: «*Neiti Bergbomi adressi ma ei nüüd tiia, ta on maal sukulaiste ääres, aga kahe nädala pärast ma jo olen Helsingis, läkitage kirja mulle, kül ma selle toimetan neiti kätte.*»*

¹¹ 1871. a. viibis Koidula koos isa ja vennaga ligi kuu aega Soomes. Neid võtsid suure pidulikkusega vastu Soome tolle aja kõige väljapaistvamad kultuuritegelased Snellman, Lönnrot, Yrjö-Koskinen, Svan, Almberg jt. Vastuvõtjate hulgas oli ka Emilie Bergbom. Aino Kallas kirjutab «Täheleenus», et Alppilas Jannsenite perekonna auks korraldatud õhtusöögist võtsid osa kõik ülalmainitud isikud ja et seal «*pereemanda kohust täitis ainus kaasas olev soome naine Emilie Bergbom. Väike, kuid valitud seltskond, kus Soome teadus ja ühiskond auväärselt olid esindatud.*»

¹² Arvatava esimese kirja (mille säilimisest pole teateid) saatis Koidula E. Bergbomile nähtavasti veel Soomes olles. Nimelt kirjutab A. Almberg 13. VII 1871 Koidulale Viiburisse: «*Neiti Bergbom tänab Teid palju Teie kirjaanni [või räägitakse siin mingist kingitud raamatust? P. R.] eest ja läkitab Teile südamlikud teretused. Ta rääkib Teist iga pääv; Teie olete tema naago kõigi muid, kes Teid tundma on tulnud, Teie auustajaks ja armastajaks võitnud.*» Ka siin avaldatud kirja on Koidula saatnud Almbergi kaudu (Koidula Almbergile 23. X 1871: «*Neiti Bergbomille ma olen moni sana kirjoittanut, mis ma palun tema kätte toimitada: mina ei tunne tema adressi; niinsama ka Ilta Eckroos'ille*»). Kas Koidula E. Bergbomile veel kirjutab või kas viimane omalt poolt vastu kirjutab, pole teada. Almbergi 13. I 1872. a. kirja kaudu teame vähemalt vastuse kirjutamise kavatsusest: «*Neiti Bergbom ja rouva Ekroos olivat väga iloiset Teie kirjast ja kujust [= pildist. P. R.]. Nemand kül kirjoittavat Teille vastaust (Antwort), aga need pole vielä (noch) olnud fotograf'il ja ootavat siksi, et voivat läkitada kujut samas — ütlesivad nemand mulle.*»

¹³ Pál Hunfalvy (1810—1891 — ungari keeleteadlane ja etnograaf. Viibis 1869. a. Soomes ja Eestis, külastas esimese üldlaulupeo aegu ka Jannsenite kodu, pühen-das oma reisiraamatus vaimustatud tiraade Koidulale.

¹⁴ «Eesti Postimees» nr. nr. 30—41, 28. juulist kuni 13. oktoobrini 1871 avaldab anonüümse reisikirja Soomest, pealkirjaga: «*Mis «Postimehhe» sadik taggasi tulles juttustab*».

¹⁵ Almberg kirjutab Koidulale 5. II 1871: «*Helsingis on selle aasta algusest peale välja tulnud kolm uut soomekeelset lehte: lasteleht «Pääskynen» (Pääsuke), mille toimetuses, peale teiste, on neitud Bergbom, Avellan jne. ...*» Kaastöö-lubadus anti arvatavasti Soome-reisi aegu. Vististi jäi lubadus Koidula haiguse ja peatse elumuutuse — abiellumise tõttu täitmata. Igatahes ei leidu lehe 1872. aasta numbrites ega varem Koidulale omistatavat kaastööd (lektor Eeva Niinivaara teade Helsingist 15. X 1968).

¹⁶ Lönnroti kiri J. V. Jannsenile kui ka isa ülesandel kirjutada kavatsetud Koidula vastus on tundmata.

¹⁷ Käe kangusest hoolimata on Koidula käekiri tegelikult siin väga korralik, kaunis ja selgeltloetav.

Kommenteerinud P. RUMMO

Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti regivärssides

äänemeresoomlaste regivärss on väga vana nähtus, millisest eeldusest lähtudes tuleb analüüsida ka selle struktuuri. Kuna tekke algust tuleb oletatavasti otsida paari tuhande aastase vahemaa tagant, peab vastavalt suhtuma ka sõnavarasse. Lauludes leidub palju arhaisme ja historisme, nende hulgas mütolooilisi mõisteid, mille aluseks on minevikuline ellusuhtumine. Üksikute esemete või suhete väärtus oli ju minevikus hoopis teine kui tänapäeval. Laulud kajastavad paratamatult nende tekkimise ja kasutamise aja keskkonda, ja oluliselt sõnavara kaudu. Sealjuures on regivärsi iseloomulikumaiks komponentideks paljud hääliku-, sõna-, värsi-, episoodi- ja mõttekordused.

Siinkohal võtamegi vaatlusele esimese komponendi vana rahvalaulu struktuuris, milleks on alliteratsioon.

Kõlakujunditel on rahvalaulus väga oluline osa, sest laulud esitati ainult kuulamiseks.

Häälikute kõlamõjusid rakendati sõna kõigis osades: sõna algul, sees ja lõpul, kõige rohkem algul, kusjuures selgeminj tõusevad need mõjud esile rõhulistes silpides. Kuna eufoonias on siiski sõna algushäälikutel kõige tähtsam osa (nii on tähtis sõna esimene, ka sellele järgnev häälik), on kõrvutiste või ligidaste sõnaalguste samakõla kujunenud sõnarühma siduvaks elemendiks. Teistsugune funktsioon on sõnade lõpphäälikuil, nende samasusest tekib paradigmaatiline riim. Kõige harvemini mõjuvad kaasa sõnasisesed häälikud. Neil on häälikuinstrumētatsioonis ainult kaasrõhu asendis mõnesugune tähtsus.

Vokaalide ja konsonantide samakõla pole seotud ainult lihtsa kõlafunktsiooniga, vaid sellel on muidki funktsioone, nagu selgub järgnevast. Väga vana nähtusena on alliteratsioonil (s. o. vokaalide ja konsonantide samakõlal) kujunenud omad seadused.

Käesolevas võtamegi kõlakujundeist vaatlusele häälikute samakõla värsi kahes või mitmes sõnas — alliteratsiooni.

Alliteratsioon on pea- või kaasrõhulise silbi vokaalide ja konsonantide või sisehäälikute hulka kuuluva konsonandi kordumine värsi kahes või mitmes sõnas. Kõige kasutatavam, märgatavam ning kujundina mõjusam on sõnaalguline alliteratsioon.

Eesti sõnaalguline alliteratsioon (algriiim — siin lühendatult ka lihtsalt alliteratsioon) on regivärsi konstitutsiooni kuuluv kujund, arenenud selleks koos regivärsi arenemisega umbes paari aastatuhande jooksul. Olles kindel komponent regivärsi struktuuris, on see ühtlasi regivärsi lahutamatu tunnus, ühtaegu sõnastust organiseeriv faktor, sest alliteratsioon tekib tihti seeläbi, et mõni sõna värsis tingib mõne teise, sellega allitereeruva sõna esinemise. Riim (ka alliteratsioon) ei tähenda niisiis üksnes meeldivat kuuldeerutust, vaid sellel on osa ka mõtte arendamises, see on «mõtte vastukaja» (W. Kayser). Sõnaalguliste vokaalide ja konsonantide samasuse taotlus keeles üldise nähtusena on aga hoo-

pis varasema tekkega kui selle ilmumine luulesse. Alliteratsiooni süsteemipäraseks kujunemiseks aitas oluliselt kaasa rütm. Kas alliteratsioon luule algastmel, s. o. enne kalevalavärsi sündi, esines juba süsteemipärase nähtusena, seda ei ole võimalik kindlalt väita. Võib arvata, et see oli keeles (ja luules) ainult juhuslik kaunistus ja esines harva ning ka tüpoloogias võis olla erinevusi.

Et eesti keeles on sõna paarõhk alati esimesel silbil, siis ei tarvitse regivärsside sõnaalgulisest alliteratsioonist kõneldes alati juurde lisada, et käsitletakse esimese silbi vokaali või konsonanti.

Milliseid alliteratsiooniliike võib konstateerida?

Sõnaalguline alliteratsioon on vokaalide ja konsonantide või üht-aegu mõlemate samasus värsis (ka proosavormides) vähemalt kahe tüvisõna paarõhulise silbi algul (*Tamm kasvis tare lävelle*). Kitsamas mõttes on eesti teaduslikus kirjanduses siia maani alliteratsiooniks nimetatud sõnaalguliste konsonantide, assonantsiks sõnaalguliste vokaalide samasust (ka sama vokaali esinemist erineva sõnaalgulise konsonandi järel), ka erinevate vokaalide esinemist sõnade algul, mis siin on viidud alliteratsiooni alla.

Sisealliteratsiooniks nimetame sisehäälikust konsonandi samasust värsis kahe või mitme sõna esimeses või teises silbis.

Kaasrõhualliteratsioon on kaasrõhulise silbi alguskonsonandi kooskõla värsi ühes, kahes või mitmes sõnas või üle värsi (*Lõigu, linnu keelekene*). Alguskonsonandile võib järgneda ka sama vokaal. Mõnikord võib riimuvast häälikühendist üks osa paikneda ka teise silbi lõpul, teine osa kolmanda silbi algul.

Kui paralleelvärssides sõnade lõpud kõlavad kokku, nii et tekib lõppriimi mulje (lõppriim regivärsis tegelikult puudub), nimetame seesugust häälikute kooskõla paradigmaatiliseks riimiks. Sõnalõpulist kooskõla ei tarvitse otsida ainuüksi värsside viimastest sõnadest, seda võib leida kõigis sõnades, ükskõik millises asendis (*Olla pingil pikaliste, / olla sängis seljaliste*).

Sõnaalgulise alliteratsiooniga sõnad tunduvad värsis omavahel tihedamalt seotuna. Seesugused sõnad on lause sisu seisukohalt kuidagi tähtsad, neid pole lihtne teisendada ega asendada. Enamasti ongi sõnad värssi või lausesse toodud alliteratsiooni sunnil. Alliteratsiooni funktsiooniks on ka lause mõtet tähtsustavalt rõhutada. Parallelismirühmas — «Kus mina seadisin sõnuda, / lahutasin laulusida, / panin kokku palveida» — on tähtis mõte «tegin laule». «Laulu» sünonüümideks on: sõnuda — laulusida — palveida. Sõna *la ul* iga sünonüüm tingib verbi *te g e m a* sünonüümid, mis vastavalt laulu sünonüümidele allitereeruvad: *seadisin — lahutasin — panin kokku*. Nii on algushäälikute samasuse taotlusel värsis väga suur mõju sõnavalikule (sünonüümika kasutamisele). Alliteratsiooni alusel on sajandite vältel paljud sõnaühendid muutunud püsivaks, on tekkinud koguni stereotüüpsed sõnaühendid ja värssid (*Laulemaie, laskemaie*). Keeles eksisteeriv rohke poolvabade ja kivilinenud sõnaühendite, sõnapaaride ja paarissõnade kasutamine on soodustanud omakorda alliteratsiooni kujunemist süsteemipäraseks (*Ripitakse, rapsitakse jne.*). Alliteratsiooni leidub teisteski rahvaluuležanrides peale laulude: vanasõnades, mõistatustes, muistendites ja muinasjuttude vormelikes osades, mis neis liikides on püsiva karakteriga (vrd. vormel «Tõbine kannab tervet» vastavas loomamuinasjutus). Seega leiduvad eeldused alliteratsiooniks juba kõnekeele praktikas.

Alliteratsiooni mnemooniline ülesanne seisab värsside meelepidamise soodustamises. See on suulise luule edasikandjale (laulikule, vanasõna või mõistatuse lausujale) oluline tähtsusega. Meelepidamise funktsioon realiseeritakse lauludes, aga ka väikevormides tihti kindlate sõnaühendite ja stereotüüpsete väljendite kaudu (*Tüki teeda, marga maada*). Kivilinenud sõnaühendeid kohtame paljudes lauludes, teadmata, kuhu nad algupäraselt kuuluvad.

Et alliteratsioonil rahvaluules on suur tähtsus, nähtub sellestki, et see esineb

eriti markantselt emotsionaalseis ja tugevat kaasaeramist nõudvais alaliikides, nagu seda on hälli- ja maagilised laulud, aga mujalgi.

Kõlafiguurina on alliteratsioonil tugev esteetiline mõju, eriti sellepärast, et rahvalooming anti edasi kuuldeliselt, laulus või kõnes.

Kõik need funktsioonid — sõnade seostamine, alliteratsiooni mnemooniline ja esteetiline ülesanne — esinevad koos.

Et rahvalaul on tekkinud inimest ümbritsevast elust, peegeldab tema tööd ja elu igakülgselt, kajastub luuleloomingus ka vastav sõnavara. Mõnevõrra määrab see ka alliteratsioonitüüpide sagedust ning koostist. Kindel korrelatsioon on muidugi ka üldsõnavara ja sõnade esinemise sageduse ning alliteratsiooni vahel.

Lühikeses töös ei saa muidugi veel vastata kõigile rahvalaulu alliteratsiooniga seotud küsimustele nende paljudes detailides. Jääb mõndagi täpsustada, eriti mitmekesiseid sõnavara aspekte selgitada, aga muudiski küsimustes võivad järgnevad uurimused siinõeldud kontrollida või uusi tähelepanekuid lisada.

Alliteratsiooniga on Soomes ja Eestis kolme aastasaja jooksul tegelnud mõnikümmend isikut, kas nähtust intuiitiivselt vaadeldes või täpsemalt uurides. Eriti mõned autorid on küllalt vähese materjaliga palju olulist tabanud. Osa autoreid on soome-ugri rahvaste alliteratsiooni tekkimisele otsinud eeskujudid vanade germaanlaste alliteratsioonist (Ahlqvist). Tegelikult erinevad germaanlaste ja soomeugrilaste alliteratsioon oma olemuselt ja mõjutamine ei tule eriti tõsiselt arvesse; samuti ei tuleks eeskujudid otsida ka vene, läti ja leedu rahvaluulest, kus alliteratsioon esineb puht-kõlafiguurina.

Alliteratsiooni käsitlemisel on küllalt pikk ajalugu. 1631. aastal on vist esmakordselt kõnet soome rahvalaulude alliteratsioonist (algrimist). Siitpeale leiame käsitlusi pidevalt. Märkigem H. G. Porthani uurimust «Dissertatio de Poësi Fennica» (1766—1778), olulisi tähelepanekuid tegid ka E. Lönnrot ja D. E. D. Europæus. Eelkäijaist põhjalikumalt, laiuti ja sügavuti käsitles küsimust A. Ahlqvist mitmes oma teoses. Statistilist meetodit rakendas XIX sajandil mõnevõrra A. Genetz. O. Relanderi väitekirjas on peetud silmas alliteratsiooni psühholoogilis-esteetilist aspekti. Kaarle Krohn arvestas alliteratsiooni kui algkuju määramise üht kriteeriumi. Esteetilist mõju analüüsis A. E. Saarimaa. Sügavamale alliteratsiooni kujunemise ajaloosse tungis A. R. Niemi, kes arvestas seejuures mitmeid tegureid, muuhulgas ka rütmi. M. Kuusi ja M. Sadeniemi iseloomustasid alliteratsiooni konkreetse materjali läbitöötamise alusel, kumbki neist andis ka oma liigituse, samuti V. Jevsejev, analüüsid «Kalevala» ainete ajaloolisi lähteid.

Eestis märkas alliteratsiooni esinemist regivärsis esimesena A. H. Neus 1836. a. Eesti regivärsiliste rahvalaulude saksa keelde tõlkimisel tuli tal alliteratsiooniga praktiliselt kokku puutuda. Ta konstateeris selle genuinset algupära ja kuulumist eesti rahvaluule struktuuri. Oma aja kohta üsna hea iseloomustuse andis G. Schultz-Bertram. Eesti poeetika käsitlejana tuli Jaan Bergmannil kõnelda ka alliteratsioonist, kuid tema iseloomustustustes on peetud lähtekohana silmas vana-germaani alliteratsiooni. Nagu enamik sõnaalgulise alliteratsiooni käsitlejaid, ei osanud temagi lauludes näha eesti alliteratsiooni esinemise seaduspärasust. J. Bergmann kasutas küll ka statistilist menetlust, aga siiski ainult tagasihoidliku proovina. Tähelepanev oli J. Kunderi käsitlus nii trükis kui ka säilinud käsikirjades. Esteetilisest seisukohast on alliteratsiooni vaadelnud F. Tuglas, kes märkis tabavalt, et ka see kõlakujund on üks tegureid rahvalaulu vormitüüpianias. Poeetika ja kirjandusteooria õpikute autoreist peatusid alliteratsioonil J. Ainelo ja H. Visnapuu oma ühises käsiraamatus ning B. Sööt kirjandusteooria lühikursuses. Alliteratsiooniküsimusi käsitlevad kõik kooliõpikud ja antoloogiad (M. Kampmaa, K. Peterson, A. Saareste, J. Aavik, K. Taev jt.). Alliteratsiooni

käsitlemisest ei pääsenud endastmõistetavalt mööda üldistavad rahvaluulekäsitlused, milles kõneldakse ka lauludest. Muidugi on needki deskriptiivsed. Statistilist meetodit alliteratsiooni uurimises hakkas süstemaatilisel kasutama käesoleva uurimuse autor — ka rahvaluule seminarides TRÜ-s, mille tulemusena kirjutati 1962. a. diplomitöö Haljala regivärsside alliteratsioonist. Uurimistest avaldas allakirjutanu lühikese kokkuvõtte seniste kogemuste alusel ajakirjas «Keel ja Kirjandus».

Käesolevas uurimuses, mis on senise töö edasiarendus, on kasutatud järgmisi sümboleid ja terminoloogiat.

Eesti regivärss on põhiliselt neljajalgne trohheus (võib-olla oleks õigem ütelda: värss koosneb neljast rütmühikust), ja alliteratsioon võib esineda kahes, kolmes, neljas, harva viies, veel harvem kuues sõnas. Alliteratsiooni moodustavate häälikute rida ühes värsis nimetame alliteratsiooniahelaks, iga üksikut liiget selles (alliteratsiooniahela) lüliks.

Kui algriimiahela lülid asetsevad kõrvu, nimetame seda konferentsiks, kui lahus — deferentsiks.

Märkide kogu (sümbolid + suhtemärgid), mis näitab algriimiahela koostist, nimetatakse vormeliks. Algriimiahelat märgime seega vormeli abil.

Aluseks võttes vokaali ja konsonandi esinemist, puudumist või erinemist, saame järgmised vormelid:

KV — värsis vähemalt kahe sõna algul on sama konsonant, millele järgneb sama vokaal;

V — värsi vähemalt kahe sõna algul on sama vokaal;

'V — värsi vähemalt kahes sõnas paikneb sama vokaal erinevate konsonantide järel;

K — värsi vähemalt kahe sõna algul on sama konsonant, sellele järgnev vokaal aga erinev;

oV — värsis vähemalt kaks sõna algavad erineva vokaaliga; tegemist on null-alliteratsiooniga.

Alliteratsiooniahela iga lüli koosneb kas ühest või kahest komponendist, kas 1) vokaalist, 2) konsonandist või 3) konsonandist + vokaalist. Kumbagi komponenti märgitakse käesolevas uurimuses oma sümboliga: konsonanti K-, vokaali V-ga.

Ahelaid võib olla värsis üks, kaks, kolm või neli. Kaks ahelat võivad kulgeda paralleelselt, s. t. kummalgi värsipoolel või värsi osal on oma ahel: *Mina mõistsin (I), kohe kostsin (II)*. Ahelad võivad paikneda ridamisi, nagu on esitatud näites, haagitaoliselt (*Uipun ma une magasi*) või sülitisi (*Sinu peig on piitsaseppa*). Vahel ahelad põimuvad üksteisesse $K \rightarrow KV \leftarrow V$. Seesugust nähtust on põhjust nimetada põimuks (Seäl *su juusse löigatasse*). Põim on konsonantide ja vokaalide moodustatud ahel, mis nagu põimuks ühes sõnas.

Käesoleva uurimuse põhiülesandeks oli eesti alliteratsiooni olemuse, tunnuste ja tüpologia selgitamine.

Esimene põhiküsimus ongi tüpologia. Arvesse võttes 1) alliteratsiooni sagedust, 2) kaks- või ükskõnalisust, 3) alliteratsiooniahela lülide arvu, 4) lülide permutatsioone, 5) ahelate paigutust värsijalgades (mitmendas värsijalas ja kas tõusus või languses), sai autor 78 tüüpi, mis on koondatud seitsmeks põhitüübiks, kolmeks põhitüüpi rühmaks. Kaheksanda numbri alla on viidud alliteratsioonita värssid. Esimese põhitüübi moodustab sõnaalguline sama konsonant sellele järgneva sama vokaaliga (KV), teise sõnaalguline sama vokaal (V), nimetatud ka assonantsiks. Need moodustavad kokku esimese põhitüüpi rühma, kakskölarimi. Kolmanda põhitüübi moodustab sama vokaal erinevate konsonantide järel ('V), neljanda sama konsonant sõnade algul (K), nimetatud ka alliteratsiooniks kitsamas mõttes, viienda erinevad vokaalid sõnade algul

(oV), nimetatud null-alliteratsiooniks, kuuendaks põhitüübiks saab kahe eritüübilise ahela esinemine koos ühes värsis, nii et värsis on nii vokaalide kui ka konsonantide moodustatud alliteratsiooniahel. Kokku moodustavad need teise põhitüüpide rühma — ükskõlariimi. Seitsmes põhitüüp on põim, see moodustab ühtlasi kolmanda põhitüüpide rühma.

Põhitüüpide protsentuaalseid suhteid näitab järgmine tabel:

Allikad	Põhitüübid							
	1	2	3	4	5	6	7	8
12 000 värsi								
keskmine	47	6	9	12	6	3	11	6
Vadja laulud	48	5	11	13	4	1	5	14
Setu laulud	51	7	6	19	1	2	7	8
«Kalevipoeg»	32	5	4	34	2	1	15	7

Alliteratsioonivariante on autor leidnud ca 900.

Kokkuvõttes selgusid analüüsitava materjali põhjal järgmised tulemused: ükskõlariimi 53,66%, ükskõlariimi 29,95%, põimu 10,80%, alliteratsioonita värsse 5,59%. Siin on eraldi arvestamata ühelt poolt Lõuna- ja Põhja-Eesti, teiselt poolt lüürika ja eepika. Neis on muidugi erinevusi, nagu nähtub järgnevaski. Näib, et erinevusi on muudegi regioonide (Setu) ja küllap vist ka laulude erinevate ajalooliste kihistuste vahel.

Eesti alliteratsiooni sagedus on 2—7, s. o. alliteratsiooniahela moodustamisest võtab osa vähemalt kaks sõna värsis, aga ahelasse võivad haruldastel juhtudel või juhuse tõttu kuuluda ka kõik värsis olevad sõnad — ülimalt 7. Sõnu tuleb 1000 värsi kohta 3400—3800 (liitsõnad on lahku loetud), millest kahesõnalisi värsse moodustab 3%, kolmesõnalisi 34%, neljasõnalisi 42%, viiesõnalisi 13,5%, kuuesõnalisi 1,5%, seitsmesõnalisi 0,1%. Seega on värssides keskmiselt 3,4—3,8 sõna. Allitereerub keskmiselt 73,6% värssides kasutatud sõnadest.

Kõige sagedasem on kahelüliline alliteratsiooniahel — kõigub 43—51%, kolmelüliline 28—35%, neljalüliline 17 ja 19% vahel. Kõige normaalsemad on seega kahe- ja kolmelülilised ahelad. Kahelülilised ahelad on ülekaalus eepikas, kolmelülilised lüürikas. Põhja-Eesti eepikas on kahelülilist alliteratsiooni tervelt 5,5% rohkem kui Lõuna-Eesti eepikas.

Ka alliteratsiooni küllasus värssides on erinev. Kõik sõnad (tüved) allitereeruvad värssides 30%, n—1 tüve 41%, n—2 tüve 19,6%, n—3 tüve 3,5%, n—4 tüve 0,1%.

Värsid, milles allitereeruvad kõik tüvisõnad, suhtuvad värssidesse, milles allitereerub ainult osa sõnu — 1:2.

Võime kõnelda ka alliteratsiooni tõhususest (intensiivsusest), mis tähendab seda, et kõik häälikud pole ühesuguse kõlamõjuga. Kõige mõjuvam on vokaal üksi või koos eelneva konsonandiga, siis konsonant üksi või erinevad vokaalid sõnade algul, kõige väiksema kõlaefektiga tundub vokaal erinevate konsonantide järel.

Konsonantide ja vokaalide liitumine ning nende esinemise sagedus annavad alliteratsiooni tiheduse. Alliteratsioonitüübid võib tiheduse alusel jagada kolme astmesse: 1) kõrge (KV või V värsi kõigis sõnades või üks sõna või rohkem kui üks sõna ei allitereeru), 2) keskmine (K või oV värsi kõigis sõnades või üks sõna või rohkem kui üks sõna ei allitereeru) ja 3) madal ('V värsi kõigis sõnades või üks sõna või rohkem kui üks sõna ei allitereeru). Kõige sagedamini esineb kõrge (keskmiselt 63,9%), millele järgneb keskmine (keskmiselt 26,9%), siis madal aste (keskmiselt 9%).

Alliteratsiooni moodustavaks häälikuks pole loetud algupärase diftongi järelkomponenti. Murretes on monoftongi muutumine diftongiks toonud kaasa mõningaid eriolukordi: koos diftongi moodustumisega võib värsis tekkida kahepoolne seos: eelkomponent võib allitereeruda ühe, järelkomponent teise sõnaga (Kirjud kieritin kesalta. Algselt $K_1KV_2KV_3$, hiljem $KV_1KV_2KV_3$). Raskusi tekib vahel alliteratsioonitüübi määramisega, sest laulude üleskirjutajad pole murdepärasest hääldust alati täpselt jälginud või pole suutnud seda kirja panna. Hääldus aga on alliteratsioonis just oluline.

Alliteratsioonil on tihe seos keele sõnavaraga.

Ligemalt on seda küsimust uuritud nelja kihelkonna materjali põhjal. Andmed on kõrvutatud Wiedemanni sõnaraamatu andmetega — nimelt on kindlaks tehtud kõik vastava häälikuga algavad sõnad Wiedemanni sõnaraamatus. Ootuspäraselt on kõige sagedamini alliteratsioonis ühend *ka* (5,6% värssidest), siis *va* (4,2%), *ku* (2,7%), *la* (2,5%), *pa*, *ta* (1,9%), *sa* (1,6%), *ki* (1,5%), *ma* (1,4%), *ko*, *vi* (1,3%), *tu* (1,1%), *pi*, *ve* (1,0%), muud ühendid alla 1%. Alliteratsioonist osavõtu järgi annavad konsonandid kindla järjestuse. Kõige kõrgema allitereerumisprotsendiga on *k*, *p*, *s*, *v*, keskmisega *l*, *n*, *r*, kõige madalama protsendiga — *j*, *t*, *m*, kusjuures protsentide amplituud kõigub 65—78 *k* puhul, 23—37 *j* puhul ja keskmised on vastavalt 73 ja 28.

Kui võtta konsonantidega algavate sõnade esinemisprotsent ja kõrvutada see samade konsonantide allitereerumisprotsendiga, kujuneb pilt järgmiseks:

Häälik	Vastava häälikuga algavaid sõnu üldse	Neist allitereerub
j	2,8	1,3
k	20,9	24,9
l	7,7	7,2
m	12,2	9,6
n	4,4	3,8
p	11,4	12,4
r	3,1	3,0
s	13,1	13,5
t	12,2	10,7
v	12,0	13,1

Eri konsonandi järgse vokaali ('V) allitereerumisel kujuneb järgmine pilt. Arvestades allitereerumise keskmist protsenti, reastuvad vokaalid järgmiselt: 'a (37,8%), 'e (20,9%), 'i (11,2%), 'u (10,8%), 'o (10,7%), 'ä (4,8%), 'ö (2,1%), 'ü (1,4%). Wiedemanni sõnaraamatu andmed ühtivad järjestuses — ainsa erandiga, et 'e paikneb 'u järel.

Millise sagedusega esinevad ja allitereeruvad vokaalid, seda näitab järgmine tabel, kus arvud on antud protsentides:

Häälik	Vastava häälikuga algavaid sõnu üldse	Neist allitereerub
a	25,2	30,1
e	22,9	20,7
i	7,4	7,8
o	25,6	23,1
u	4,8	4,9
ö	3,9	4,5
ä	5,9	5,5
ö	0,5	0,3
ü	4,5	3,7

Vokaalsest alliteratsioonist on kõige kõrgema allitereerumisprotsendiga vokaalid *a, i, u, õ*, keskmise protsendiga on *ö, ä, ü*, madala allitereerumisprotsendiga on *e, o*.

Sõnaliikidest allitereeruvad kõige sagedamini adjektiivid, siis numeraalid, substantiivid ja verbid. Üheks põhjuseks on, et suhtumist väljendav lisandsõna põhisõna juures (epiteet) ja arvud on valitud enamasti ikka alliteratsiooni pärast, samuti koha- ja isikunimed. Määr- ja ase- või sidesõnad allitereeruvad hoopis harvem. Rahvalauludes paljud sõnad korduvad. Mõnes laulutüübis või temaatilises rühmas (orjuslaulud, vaeslapselaulud, kiigelaulud) õige palju, see muidugi muudab ka alliteratsioonitüüpide omavahelisi suhteid, aga kui analüüsimiseks on valitud küllalt suur värside hulk, tuleb tegelik üldpilt ikkagi selgesti välja.

Alliteratsioon eelistab konferentset asendit (kõrvuasendit). Kõige sagedamini esineb ahel 1+2+3 (29,3%), järgnevad 2+3 (14,9%), 1+2 (12,6%), 2+3+4 (2,6%), 3+4 (1,3%). Deferentseist asendeist (lahusasendeist) kõige sagedasem on 1+3 (14,7%), järgnevad 1+3+4 (3,2%), 1+2+4 (2,3%), 2+4 (1,5%), 1+4 (1,0%). Esinevus on drastiline konferentsete asendite kasuks. Üldiselt esineb alliteratsiooni vähem värsi lõpu poole, aga ka täiesti värsi algul, esimeses värsijalas. Põhjus näib olevat selles, et värside algul on palju sissejuhatavaid sõnu ja anafoore, nagu värside lõpul on epifoore, mis on üldiselt vähem alliteratsioonidega seotud. Värsi keskosa seevastu on allitereeruvate silpidega tugevamini koormatud. Nelja- ja viielülilisi ahelaid pole siin arvestatud.

Kõrvu- või lahusasendite tekkimiseks on ka paratamatuid tegureid; kui näiteks sõnad on küll kõrvu, aga värsijalad lahus, tekib positsioon 1+3.

Paljudel alliteratsioonijuhtudel on tegemist lauseliselt seotud allitereeruvate sõnade või sõnaühenditega (*Kann oli kaaneni õluta = kann kaaneni*). Allitereeruvate sõnade ligidust püüti saavutada inversiooni abil. Aga inversiooni kasutatakse ka mitmel muul põhjusel, mitte ainuüksi sõnade kõrvuasetamist taotledes. Inversiooni põhjustavad ka värsirütm ja raskenemiseasendus.

Eesti regivärsis võib allitereeruv silp aetseda ka värsijala languses (Kui lääd lehma lüpsmaie). Värsi algupoolel on lubatud rohkem alliteratsioonilisi langussilpe, nagu ka muidu on värsi algupoole (esimene vj) struktuur ja sõnavalik vabamad. Vahe on ka Lõuna- ja Põhja-Eesti laulude vahel, esimestes leidub alliteratsioonilisi langussilpe vähem. Ka lüürikas on alliteratsioonilisi silpe vj languses vähem. Alliteratsiooni esinemist vj languses soodustavad ka ühesilbilised sõnad, mida värsi algupoolel on rohkem kui lõpupoolel. Seesugune käsitlus kehtib juhul, kui oletame, et uuritavaid värsse skandeeriti. Teame aga, et eesti rahvalauluvärsse pole järjekindlalt skandeeritud. Leidub geograafilisi alasid, laulikuid ja laulurühmi, kus skandeerimine oli järjekindel, selle kõrval aga regioone ja laulurühmi, kus skandeerimine oli võõras, ja laulikuid, kes ei skandeerinud või skandeerisid ainult osaliselt.

Eelmisega seotud on alliteratsiooni *homomeeria*, s.o. alliteratsiooni esinemine samas värsijalas (*Mis mul süvvä annetasse*). Sedagi esineb rohkem värsi esimeses pooles, kõige sagedamini esimeses värsijalas. Värsi teises pooles väheneb homomeersus tugevasti; ümardatult: 1. vj — 9%, 2. vj — 3%, 3. vj — 2%. Neljandas esineb ainult erandlikult. Kõige rohkem esineb homomeeriat neljalülilistes ahelates, sest mida pikem on ahel, seda rohkem võimalusi on homomeeriaks.

Neljasõnaline (-tüveline) ühe ja kahe alliteratsiooniahelaga värs omab tugevat esteetilist mõju, eriti oma rütmikuse tõttu (*Humal huikas, käbi kärkis*), kuigi seda arvuliselt eriti palju ette ei tule: neljasõnalistes värsides kohtame sellist alliteratsiooni 6,9%, viiesõnalistes 3,02%. Kõige sagedamini esineb 2KV + 2V neljasõnalistes värsides — 2,26%, viiesõnalistes — 1,05%. Kokku on võimalik sellist alliteratsiooni saada 95 kombinatsiooni.

Kindel seos kehtib ka alliteratsiooni ja parallelismi vahel, sest parallelismirühma liikmed tingivad sünonüümilisi vasteid, mistõttu sõnad värssides on vastastikku tingitud.

Parallelismi kaudu kujundatakse ka pilt, seega võtab alliteratsioon osa pildi väljakujundamisest. Alliteratsioon aitab lauliku poolt loodud pilti eredamalt esile tuua.

Igas värsis leidub mõni sõna, mis tingib mingi temaga sisulises seoses oleva sõna kasutamise. Seda teist sõna (või sõnu) tingivat sõna nimetame primaatlekseemiks. Sõltuv sõna võib primaatlekseemiga olla alliteratsioonis või mitte. Esimesel juhul nimetame seesugust sõna *evokandiks*, sõltuvat sõna *evokaadiks*. Evokant võib tingida sellele järgneva sõna (või sõnad), evokaadi, aga võib tingida ka eelneva sõna. Esimesel juhul on tegemist progressiivse, teisel regressiivse alliteratsiooniga. Laulikul on kergem järgmist allitereeruvat sõna juurde mõelda, seepärast leidub progressiivset alliteratsiooni ca 60%, ca 30% on regressiivset, ülejäänud 10% kohta jääb evokandi määramine ebakindlaks.

Alliteratsioon võib siirduda ka üle värsi, üle kahe, kolme, harva üle nelja värsi. Seda esineb küllalt vähe ja ta ei oma erilist tähtsust, aga nähtus on siiski olemas ja näitab paralleelvärsside tugevamat omavahelist seotust.

Kas epiteet on oma põhisõnaga nii tugevas seoses, nagu võiks oletada? Statistiline vaatlus seda päriselt ei kinnita, kuigi adjektiiv, mis moodustab kõige sagedamini epiteedi, kõige sagedamini allitereerub.

Kuidas esineb alliteratsioon lauseliselt seostatud sõnades, selleks on vaadeldud ligemalt 1000 värssi (Kad I). Seal selgub: seostatud (sõltuvad) lauseliikmed on alliteratsioonisuhteis 63,8%, mittesõltuvaist allitereerub 36%. Kõige rohkem on predikaadi ja selle laiendite allitereerumist, nagu ongi ootuspärane.

Alliteratsiooni uurimise ajaloos on tekitanud eriarvamusi ka erineva konsonandi järgse vokaali küsimus. Schröter, Lönnrot, Europaeus ja Ahlqvist arvasid, et mõned vokaalid on omavahel paremais kooskõlasuhteis kui teised. Võib-olla on sel arvamusel ka alust, aga käesolev statistiline vaatlus seda veenvalt ei kinnita. Kõige sagedamini esineb suhe *e:i*, keskmise arvuga 26, järgnevad *o:u* — 21, *a:i* — 9, *a:o*, *i:u* — 7. Lönnroti vokaalikoelnurga poolt kõneleb 13, selle vastu 10 kombinatsiooni.

Koha- ja isikunimed on värsi muude sõnadega võrreldes suuremas alliteratsiooniseoses, osalt kehtib see ka arvude kohta. See ei tähenda, et nad kõik ja igal juhul allitereeruksid.

Ca 5—10% on alliteratsioonita värssed, mis on väga mitmekesise sisuga, esinevad laulude sissejuhatavais osades, siiretes, mõttearenduse keskel, aga üldiselt ei saa neid absoluutselt piirata laulu mingi kindla kompositsioonilise osaga. Tähtis on, et nad on vajalikud sisu mõistmiseks, enamasti ei või nad laulust puududa. (Siirdevärss: Läks siis kuuse palve'elle. — Pöördumisvärss: Tõuse üles, Maiekene.)

Sisealliteratsioon ei ole sõnaalgulise alliteratsiooniga sel määral seotud kui kaasrõhualliteratsioon. Sisealliteratsioon tähendab sisehäälikute hulka kuuluva konsonandi või konsonantühendi kooskõla. (Maada marjavarsilista; Puist puhas, lastõst lakõ; Kuu! mul käve kuve viina). Ühe kihelkonna materjali analüüsimine andis 53 permutatsiooni, mida võiks nimetada ka sisealliteratsiooni tüüpide variantideks. Tüüpe endid on aga 7. Selle häälikute kooskõla küsimuse ligem uurimine on tulnud jätta siiski edaspidiseks, praegu on seda käsitletud peamiselt sellepärast, et sisehäälikute üht komponenti on analüüsitud juba sõnaalgulise alliteratsiooni all, nimelt 'V. Sisealliteratsioon võib esineda ka neis värssides, kus sõnaalguline alliteratsioon puudub.

Alliteratsioon on regivärsi üks põhilisi kujundilisi ja struktuurilisi vahendeid.

Selle esinemiseks ja kasutamiseks kehtivad kindlad reeglid ja tingimused, mis on kujunenud vähemalt paari aastatuhande jooksul, mitte ainult eesti, vaid kõigi läänemeresoome rahvaste rahvaluule liikides ja mida mõnel määral leidub ka teiste soome-ugri rahvaste loominguks.

Kui vana on alliteratsioon?

Alliteratsioon keeles ja luules on vana, tekkinud iseseisvalt soome-ugri rahvastele ega ole naaberrahvastelt laenatud, vist ka mitte mõjutatud.

Alliteratsiooni vanuse üle otsustamisel on oluline, et see kuulub regivärsi konstitutiivsete vormifaktorite hulka, s. t. on tekkinud ja arenenud koos rahvalaulu tekkimise ja arenemisega. Alliteratsioon on vanem kui regivärss ja võttis osa regivärsivormi kujundamisest. Seda kinnitab ka alliteratsiooni seaduspärane esinemine ühtlaselt nii Lõuna- kui Põhja-Eesti lüürikas ja eepikas, eri vanusega kihistustes ja läänepoolsete läänemeresoome rahvaste luules. Erinevused, mis kõigist neist aspektidest lähtudes muidugi eksisteerivad, ei ole olulised vanuse seisukohalt. Muidugi esineb alliteratsioon ka proosavormides, nii väikeliiikides kui ka fraseoloogias.

Seega pole alliteratsioon regivärsis ei juhuslik ega saa ka olla regivärssi hiljem sisse toodud. Ajaliselt ilmus alliteratsiooniline regivärss läänemeresoome rahvaste luulesse pärast nende eraldumist teistest hõimudest, ca teisel aastatuhandel e. m. a., mil pikk-lühikese silbirütm ja paljude sõnakordustega värsskõne lihtsa meloodiaga retsitatiivses esituses hakkas kujunema ainsaks luulevormiks. Nagu paralleelselt, nõnda ka alliteratsiooni tekkimisel olid üheks oluliseks teguriks sõnakordused, mida kasutati nii jutustavas kõnes, retsitatiivses individuaalses laulus, nagu on konstateeritud laplaste joigudes, kui ka teiste rahvaste, muidugi ka eestlaste lauludes, mida jorutati tundide või koguni päevade viisi. Sõnakordustelt samasuguste sõnaalguste teadlikule kasutamisele on kindlasti pikk vahemaa, mille jooksul õpiti tajuma häälikulise kooskõla sugestiivsust ja seda sõna mõju tõhustamiseks praktiliselt rakendama. See võiski siis toimuda meie ajaarvamise alguses. Regivärsi sünnist peale on alliteratsioon siis juba umbkaudu paar tuhat aastat olnud luule kaunistaja ja selle aja jooksul arendanud välja oma tüpoloogiaga. Regivärseelses luules oli see arvatavasti veel juhuslik kõlakaunistus.

Kas läänemeresoomlaste alliteratsioon pole oma tekkimiseks saanud tugeid ja mõjutusi ka germaanlastelt?

Tundub, et õigem on siiski oletada polügeneesi. Kõige paremaks tõestuseks selle kohta võiks olla läänemeresoome rahvaste alliteratsiooni tüpoloogia. Germaanlaste alliteratsioon on läänemeresoomlaste omast niivõrd erinev, et seda ei saa kuidagi pidada viimase mõjutajaks. Germaanlaste vanemas rahvaluules esinevad allitereeruvad silbid värsi kahes või kolmes tõusus. Eesti alliteratsioon esineb ka languses, samas värsijalas ja selle tüpoloogia on germaanlaste omast hoopis keerukam.

Alliteratsioon eesti rahvaluules sõltub õige tugevasti keele iseärasustest (rõhk esimesel silbil, mis laseb allitereeruvaid silpe kujukamalt esile tõusta; mõningaid häälikuühendeid on sõnade algul rohkesti).

Alliteratsioon on oma arenemise käigus orgaaniliselt seotud regivärsiga.

Ei ole hästi selge, kuidas oleks germaanlaste luule eesti ja soome vanemat laulu alliteratsiooni tekkimisel mõjutanud, s. t. millised rahvaste kokkupuuted võiksid aluseks olla, ja veelgi — milliseid mõjusid germaanlased veel eesti ja soome rahvaluulesse oleksid andnud, sest vaevalt see oleks saanud piirduda ainult alliteratsiooniga. Jääb üle kõige tõenäolisem oletus: nii germaanlaste kui ka läänemeresoomlaste (nende hulgas eestlaste) alliteratsioon on kumbki tekkinud ja kujunenud iseseisvalt.

Kas alliteratsioon on kasutatav ka tänapäeva luules?

Tegelikult on mitmed luuletajad, aga ka proosameistrid oma töödes alliteratsiooni suuremal või vähemal määral kasutanud — kas teadlikult või lasknud end juhtida keeles, eriti fraseoloogias esinevaist allitereerumistendentsidest. Uurimine on näidanud, et Kreutzwaldi ja Suitsu rahvaluulevormilises loomingus tulevad ilmsiks peaaegu kõik need alliteratsioonitüübid, mida tabame regivärssideski. Põgus vaatlus näib kinnitavat samu tulemusi Ridala ja Annisti rahvalauluimitatsioonides.

Ainult regivärsi vormiga aga alliteratsiooni kasutamist piirata ei maksa ega võigi. Rida eesti luuletajaid ongi alliteratsiooni praktiseerinud, näiteks D. Vaarandi, kelle värsse ka sellelt seisukohalt on vaadeldud. Järgnevas olgugi mõned näited: *Vaarus vabatmehe naine* («Laul kombainerist»); *Põletand põud ja rutjunud rajud* («Lõikuselaul»); *Ta pea on püsti, piitsahoobid palgel* («Alla Mari»). Need viitavad luuletaja teadlikule alliteratsioonitaotlusele, mis värsile kindlasti lisab musikaalsust ja tõstab alliteratsiooniga seotud sõnad markantsemalt esile.

Alliteratsioon ei ole ainult minevikuluulega seotud kõlafiguur. Eesti keele iseloomu ja stiilipraktikat arvestades võib seda mõjusalt kasutada kunstluuleski. Ei ole aga vajadust rahvaluules tihti esinevaid arvulisi liialdusi jäljendada, vaid sealt tuleb osata võtta see, mis on ilus ja mõjuv.

Sissejuhatus neegrikirjandusse*

Ma räägin miljonitest inimestest, kellesse on hoolikalt sisendatud hirmu, alaväärsusetunnet, värisemist, põlvitamist, meeleheidet, orjalikkust.

Aimé Césaire, Arutlus kolonialismist

Änapäeval on olemas terve põlvkond neegerkirjanikke, kes kirjutavad prantsuse keeles: luuletajad, nagu Césaire, Senghor, Damas, David Diop või Rabémananjara; prosaistid, nagu Mongo Beti, Camara Laye ja Ferdinand Oyono; esseistid, nagu Alioune Diop, Franz Fanon, Cheikh Anta Diop jt. Tahaksin seda põlvkonda lugejale tutvustada. Eeldan, et esimene küsimus, mille lugeja esitab, on järgmine: mispärast kirjutavad neegerkirjanikud prantsuse keeles? Keegi ei pea Pariisi neegrilinnaks, ja siiski on ta ühtlasi neegrite linn ning arvatavasti kaasaegse musta maailma pealinn, kindlasti rohkem kui London, New York või mõni Aafrika linn. Katsun seda nähtust selgitada, tutvustada lugejale Pariisi — musta maailma pealinna. Ma ei saa läbi ilma kõrvalepõigeteta ajalukku, geograafiasse, poliitikasse ja etnoloogiasse; kui ma aga mugavusest Pariisist alustasin, siis olen ma varsti sunnitud pöörduma kõige olulisema — Aafrika juurde.

Mis õieti on siis Must Aafrika? Maade tervik, mis asuvad lõuna pool Sahaarat (ülejäänud — Alžeeria, Tuneesia, Maroko, Liibüa ja Egiptus — moodustavad araabia Aafrika, seega siis valge Aafrika, kuigi me leiame seal ohtraid jälgi neegri-verest; selle osa probleemid on teistsugused). Niisiis — tohutu suur kontinent, kus leiame nii savanne (karjakasvatajat rahvast) kui ka metsi (küttivaid suguharusid), nii legendikke kui ka kõrgeid mägesid. Elanikkond on üldiselt mustanahaline ja teda on umbes kakssada miljonit — arv, mille suurust me sageli kipume unustama.

See kontinent on juba ligi viissada aastat orjakauplejate ja kolonisaatorite saagiks. XV sajandist alates on Aafrikast välja veetud vähemalt sada miljonit orja — mõned väidavad, et kuussada miljonit —, kes elutsevad Antillidel ja mõlemas Ameerikas.

Oh! Ma tean, ma tean hästi, see on tema, Euroopa,
kes mult lapsed on riisund kui Põhjamaa röövel,
veab need veised, et väetada suhkruroovälju
ja puuvillapõlde

— sest neegri higi käib sõnniku eest.

(Senghor, «Palve rahu eest»)

Rääkides neegerkirjanikest ei ole mul mõttes mitte üksnes aafrika kirjanikud, vaid ka samal loominguilisel alal töötajad Prantsuse Antillidelt ja Ameerikast (seega Martinique, Guadeloupe ja Guajaana). Kogupildiks tuleb siia lisada veel oma-

* Refereeriv tõlge Sorbonne'i ülikooli professori Michel Ligny kahest artiklist, avaldatud ajakirjades «Présence Africaine» ja «Zygie literackie».

aegne Prantsuse asumaa Antillidel, mis on neegri-vabariik Haiiti saarel (endine San Domingo), kelle vabastas Toussaint Louverture. Selle üksikasjalikum kirjeldus viiks meid liiga kaugemale. Olgu siin ainult märgitud, et Haiitilt pärinevad kaks head romaanikirjanikku — Jacques Roumain ja Jacques-Stéphen Alexis, luuletaja René Depestre ja esseist, ajaloolane, etnoloog ning väljapaistev filoloog dr. Price-Mars, endine Haiiti saadik Pariisis ja Aafrika Kultuuriühingu esimees. Rohkem ökonomistidel kui humaansel kaalutlustel asendati orjakauplemine kolonisatsiooniga, mis tõi endaga kaasa Aafrika jaotamise. Seega oleks loogilisem rääkida mustade kirjanike ühtekuuluvusest: neegrikultuur ei mahu kunstlikesse koloniaaljaotustesse; päritolust ja keelest olenemata on neegri loovail jõududel omavahel väga palju ühist; pealegi elavad paljud neist Pariisis, nagu näiteks ameeriklane Richard Wright. Ent iga koloniaalmaa (Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, Portugal...) võttis tarvitusele oma poliitika, mis prantsus-, inglis- või hispaaniakeelset musta kirjandust omakorda erinevalt mõjutas. ... Järelikult on hõlpsam peatuda kirjanike juures, kes kirjutavad prantsuse keeles; seejuures ei tohi unustada, et on olemas palju mustade kirjandusi, mõned neist isegi Aafrika keeltes, nagu näit joruuba kirjandus.

I

Kuidas iseloomustada paari sõnaga Prantsusmaa poliitikat Aafrikas ja Antillidel? Võtmeks on «assimilatsioon» mõiste. Assimilatsioon tugineb veendumusele, et koloniseeritud rahvail ei ole oma tsivilisatsiooni ja et neegrist on vaja teha mustanahalised prantslased. Millise eesmärgiga? Ametlikult peeti anastatud maid Prantsusmaaks (veel praegu räägitakse, et Alžeeria on Prantsusmaa). Niisiis levitati prantsuse keelt ja kultuuri (ei õpitud iialgi pärismaalaste keeli), aga tehti seda väga ettevaatlikult, vähehaaval. Sest kogu musta ühiskonna romani-seerimisel poleks enam võimalik olnud kolonisatsioonist kasumeid saada; siis oleks tulnud taluda ametiühinguid, poliitilisi erakondi, loobuda sunniviisilisest tööst, tunnistada, et mustanahalistel töelistel — juhul, kui nad töötavad niisama hästi kui valged — on õigus niisama suure tasu peale; niisugusel juhul on parem asumaadest hoopis loobuda! Seetõttu assimileeriti ainult väike osa maad, püüti luua «mustade väikekodanlus», keda lasti igasse kooli ja isegi iga ameti juurde, aga ainult emamaal, et saada abilisi kolonisatsiooniküsimustes.

Assimilatsioonipoliitika lähtub kolmest tingimusest: esiteks eeldab ta pärismaalaste kultuuride eitamist (varsti näeme, mis kultuurid need olid ja kuidas nad kolonisatsiooni mõjul muutusid, milline on nende praegune seisund ja tuleviku-väljavaated); teiseks, assimilatsioon tunnustab, et Aafrika neegrist võib saada «samasugune prantslane kui kõigist teistest» — me näeme samuti varsti, mis tulemusi see on andnud; lõpuks, assimilatsioon oli selektiivne, taotles eliidi loomist, kusjuures värvas seda eliiti sageli (eriti algul) kõige vähem tõrksate hulgast, seega inimeste seast, kes olid tõelise kohaliku eliidi vastandiks. Mass püsis hüljatuna — ja sellisel vahetegemisel olid küllaltki tähtsad tagajärjed. Alustan seega Aafrika kultuuride analüüsist. See on raske ülesanne, sest tuleb eemaldada kõik moonutused, mis kolonisatsioon endaga kaasa tõi (seega eitamine või alahindamine, aga ka kompenseeriv moonutamine); orjastatud rahvail on kaldumus oma kultuuri müütiliseks ülehindamiseks. Aafrika on kontinent, mille suhtes on raske jõuda tõeni; kes alustab valetamisest (pärismaalaste kultuuri eitav kolonist), tõmbab oma ohvrid kaasa valetama...

Must Aafrika jaguneb keeleliselt rohkem kui kuuesajaks keeleks ja dialektiks, millest suurem osa pole kunagi olnud kirjakeeled (ehkki on olemas mitu neegrikirja süsteemi, aga Sahaara ääremaa del, islamiseeritud maadel transkribeeriti

neegrikeeeli araabia tähestiku abil). Nagu eriteadlased tunnistavad, on Aafrika keelte tunnuseks sõnavara rikkus ja lopsakus, samuti lauseehituse märkimisväärne paindlikkus. Neeger armastab rääkida, ta on väga jutukas. On see rassiline joon, nagu arvavad eurooplased, pilgates ta liigset «lobisemist», mis mustanahalistel väljendavat «laiskust» ja «tegelikkuse tunnetamise puudumist»? Sugugi mitte. Aafrika traditsioonilised ühiskonnad olid demokraatlikud ühiskonnad, sest keel ei olnud kirjutatav, tuli usaldada mälu: niiviisi kerkis esile sõna, suhtlemise tsivilisatsioon. Siit tuleneb «griot'de», bardide osa, kes on rahva mäluks (peamiselt ta ajalooliseks mäluks): nad teavad ja oskavad peast esitada legende, pajatada sündmustest, dünastiate tegudest. Seepärast on tähtis osa tarkadel, kes on ühtlasi raugad: kui kõik tugineb mälule, siis peab see, kes kõige kauem on elanud, ka kõige rohkem teadma. Traditsiooniline Aafrika austab oma rauku — põhimõte, mida eurooplased enam peaaegu ei mõista ja mida liiga ennatlikult iganenuks peetakse. Sõna tähtsusest tulenevalt olid Aafrikas kõik haritud, kõik võtsid osa kultuurist (mida ei saa väita kaasaegse Euroopa kohta). See kultuur oli kohandatav vanusele, arvestas vastava ea rühmi, filtreeritud, tänu saladusse pühendamise astmeile, ja lõpuks — kui asi puutus jumalate saladuste tundmisse — salajaste keelte abil säilitatav! Nüüd on see kahjuks jäänud minevikku, praegu aga võib kergesti leida umbusaldust traditsiooni vastu, eriti aafrika üliõpilaste seas. «Milleks meile vana-sõnad, legendid või usundilised müüdid?» väidavad nad. «Meil on pigem vaja filosoofiat, mis aitaks meid tegevuses (siit marksismi menu), on ennekõike vaja teadmisi ja täpset tehnikat!» Ning nad loobuvad — sageli kahjutundega — sellest vaikesele ja usundilisele Aafrikale nii omasest mentaliteedist. Teistel väljapaistvamatel, nagu Senghor ja Alioune Diop, õnnestub seaduspärast liita fantastilisega, kui kasutada Apollinaire'i ütlemisviisi. Tõsiasi on, et muistne kultuur võis ainult seni eksisteerida, kuni ta elas, see tähendab, kuni ta täitis oma funktsiooni ja kuni kestsid — muutumatult — tingimused, milles ta oli tärnanud. Kuidas ja milleks! Kas oleks tark suutnud säilitada oma rahva ajaloolisi traditsioone, kui koloniasatsioon ühiskonna hävitas, noorsoolt minevikutoe röövis, andes talle koolides teised esivanemad, osutades teistele eeskujudele? Niisiis on traditsioonilised kultuurid — või pigem see, mis on säilinud: legendid, vanasõnad, muinasjutud, usundilised ja filosoofilised süsteemid — tänapäeval juba surnud, lihtsalt sellepärast, et on lagunenud ühiskondlikud struktuurid, millele nad toetusid. Nagu alljärgnevalt näeme, peab noor neegrieliit tänapäeval oma eesmärgiks seostumist traditsiooniga, Aafrika kultuuride uuendamist ja värskendamist, — ent see saab võimalikuks ainult pärast mustanahaliste rahvaste täielikku taassündi, ühesõnaga — pärast iseseisvuse saavutamist.

Assimilatsioon hävitab traditsioonilised kultuurid — aga kas on ta vähemalt suutnud neid asendada millegi tõepoolest uuega, väärtuslikuga? Ma ei arva seda. «Assimileeritud» neeger on lõhestunud, oma sisimas kaheks jagunenud — ja seda kaksipidi; ta on võõraks jäänud oma suguvendadele, kes teda enam ei mõista, ja ta vangub sisemiselt kahe kultuuri vahel.

Aga küsimust ei või siiski vaadelda abstraktselt — heidame pigem pilgu assimilatsiooni konkreetseile tingimustele. Nagu mainitud, on ta selektiivne: suurema osa rahvast jätab ta viletsusse ja hüljatusse. See rahvas on kõik kaotanud. Kui «valgustatud» neeger ongi kasu saanud (kolonisaatori kultuurist), siis laiadel hulkaudel ei ole sellest abi mitte kui midagi: nad on kaotanud koguni rohkem kui kõik, sest traditsiooniline kultuur on surnud, samal ajal aga on kadunud ka juhid, kes rahvale uut kultuuri oleksid saanud külge pookida. «Assimileeritud» aafriklane näib pahatihti nii enda kui oma ühiskonna silmis väe jooksikuna või reeturina. Kerge on seepärast mõista, et ta tunneb end vastutava olevat rahva ees, et ta ihaldab rahvaga taas ühineda ja isamaad vabastades ennastki vabastada. Aga üleöö see ei toimu.

Milline on mustanahalise haritlase seltskond? See koosneb eurooplastest, ja sel- listest, keda koloniaalprobleemid huvitavad. Seega siis nendest, kes mängivad kindlat osa kolonisatsiooniprotsessis: poliitikuist, kasvatajaist, misjonäridest...

II

Mustanahaline haritlane minetab algul oma rahvusliku iseteadvuse ja kõik sel- lega seoses oleva: ta nõustub kõigea, mida kolonisaator talle ette paneb. Ta eitab sünnimaa kultuuri, millest ta säilitab ainult eksootika, ja võtab omaks euroopa väärtused, mis ta «universaalseks» tunnistab. Seega hakkab ta veel rohkem assi- milatsiooni tahtma kui eurooplased, kes teda assimileerida tahavad. See iha tõeliselt valgeks muutuda, tõeliseks prantslaseks saada õhutab neegrit võistleva parimate prantsuse kirjanikega, keda tavaliselt eeskujuks valitakse «klassikaliste» autorite seast; siit suur parnaslaste menu arvukate mustanahaliste luuletajate hulgas meie sajandi algul. Neegri unistuseks oli tollal, et keegi ei teaks, et ta neeger on. Ajuti see isegi õnnestus, mille näiteks on René Marani romaanid (Maran on neeger Gua- jaanast, kes sai 1921. a. Goncourt'ide auhinna «Batouala» eest), mis võiksid olla kirjutatud valge inimese sulega. Tänapäeval on sama lugu Camar Laye loomingu- ga, kuigi viimane on võrdlematult nõrgem.

Mis võib soodustada muljet, et neegri teos — poeem või romaan — ei ole neegri kirjutatud? Ennekõike: argu olgu see teos revolutsiooniline, loobugu autor realismi, mis viiks paratamatult kolonialismi süüdistamiseni, ja eelistagu fantastikat ning eksootikat ükskõik mille (peaasi tähtsusetu) kasuks, Léon G. Damas, kes nõuab tõsiselt kirjanikelt, et nad «kärstaksid vana, konventsionaalse eksootika paberist eesriide puruks», nimetab seda «kalkomaaniakirjanduseks». Oleks siiski väärt meenutada esimest romaani, mille kirjutas Aafrika neeger, s. o. «Force- Bonté» Bakari Diallo sulest (1926). See senegallane tegi kaasa 1914.—1918. a. sõja koos saja kaheksakümne tuhande mustanahalise seltsimehega ja sai haavata. Pärast tagasitulekut kodumaale andis ta oma teosega kolonisaatoritele liigutava pildi kahest suurest vooresest — jõust ja headusest. Bakari Diallo on too hea, tänulik neeger, keda kolonisaator vajab puhta südametunnistuse säilitamiseks. Prantsus- maa «tsiviliseeriv misjon» on oma eesmärgi saavutanud, kui see endine põõli (peulhi) rahva karjane, «valanud verd oma uue isamaa eest, nii tänulik ja tunde- line on». «Hea kirjand» — hindab seda romaani Georges Balandier.

Teised mustanahalised kirjanikud olid hoopis vähem süütud kui Bakari Diallo. Väga palju selgitab aeg, millal Diallo kirjutas, ja asjaolu, et ta oli iseõppija. Nende «enesetapjate» seas (enesetapjad on mustanahalised kirjanikud, kes tahavad saada valgeks ja eitavad oma päritolu) on erilisel kohal nood, kes tegelevad seksuaalsete küsimustega. Näiteks Mayotte Capetia raamatud on hümn valgele mehele: vaene neegritar andub — ja millise masohhistliku naudinguga! — oma «sinisilmalisele valitsejale». Andub kahel viisil: kui neegritar ja kui naine. Orjade kirjandus, mida õigustatult hukka mõistab teine kirjanik Martinique'ilt — Franz Fanon.

Poolel teel «kalkomaaniakirjanduse» ja võitleva kirjanduse vahel asub informatsiooniline, eelkõige Paul Hazoumé looming. See katoliiklasest õpetaja Dahomést, etnoloog, on kirjutanud hea dokumentaalse romaani «Doguimi» (1926). Nagu Georges Hardy kirjutab, «viib Hazoumé meid musta ühiskonna tulipunkti (Abomé linna, endiste Dahomé kuningate pealinna) ja tutvustab meile astmeliselt nende maailma ja mõtteviisi».

Niisiis oli neegrikirjandus algul kas kolonisaatori soovide õigeks peegliks või arglikuks katseks tutvustada lugejale aafrika traditsioonilist tsivilisatsiooni. Kui ta sellega oleks piirdunud, poleks ta huvi äratanud. Veel enam — juba eos oleks ta olnud mõistetud läbikukkumisele.

Mida siis assimilatsioon lähtepunktiks võtab? Ta eeldab, et a i n s a k s kultuuriks on kolonisaatori kultuur; neeger võib ainult jäljendada, aga need jäljendused ei ole iialgi väärt «kodumaist» loomingut, ei jõua iialgi järele prantsuse «töeliste» kirjanike loomingule. Seepärast on mustanahalised autorid väheleotavad, isegi hästi prantsuse keelt valdavate neegrite hulgas. Kui juhtusin tuttavat neegrit keelitama üht või teist aafrika raamatut läbi lugema, sain vastuseks: «Ei, ei, ma tahaksin pigem lugeda mõnda tõelist raamatut...»

Analoogilisest juhtumist jutustab ka Maurice Maschino oma raamatus «Le refus» («Keeldumine»); tulemusteta soovitas ta oma marokolastest õpilastel läbi lugeda Mohammed Dibi, Mouloud Ferraoui ja teiste põhja-aafrika (araabia) kirjanike prantsuskeelsed romaanid. Kolonisatsioon on kõikjal ühesugune.

Selline situatsioon oleks võinud kesta kaua, kui poleks olnud koloniaalrahvaste ärkamist. Murranguline aasta on 1940, aga ka rahuaasta 1945. Natside sissetungimine purustas müüdi Prantsusmaa koloniaalsest üleolekust; samal ajal mõistsid valged haritlased okupatsiooni mõjul, kuivõrd sarnaseid probleeme neegrid üle elavad. «Simone Weil» kirjutab Alioune Diop, «mõtles õigesti, et natsism ei olnud midagi muud kui koloniaalmeetodite kasutamine Euroopa rahvaste juures. Meie, neegrid, tunneme fašismi paraku juba ammu.» Kahekordne surve — Ameerika ja Nõukogude Liidu oma — mõjub nii, et Euroopa peab oma poliitikat pärast sõda revideerima. Ja korrapealt kaob ka neegritel tahtmine assimileeruda, nad võtavad nüüd «neegerluse» omaks.

See mõiste on tingimata vajalik prantsuse keelega mustanahalise haritlaskonna mõistmiseks. «Neegerluse» («négritude») mõtles välja Césaire. Ta tahab sellega rõhutada, et «on hea ja ilus olla neeger», et neeger ei ole ega saa olla valge, et on olemas neegrivilisatsioon, millega tuleb loominguiliselt seostuda.

III

Kes on siis neeger? Léopold Sédar Senghor on Prantsusmaal juba palju aastaid pühendanud selle põhjalikule kirjeldamisele, mida ta nimetab «neegri-Aafrika psüühikaks». Ülesanne on väga raske ja keeruline: läheb tarvis kirjaniku kõiki teadmisi ja dialektilist peenust, et vältida langemist rassismi lõksudesse või rahvusliku psüüholoogia äärmustesse. Ma toon siin ainult paar näidet. Neeger, räägib Senghor, kuulab oma tunnete häält, see omadus tuleneb aafrika elumõistmisest: sellal kui läänemaailma inimesele on subjekt ja objekt kaks ise asja, tajub neeger neid samaväärselt; neeger «võtab osa kõige selle elust, mis teda ümbritseb». Siin võib ära tunda animismi (sama, mis Victor Hugol: «Kõik on täis hinge,» kirjutab prantslane). Järelikult — elu mõte, austus elu vastu, vaba seltsimehelikkus sellega, mis elab. Kui neegrid ei ole välja töötanud maailma tunnetamise «teaduslikku teooriat», siis selle-eest «sünnivad» nad «koos» maailmaga, seda tunnetades, nagu Senghor Claudeli * jälgedes kordab.

Tsiteerin Césaire'i:

Kiitus neile, kes pole iialgi midagi välja mõelnud,
neile, kes pole midagi uurinud,
neile, kes pole midagi ohjeldanud.

Aga anduvad nagu kaasakistuna
kõige tuumale:

* Tõlkimatu sõnamäng: Claudel mängib sõna «connaitre» etümoloogiaga. «Connaitre» tähendab tunnetada, aga «co-naitre» — koos sünnida.

ükskõiksed pinnalisuse vastu, aga haaratud
kõiksuse rütmist,
hooletud ohjeldamises, aga maailma
mängus osalised.

«Ükskõiksed pinnalisuse», s. t. teaduse vastu; «hooletud ohjeldamises», s. t. ei omista tähtsust tehnikale. Neeger jõuab asjade olemuse mõistmiseni, alludes nende liikumisele, seega maailma rütmile. Siit tantsu tähendus: valged liigutavad tantsides ainult jalgu, neegrid anduvad rütmile kogu kehaga, millega seletub nende võrratu võlu, nii ilmne Pariisi lõbustuste ajal, kus valged neegreid matkivad:

PARIIS — maailma naba
AAFRIKA armust
ta hääle armust
ta rütmi palaviku armust
KAS MÄLETAD;
Valge neegri koolis
samal ajal viisakas
alandlik
nagu ahv sõnakuulelik

(L. G. Damas, «Black Label»)

Tsitaate võiks veelgi tuua. Nad näitavad, kuidas neegriluule, isegi «assimileeritute» oma, kirjutatud prantsuse keeles, on läbi imbunud Aafrikast. Piirdun ühe fragmendiga Gilbert Gratiant'ilt, Guadeloupe'i luuletajalt:

Sest neeger tunneb
pika harjumuse ja sügava suguluse kaudu
vete keelt, mis tähtedega vestlevad,
tuule tahet ja tule käsku

(«Missions»)

«Neegerlus» on siis ennekõike neegri erinevuse avastamine, aga ühtlasi ka selle erinevuse väärtustamine; ajuti viib see isegi valge inimese pilava alavääristamiseni, kuna viimane enesestmõistetavalt neegri voorusi ei saa evida. Kuulakem L. G. Damas'd:

Ei iialgi saa valgest neegrit,
sest ilu on must
ja must on tarkus,
sest püsivus on must
ja must on vaprus,
sest kannatus on must
ja must on iroonia,
sest pimedus on must
ja must on maagia,
sest armastus on must
ja must on samm,
sest tants on must
ja must on rütm,
sest kunst on must
ja must on liikumine,
sest naer on must.

sest rõõm on must,
sest rahu on must,
sest must on ELU.

(«Black Label»)

Te muigate? Teil pole selleks põhjust. Need värsid väljendavad — neegri silmis — absoluutset tõde: kui ta ainult tahab elada, ei saa see teisiti olla. Lõppude lõpuks on ta ju neeger. Kas tohime talle olemasolu keelata?

IV

Kõik see oleks olnud maha maetud, kui neegrite rehabilitatsioon ei oleks teoks saanud. Ja seda kahel viisil: Aafrika kultuuride uue avastamise ja võitluse teel ning võitluse kaudu poliitilise vabaduse eest, s. o. Aafrika iseseisvuse ja ühendamise eest.

Orjus, järgnevalt aga ka kontinendi süstemaatiline kolonisatsioon tõukasid eurooplasi müüdi loomisele «metslasest». Et see on ainult müüt, seda tõestab pilgu heitmine Aafrika ajaloole. Araabia reisijate arust koosneb keskaegne Aafrika (peamiselt Lääne-Aafrika, mille hiljem hõivasid inglased ja prantslased) suurtest, hästi organiseeritud ja kõrge tsivilisatsiooniga kuningriikidest. Niisiis, enne kui neegrid XIX saj. lõpul meie silmis lõplikult «metslasteks» muutusid, olid nad, vähemalt keskajal, inimesed, kelle tsivilisatsiooni tase ei olnud väga erinev nende kaasaegsete eurooplaste omast.

Selle tõenduseks on Ibn Batout' aruanne ja neegrite kunst, olgu või kuulsad raidkujud Ifé'st, mille klassikaline ilu on nii ebatavaline, et euroopa «asjatundjad» ei mõistnud kujutleda, kuidas neegrid olid suutelised neid mitusada aastat varem looma, ning kirjutasid need Firenze raidurite arvele, keda mustanahalised olevat orjastanud! Tegelikult dateerib niigeri arheoloog W. Fagg need tööd XIII sajandisse, seega enne portugallaste saabumist Aafrika läänekaldale, ühesõnaga enne orjastamist ja koloniseerimist. Nende asjatundjate tõlgendused ei selgita siiski, miks neegrid noid raidkujusid austasid, sest on ju teada, et pole kunsti ilma publikuta, olgu see kunst kas või võõrast päritolu. Ma ei arva, et «metslased» oleksid olnud võimelised Ifé raidkujusid hindama... Aga kõik need tõlgendused on ülimal määral ekslikud. Tahaksin arvata — ja mitte mina üksi —, et neegrite «primitiivne», meie sajandi algul avastatud kunst (maskid, mis inspireerisid Picassot ja kogu kubistlikku kunsti) on tegelikult aafrika sajanditepikkuse arengu kaasaegne tulemus, mis oli algul realistlik ja figuratiivne, hiljem aga jõudis etapini, mis vastab Euroopa abstraktseile tendentsidele kujutavas kunstis — samuti kauaaegse traditsiooni järeldus.

XVI sajandist alates kuni tänapäevani jälgime valge inimese teadvuses neegri mõiste järkjärgulist langust — sel määral, kuidas arenesid orjapidamine ja tsivilisatsioon. Montaigne'i huvitas nimelt neegri «inimlikkus»; XVIII sajandil, kui filosoofid mediteerisid kahe müüdi teomal — heast metslasest ja kuldsest ajastust —, kirjutas preester Raynal esimese suurteose kolonisatsiooni vastu: «Mõlema India eurooplaste asunduste ja kaubanduse filosoofiline ja poliitiline ajalugu».

Vaadelgem hea metslase müüti. Näiliselt võib ta kasulik olla ainult värvilistele, kellele omistatakse esimeste tsivilisatsioonist rikkumata inimeste paradiisivoorusi. Tegelikult aga sunnib see neid vastu võtma ideed, et halb oleks «metslasele peale sundida» tsivilisatsiooni hüvesid — selle tsivilisatsiooni omi, mis inimest rikub. Siin on eksitus: selline arutlus õigustab ainult viletsust — seega sõltuvust, mida meie eitame. Neeger suhtub sellisesse eurooplaste «heahtlikkuse» umbusklikult: ta

väidab õigustatult, et ta peab ise otsustama, mis talle sobib ja mis mitte; selles aga, et tööstus ja tehnika talle suurepäraselt sobivad, pole kahtlust...

Niisiis õppis Lääs mustanahalises metslast nägema vähehaaval, aga tulemusrikkalt: tänapäeval on paljude valgete teadvuses «neeger» ja «inimesesööja» sünonüümid. Tõelisel neegril ei ole aga midagi ühist kujuteldava, euroopa müüdi loodud neegriga: nii suur vahe on müüdi ja tegelikkuse vahel (nii võimas on müüt ja nii tugev tegelikkuse hääl), et mustanahalise haritlaskonna kogu ajalugu on selle ebakõla poolt piiritletud. Me nägime juba, kuidas.

Ning ikkagi võib tänapäeval leida mustade kirjanike projektides Aafrika traditsioonilisi tsivilisatsioone elustanud vendlust. Kuulakem L. G. Damas'd:

Välja arvatud mu naha värvus, on mu veri
niisama punane nagu sinu oma,
mu liha niisama roosa kui sinu oma
ja mu hing loodud samasuguseks
kui sinu oma.

Seni kui neeger täielikult vabaks ei saa, ei saavuta ta siiski täielikku vendlust «sinisilmaliste vendadega» (Senghor), sest isanda ja orja vahel ei saa vendlust olla: neid seovad ainult sellised tundmused, nagu hirm, viha, häbi, sadism ja masohhism. Seda näeme üliselgesti tänapäeva Alžeerias, Lõuna-Aafrikas ja Ameerika Ühendriikides. Mustanahaline poeet räägib seega oma rahva nimel nagu Aimé Césaire:

Minu suu saab suuks õnnetustele, mille
pole suud,
mu hääl vabaduseks häälele, mis
murduvad õnnetuse koobastes.
Seepärast kordan ma:
hoidku end mu ihu ja mu hing,
ärgu pangu vaatleja
käsi jõude risti, sest
elu ei ole vaatemäng,
sest kannatusemeri ei ole lava,
sest inimene, kes karjub, ei
ole tantsiv karu.

Senghor aga väidab:

Ja nii kuhjavad inimesed musta kulla
mägesid, punase kulla mägesid ja
surevad nälga.
Ja ma nägin ühel päeval udu sähvatuses
väljuvat kähharpeade
põlismetsa,
närbunud õlgadega, sissevajunud
kõhuga, suurte silmadega ja suu-
ga, mis hüüdis võimetut jumalat, —
kas sain ma kurdiks jääda nii paljude
alandatute õnnetuste puhul?

Mustanahaline poeet astub seega foorumile võitlejana:

Edasi! Ja ärgu olgu see sõja
pean
Pindarose oma! Aga turris sõjahüüd
ja trummi löök!

Kui mustanahaliste kirjanike looming on moraalselt võttes sügavasti eesrindlik (kui ta cesmärgiks on rahva vabastamine koloniaalike alt; ei ole juttu kunstist kunsti pärast!), siis formaalselt kuulub see prantsuse keeles kirjutatud lektüür prantsuse kirjanduse koosseisu ainult näiliselt. Assimilatsioon tahtis luua mustanahalisi prantslasi, tegelikult aga võimaldas targata prantsuse keelt kõnelevate neegrите ühiskonnal — ja see pole sugugi üks ning sama. «Assimileerida — kus sellega, olla assimileeritud,» ütleb Senghor.

Rütm ja kujundid erinevad prantsuse lüürika omast põhjalikult. Esiteks kujundid. Nagu Petar Guberin* näitas, kajastavad need vana-aafrika elutunnetust. Ka rütm on «aafrika muusika ülesmärkimine prantsuse poeesiasse». Nii rõhutab Senghor mitmel puhul, et tema poeeme tuleb deklameerida aafrika muusikariistade saatel:

Saatku mind koor ja balafong
(«Chants d'Ombre»)

Kui aga lugeda eespool tsiteeritud Damas' teksti («Sest ilu on must...»), on kerge märgata, et kordused, vastandamisid ja rütmi kiirendamine viimastes värstiridades johtuvad eesmärgist viia lugeja rütmilisse transsi, mis sarnaneb tantšule, — transsi, mis puhkeb valla sõnas «elu», mida rõhutavad versaalid:

sest must on ELU.

Omandanud prantsuse keele, on mustanahaline kirjanik ise muutunud, aga ta muutis ka prantsuse keelt. Selle tulemuseks on neegrите prantsuskeelse luule raskepärasus: mustad, kes prantsuse keelt küllaldaselt ei valda, ei suuda seda mõista, kuid see luule ei ütle suurt midagi ka prantslastele, kellele on võõras Aafrika tegelikkus.

Selline olukord — ilma lugejaskonnata kirjanike oma — ei saa kauem kesta. (Ma ei puudutanud siin küsimust, miks just Pariis mustade maailma pealinn on. See on mitmesuguste tingimuste tulemus: Ameerika neegrитеle, samuti nagu kolooniate elanikele, keda fašism on teinud tummaks (s. o. Hispaania ja Portugali kolooniates), on Pariis linn, kus nad võivad elada ja kirjutada vabalt. Kuigi nende lugejaskond on väike, võivad nad kohtuda ja kontaktis olla Euroopa esinduslikemate kirjanikega, sest «colour-baaride» («ainult värvilistele») institutsioon on Prantsusmaal tundmatu.) Väljapääs peitub tagasipöördumises emakeele, esiisade tsivilisatsiooni juurde, kuid uuendatud ja poliitilise vabanemise poolt elustatud tsivilisatsiooni juurde.

«Raske on kujutleda,» kirjutab Alioune Diop, «aafrika tundelisuse jäägitut amendamist ükskõik millise Euroopa keele sõnavara, rütmide või kujundite abil. Nende keelte ajaline ja ruumiline päritolu teeb neile võimatuks väärilt edasi anda neegri mõtteviisi ja hingelaadi.»

Kultuuriline vabanemine peab käima käsikäes poliitilisega (ja ümberpöörduvalt), sest «kolonisatsioon ei saa mingil juhul kultuuri soodustada» (Alioune Diop). Nii-

* Zagrebi ülikooli professor, hästi tuntud Pariisis aafriklaste ringkondades. Ta on koostanud neegriluuule antoloogiat (ülemaailmse), mis ilmus Pariisi kirjastuses «Présence Africaine». Selle raamatu eessõnast on võetud suurem osa käesoleva kirjutuse väiteid.

siis seisame silm silma vastu mustanahaliste natsionalismiga. Ent see pole — vähemalt kõige teadlikumate aafriklaste juures — šovinistlik, see ei taha luua «musta hädaohtu» või «ümber pöörata rassismioda otsa». Alioune Diop kirjutab selgesti: «Natsionalism on . . . inimkonna kultuuri kvaliteedi garantii üldse, aga ainult sel määral, mil määral ta kultuuri ja rahvuslike institutsioonide vabadust nõuab. Kui iga kultuur peab püüdma ulatuse ja saavutusteni, mis kõiki inimesi huvitaksid, siis seda enam tuleb igale kultuursele ühiskonnale jätta ta alused, milleks on traditsioonid, ajalugu ja rahva vabadus.» («Kolonialism ja kultuuriline natsionalism».)

See natsionalism on teisalt sügavalt omapärane. Sest tavaliselt r a j a b natsionalism rahva olemasolu — sellal kui siin olid juba keskajal suured neegririigid (Gaana, Mali, Mossi), orjus aga juuris kontinendi rahvastiku välja, jaotas ta suguharudeks, mille koloniaalne anastamine jälle täiesti suvalistesse tervikutesse grupeeris. Need uued tervikud võivad vahel moodustada baasi uutele rahvastele, aga mis teha, kui naaberahvail on sama kultuur ja keel? Võib ainult ühineda. «Neegerlus» viib seega — läbi kitsa natsionalismivärava — panafrikanismini selle sõna laiemas tähenduses.

*

Tähendab see seda, et Aafrika Ühendriikide aeg on lähedal? Sugugi mitte. Tööpoolest, palju neegreid (vähemalt eliit) räägib prantsuse, inglise, hispaania või portugali keelt, rahva laiem mass aga kasutab rohkem kui 600 keelt ja murret. Need keeled ei ole üldiselt kirjutatavad, aga teadlased on juba asunud lahendama transkriptsiooniprobleeme, ka praktikas. Neegrid, kes on saanud nii reaalkui ka humanitaarhariduse, on näidanud, et Aafrika keeled võivad väljendada teaduse kõige keerulisemaid probleeme. Näiteks Cheikh Anta Diop on tõlkinud Einsteini relatiivsusteooria volofi keelde. Praegu aga on Aafrikas olemas lingvistlik probleem, seepärast kasutavad mustanahalised haritlased veel prantsuse, inglise jt. keeli. Kuid see on ülemineku-olukord.

Prantsuse keelt kasutav mustanahaline haritlane on seega siduriks, vahendajaks. «Metslane» «tsiviliseerus» algul tänu assimilatsioonile, järgnevalt aga «deassimileerus», võttes omaks neegerluse. Need haritlased ei ole homme enam «prantsuse» neegrid, sündinud Sudaanis või Nigeerias, vaid sudaani või niigeri haritlased, kes kasutavad Aafrika keeli — kõigepealt oma rahvaste tarbeiks. Siis peavad valged püüdma mõista ja tõlkida musti, mitte ümberpöörduvalt. See võib juhtuda üsna varsti, seepärast on Euroopa ülikoolid, kui nad tahavad säilitada kontakti tähtsa maailmajao elanikega, sunnitud avama Aafrika filoloogia kateedrid (nagu tänapäeval orientalistika-osakonnad).

Nagu nägime, nõuab mustanahaliste haritlaste olukord nendelt täiuslikkust: nad peavad olema filosoofid, seega vastama küsimusele: «kes on inimene?»; aga ka etnoloogid ja ajaloolased, niisiis uurima aafrika väärtusi ja neile hinnangu andma; lõpuks peavad nad olema poliitikud ja poeedid, seega oma rahvaste advokaadid ja nende huvide kaitsjad. See vajadus on põhjuseks, miks musta kontinendi välja paistvad esindajad meenutavad aeg-ajalt veidi renessansiaegseid inimesi, kes olid ühel ja samal ajal filosoofid, luuletajad, ajaloolased ja võitlejad, tihtipeale aga ka usumehed, mis iseloomustab ühtlasi tänapäeva musti kirjanikke. Enesest mõista räägib see, kes tunneb põlgust neegrist intellektualisti vastu, eklektismist ja enesepillamisest, kahetseb, et nad ei tegele eranditult luulega, et nende ajaloolised tööd ei ole objektiivsed ega erapooletud, et nende filosoferimine ei ole puhtalt spekulatiivne, vaid püüab olla teadvuse äratamine, kutse võitluseks, elureeglite õpetus. Need etteheited peavad paika inimese silmis, kes kirjandust mõistab kui puhast «tarbeeset», aga tarbimisega rahulduvad ainult need, kes on küllastunud, need, kel-

lele maailmakord näib olevat rahuldust äratav «kooskõla» — loomulikult ei saa tarbijate arvamust jagada selle «kooskõla» ohvrid, tarbimise «objektid». Mustanahaliste kirjanike kirjandusliku ja quasi-kirjandusliku (filosoofia, poliitika, luule, ajalugu) tegevuse võib viia lihtsa vormeli alla: see on subjekti afirmatsioon.

Järgnevalt tahaksin näiteks tuua mõningaid biograafilisi ja bibliograafilisi andmeid, mis on vajalikud lähemaks tutvumiseks neegriloominguga. Pärast seda jääb ainult soovida, et mustanahalised kirjanikud leiaksid võimalikult kiiremini tee lugetateni vahetute tõlgete kaudu.

ALIOUNE DIOP

Sündinud 1911. a. Senegalis, on ta rohkem organisaator ja kultuuritegelane kui filosoof selle sõna kitsamas tähenduses. Muide, ta on vähe kirjutanud ega ole oma esseesid kogumikuna välja andnud. Kui ta aga tänapäeval on aafrika esseistide seas kõige tuntum, siis tänu sellele, et on rajanud «Présence Africaine'i» (Aafrika juuresolek, manulus) — alguses ajakiri, hiljem kirjastus ja mustanahalise intelligentsi kohtumiste keskus.

Alioune Diop, noor kirjanduseprofessor, katoliiklike ja personalistlike vaadetega — ta oli Emmanuel Mounier' õpilane —, tegi 1947. a. mitmele väljapaistvale kirjanikule (Camus, Sartre, Mounier, Leiris, Gide) ettepaneku luua ajakiri, mis oleks «avatud kõigile hea tahte inimestele» ja pühendatud Aafrika-Lääne suhetele ning aitaks kaasa Aafrika paremale mõistmisele ja hindamisele. Ei mingit sektantlikkust: igaüks võis usundilistele ja filosoofilistele veendumustele vaadata selles ajakirjas ruumi leida.

Ajakirja algusaastad raskes sõjajärgses olukorras olid lihtsalt sangarlikud. 1947.—1949. a. ilmus seitse numbrit. Seal nimelt piiritleti esmakordselt seda, mida must maailm võiks anda Euroopale, tehniliselt ja sõjaliselt tugevale (tollal peaaegu ei olnudki Aafrikas sõltumatuid riike), ent vaimselt laostunud ja ebakindlale Euroopale. Tänu «Présence Africaine'ile» said oma arvamust avaldada prantsuse keeles kirjutavad neegrid. Nad leidsid lõpuks kirjastaja. Veel enam — ajakiri hakkas endale ka anglosaksi maadel elavate neegrите tähelepanu tõmbama, eriti Antillidel ja USA-s, samuti Brasiilias; ta tuletas neile meelde, et nad on pärit Aafrikast ja peavad oma kultuuri algallikate juurde tagasi pöörduma.

Mitmel numbril oli suur menu ja need avasid silmad paljudel inimestel: ei maksa unustada, et alles mõni aasta tagasi tundsid Aafrika vastu huvi ainult etnoloogid...

Vahepeal sai «Aafrika Manulusest» kirjastus; 1954. a. alates ilmub ajakiri regulaarselt, nii tavaliste kui ka erinumbrite näol. Näiteks Gaanale ja Gineale pühendatud numbrid on kõige õnnestunud ja kõige paremaks ning põhjalikumaks sissejuhatuseks nende riikide sünniloosse üldse.

Lõpuks organiseeris ajakiri 1956. a. neegerkirjanike ja -kunstnike esimese ülemaailmse kongressi, mis toimus Sorbonne'is. Kongressi ettevalmistamiseks kulus kaheksateistkümmend kuud, aga menu oli hämmastav: kuuskümmend delegaati Aafrikast, Antillidelt, mõlemast Ameerikast ja Euroopast arutasid neegriskultuuri probleeme ja asutasid Aafrika Kultuuriühingu, kelle ülesandeks on ühiste pingutuste koordineerimine. 1959. a. märtsis toimus Roomas teine kongress, ja hoopis ulatuslikum. Loomulikult avaldas ajakirjale mõju paljude Aafrika riikide iseseisvumine. Nüüd on «Présence Africaine» mustade kultuuri levitamiseks hoopis paremini ette valmistatud kui kümme aastat tagasi: ta on kirjastanud hulga raamatuid, sai Pariisis uued ruumid, ajakirja iga number ilmub kahes — prantsuse ja inglise — keeles.

CHEIKH ANTA DIOP

Ligi neljakümneaastane Cheikh Anta Diop (Senegal) tuli Prantsusmaale õppima, kus temast sai füüsikaproffessor. Ent talle polnud euroopa ratsionalism vastuvõetav ega saanud ta seda oma teaduslikes uurimustes kasutada. Ta tahtis kõigepealt aru saada, miks pole aafriklased üle elanud Euroopa ühiskondlikku arengut või saavutanud selle taset teaduste alal. See viis teda ajalukku ja sotsioloogiasse — ta tegi kiiresti kindlaks, et eurooplase silmaga nähtud Aafrika ajalugu on ühekülgne ja subjektiivne, kuna meie töekspidamised sotsioloogia alal (marksistlik kaasa arvatud) ei arvesta küllaldaselt Aafrika tegelikkust. Cheikh Anta Diop võtab omaks marksismi alused — materialismi ja ökonoomika primaadi. Ta arvab siiski, et klassivõitluse mõistet ei saa kohandada Mustale Aafrikale eelkoloniaalsel ajastul: mitmesugused klassid, väidab ta, olid tollal tasavägised, tänu kompensatsioonisüsteemile, nii et võitlus polnud võimalik. Muidugi mõista on arvuka proletariaadi tekkimine tööstuslikes maades (Belgia Kongos, Lõuna-Aafrikas) olukorda muutnud. (Vt. ta teost «L'Afrique noire précoloniale», 1960.) Toetudes neile avastustele (õigem oleks öelda: intuitsioonidele), asus Cheikh Anta Diop pärast füüsikalaureat 1950. a. teise doktoritöö koostamisele, kus ta püüdis tõestada, et 1) egiptuse antiikne tsivilisatsioon oli neegritsivilisatsioon; 2) varem valitses kogu Aafrikas kultuuriline ühtsus, eriti keele alal. Cheikh Anta Diop väitis, et kõik Aafrika keeled on omavahel seotud, niisama nagu iga keel on üksikult seotud egiptuse keelega.

See töö — tohtu mõõtmeilt ja tõstatatud probleemide rikkuselt ning mitmekesisuselt — põhjustas palju vastuväiteid ja jäigi lõpuks vastu võtmata. Kuid Cheikh Anta Diopi raamat ilmus «Présence Africaine'i» kirjastusel ja tal oli suur mõju mustanahalistele haritlastele. Oma teesid töötas autor ümber ja 1959. a. võeti ta doktoritöö vastu; «Aafrikas eelkoloniaalsel ajastul» võrdleb ta Euroopa ja Aafrika poliitilisi ning ühiskondlikke probleeme, alates vanaajast kuni kaasaegsete riikide tekkimiseni; ta teine töö oli «Musta Aafrika kultuuriline ühtsus»*.

Olles aafrika ajaloolastest ja sotsioloogidest väljapaistvamaid, asus Cheikh Anta Diop töötama Dakari kateedris. Ta meenutab uhkusega, et paljud ta vaateist on võetud Aafrika erakondade programmidesse.

AIMÉ CÉSAIRE

Sündinud 1912. a. Martinique'il, hakkas Aimé Césaire silma paistma juba õpin-gute ajal — ta oli nimelt koos senegallase Senghoriga esimesi neegreid, kes sooritas sisseastumiseksamid kõrgemasse École Normale'i**. Kolmekümne kahe aasta-sena sai ta Martinique'i pealinna Fort-de-France'i linnapeaks. Ta valiti kommu-nistide nimekirja alusel, see parteiline rühmitus nõudis saare «departementali-satsiooni», see tähendab täielikku ühinemist Prantsusmaaga ühiste õiguste ja ko-hustuste alusel. See pidi olema esimeseks etapiks Antillide võimaliku sõltumatuse ja ühinemise poole — etapp, mis Martinique'i puhul tunnistati vältimatuks.

Poliitika valdkonnas ühineb Césaire marksismiga, poeetika valdkonnas aga pool-dab sürrealismi. Ta sõbrad André Breton ja Michel Leiris (etnoloog — Aafrika eri-teadlane ja kirjanik, nooruses seotud sürrealismiga) mõistsid esimestena Césaire'i tähtsust. «Césaire,» kirjutab Breton, «on neeger, aga mitte üksnes seda, vaid ta on

* Prantsusmaal nõutakse doktorikraadi saamiseks kaks tööd (kateedri-le pääse-miseks).

** Eriline, keskkoolide õpetajaid ettevalmistav kool; omalaadne «üli-ülikool», kuhu on lõpmata raske pääseda.

terviklik inimene, kes käsitab kõiki küsimusi, mõistab meie muret, kõiki me lootusi ja kogu me ekstaasi...»

Seoses Césaire'i sürrealismiga võib tõstatada küsimuse, kas ta pole juhuslikult sürrealist samal põhimõttel, nagu teised neegrid olid parnaslased, see tähendab — soovist matkida valitsevat, s. o. prantsuse kultuuri? Ma ei arva seda. Parnaslus oli kõigepealt kunstnike koolkond — ta tunnistas kunsti kunsti pärast; sürrealismil olid kõrgemad püüdlused — ta tahtis maailma muuta, lõhkus loogikat ja keelt. Selline soov paistis täiesti loomulikuna neegri juures, sest tema peab olema aalooiline või preloogiline, keel aga, mida ta räägib (prantsuse), ei ole tema oma. Teiste sõnadega, neeger saab parnaslaseks ajaloolise juhuse tõttu, sürrealistiks aga sisemisest vajadusest. Näiteks on olemas side rituaalsete tantsude ja «automaatse stiili või koolkonna» vahel, sest mõlemal puhul püütakse alateadlikke jõude vallandada ja ekstaasis müstilist valgustust saada. Aga selle analoogiaga ei või liialdada. Kui Breton ise on lõpuks piirdunud formalistlike otsingutega, siis peab Césaire sürrealismi avastusi ja võtteid vahendiks. Seda mõistsid õigesti Césaire'i mustad lugejad. «Kodumaale naasmise päevik» (ilm. 1939, aga 1945. a. sai kuulsaks) on nendele eelkõige ähvardav karje kodumaa rahva viletsuse pärast ja alles seejärel väljapaistev sürrealistlik tekst — see «neegerluse» usutunnistus, millest on juttu eespool.

Peale mõne luuletuskogu on Césaire kirjutanud tragöödia ja pamfleti proosas: «Arutus kolonialismist». Olles üle kümne aasta Martinique'i deputaat, on Césaire kuulsamaid ja paremaid neegrist kõnemehi.

LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR

on kirjanduslikult võttes niisama väljapaistev poeet kui Césaire, aga lähemal Claudelile kui sürrealistidele (ta kasutab prantsuse luuletaja värsimõõtu ja on temaga ühte usku). Senghor on avaldanud väga kuulsa neegriluule antoloogia, millele kõmurikka eessõna «Must Orfeus» kirjutas Sartre. Senghor tegeleb niisamuti poliitikaga.

Ka teised kirjanikud pälvivad portreed. Kõige nooremate seast tuleb tingimata mainida Edward Glissant'i (sünd. 1928, Martinique'ilt), luuletajat ja romaani- kirjanikku, kes 1958. a. sai Renaudot' auhinna; samuti Ferdinand Oyono't (sündinud 1929, Kamerunist) — elavate, huvitavate romaanide «Boy elu», «Vana neeger ja medal» ja «Üleminek Euroopasse» autorit. Oyono on olnud ka näitleja. Töötas Kameruni peakonsulina Prantsusmaal.

Aga kõige paremat informatsiooni neegrikirjanduse kohta annavad euroopa lugejale ajakiri «Présence Africaine» (42, rue Descartes, Paris V) ja Aafrika Kultuuriühing (Société Africaine de Culture, samal aadressil).

Tõlkinud A. KURTNA

Veel E. Sörgava romaani saamisloost ja redaktsioonist

Vastuseks R. Alekõrrele

Alekõrrelt on «Loomingu» avaldanud E. Sörgava romaani «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama!» kohta artikli pealkirjaga «Uuest hoonest vanal vundamendil» (nr. 10, lk. 1578—1587), milles mulle langeb osaks suur au: kümnest leheküljest peaaegu neli on täis kriitikat minu aadressil. Kui lühidalt kokku võtta, milles seisavad R. Alekõrre otsesõnu väljaõeldud ja ridadevahelised ette-

heited, siis selgub «Loomingu» lugejale järgmist:

1. Artiklis «Lähme linna kirjutama» saamisloo ja ainete kohta («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 4, lk. 193—207, ja nr. 6, lk. 340—348) ja romaani järelsõnas kirjutab O. Jõgi kord, et romaanikavatsus tekkinud E. Sörgaval 1938. a., teinekord aga, et 1937, nii et me ei tea, mida uskuda.

2. Samas artiklis ja järelsõnas väidab O. Jõgi, et teos olnud alustatud ja ka lõpetatud enne sõda, — mis aga ei vasta tõele.

3. Samades kohtades väidab seesama O. Jõgi, et romaani käsikiri 1941. a. augustis tulekahjus hävinud, — mille kohta puuduvad kinnitused.

4. Romaan on halvasti trükiks ette valmistatud; on tehtud seda, mida pole vaja teha, ja on jäetud tegemata, mida oleks pidanud tegema.

Kuidas ometi võis juhtuda, et O. Jõgi on E. Sörgava romaani saamisloo visandanud nii ränkade vigadega ja asjatundmatult? Kust võttis ta õiguse mitte nõustuda sellega, mida R. Alekõrs on ütelnud oma Peterson-Sörgava-monograafias, kus ometigi seisab lugeda, et E. Sörgava olevat hakanud romaani kirjutama «1940-ndate aastate algul», ja kus ei seisa sõnagi lugeda varasemast käsikirjast ega selle hävimisest? «Loomingu» artiklist võib ka selle jälile saada: põhjuseks on O. Jõe «üleliigne usaldus» kahtlaste allikate vastu, «ülearune tõtlikkus» järeldustes, mille tagajärjel «võib kannatada veenvus», «oletuste-mail liikumine», andmete kasutamine, «mis ei ole vaieldamatult kindlad», «oletustest faktide tuletamine» (pealegi «kergekäeliselt»), ja kui leidubki põhjendusi, on need «omapärased». Ja rääkides mingist varasemast romaanivariandist, on seesama O. Jõgi võtnud endale (ilmselt ülemäärast) «voli», ta «kibeleb valmisolekust» suruda nähtusi «ikka ja jälle mingisse valmisnimetusse, šablooni, stampi». Eriti viimased sõnad peaksid olema argumendina küllalt tugevad, et kriitiku enda väited väärilisse särke tõuseksid ja süüaluse omad tühka ning põrnu variseksid.

Kui palju siis on R. Alekõrre väidetel põhja all ja kas üldse on?

Mis puutub romaanikavatsuse tekkimisse, siis ei tahtnud ma seda ajaliselt kuidagi piirata; see peaks küllalt selguma minu sõnadest: «Ainult E. Sörgava ise oleks teadnud ütelda, millal tal sündis kavatsus romaani kirjutada...» (KK, lk. 194). R. Alekõrs aga väidab ju peaaegu sedasama (lk. 1579), nii et irooniliselt kõlav passus, et kavatsus võis tekkida «Uue ministri» või isegi «Rahvaalgustaja» ja «Paisete» ajal, kaotab tegelikult otstarbe. Ma ainult registreerisin esialgu

ainsa kirjaliku teate Aado Särgavalt, öeldes, et «A. Särgava seostab kavatsuse tekkimise väga konkreetset E. Särgava 70. sünnipäeva tähistamisega Väandras 1938. a.». Ma esitasin andmed A. Särgava käsikirjast, tema järgi samuti kolmeosalise epopöaromaani kava — ja olemasolevate andmete registreerimine tohiks ometi asja juurde kuuluda. (Et ma A. Särgavale toetudes ütlesin, et teada on ka alustamise aeg, oli minu poolt muidugi ettevaatamatus.) Kirjutamiskavatsuse kohta ei olnud mul artikli valmimise ajal muid andmeid. Kuid pärast artikli esimese poole ilmumist teatas P. Ambur, et E. Särgava rääkinud temale oma kavatsusest avaldada teos pealkirjaga «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendamal!» veelgi varem, nimelt 1937. a. Järeisõnas, mille viimaseid korrekture lugesin pärast kõnelust P. Amburiga, tegin vastava täienduse. Ka artikli teise poole lõpus (lk. 348) leiduvas joonealuses märkuses on 1937. a. fikseeritud. Selle märkuse jätab R. Alekõrs aga tähele panemata ja püüab nüüd minu andmetes leida mingit vastuolu. Et asja veelgi kahtlasemaks teha, küsib ta retooriliselt: «Mis jääb siis selleks, mida kinnistada kui tõsiasja?» Et töö käigus saadakse uusi andmeid ja nendega käsitusi täiendatakse, peaks ju olema loomulik.

Peamiselt aga on R. Alekõrt häirinud minu artiklis ja järeisõnas sisalduvad andmed, mis kinnitavad E. Särgava käsikirja alustamist ja valmimist juba enne sõda, samuti selle hävimist 1941. a. augustis. Seda on ta püüdnud kahtluse alla seada juba varem. «Noorte Hääl» 28. IV 1968 (nr. 100), s. o. kohe pärast seda, kui vastavad andmed minu artikli kaudu olid jõudnud tuttavaks saada, kirjutab R. Alekõrs: «Oma märkmeis nimetab E. Särgava ühe teose käsikirja, mis valmis kevadel 1941. Kuid see, juba valmis töö, hukkus tules (augustis 1941). Ja nii ei olegi meil lähemalt teada, mis käsikiri see oli (siin ja allpool minu sõrendus. O. J.)» Olgugi et ma «Keeles ja Kirjanduses» osutasin allikatele, mille kaudu täiesti selgeks saab, mis käsikiri see oli, arendab R. Alekõrs «Loomingus» sedasama mõtet juba märksa resoluutsemalt. Esitades vaieldamatult õige seisukoha, et töö lõpetamine ei ütle midagi lähemat töö alustamise kohta (teiste sõnadega: võib lõpetada ka töö, mida polegi alustatud), küsib R. Alekõrs siin: «...mille, missuguse käsikirja alustamine, missuguse käsikirja lõpetamine?» Ja edasi: «Aga ometi ei tea me tänini midagi lähemalt sellest, mida nimelt see valmis, lõpetatud töö endast kujutas. Kust võtame voli nimetada tules hukkunud tööd suurromaanil «Lähme linna kirjutama...» esimeseks variandiks?»

Tulgem siis veel kord «olemuste-mailt» tõsiasjade juurde, mida R. Alekõrs, embkumb, kas ei tunne või ei taha tunda.

E. Särgava on romaani käsikirja vahele jätnud lahtise märkmikulehe andmetega tules hukkasaanud käsikirja kohta, millest, kui uskuda R. Alekõrt, me lähemalt ei tea, «mis käsikiri see oli» ja «mida see valmis, lõpetatud töö endast kujutas». Mina omalt poolt ei tea, kas R. Alekõrs on seda lahtist lehte näinud; igitahes ei tsiteeri ta seda pikemalt, kui on tehtud minu artiklis. Ma nimelt ei tsiteerinud seda teadet täielikult, vaid ainult nii palju kui varasema käsikirja saatuse selgitamiseks vajalik, sest pidasin asja küllalt tõestatuks ega osanud ette näha praegust kallaletungi.

Tekst on E. Särgava enda käega kirjutatud ja kõlab järgmiselt:

«19. aastasaja 40. ja 50. aastatest Väandras.

Õudseilt sünge ja kurb on olnud meie ajalugu, õudseim ja süngeim, kui on see olnud paljudel teistel rahvastel.

Eriti kurb aga just selle poolest, et meie rahulik, töökas ja tark rahvas ise oma kurblooduses ei ole süüdi, vaid tema asend, mis on nii vallutusi meelitav.

Üks kurvemaid on aga XIX a. s. keskmik oma teoorjuse, nälja ja otse väljapääsmatuse olukorra poolest, kuid ühes sellega väga selge ja läbipaistev oma

suundades, mis oligi tõukejõuks käesoleva kirjelduses. 26. aug. 1941 hävis see töö, mille olin lõpetanud paar kuud enne seda. Kahju tehtud tööst ajas mind uuesti kirjutamisele, misga sain valmis veebruaris 1944. Jälle veeres sõda üle, kuid seekord jäi käsikiri alles.

Olen püüdnud anda edasi vanemate ja vanavanemate aegset Vändra elu tõelikult tema kogu alatuses kõige hüvede ja pahedega, tegelaste püüete ja maailma vaatega, et [3 arusaamatut sõna] seda huvitavat, tiine oma järeldustes.

E. S.»

Sama lehe pöördel pisut lühemalt, kusjuures andmed käsikirja valmimise ja hukkumise kohta korduvad:

«Mälestused kujunesid just kui jutuks, nagu romaaniks, on aga ikkagi edasi-jutustatud ja dokumentidest leitud tõiked.

Töö valmis 1941 aasta kevadel, kuid hukkus ühes teiste käsikirjadega 26. aug. 1941 Kose Varsaallikal sõja keerises.

Kahju tehtud tööst, värsked mälestused ja aeg ise oli tõukejõuks uuesti kirjutamisele, mille lõpetasin 1944 veebruaris.»

Et selle hävinud ja uestikirjutatud teose pealkiri oli «Lähme linna kirjutama», seda ei ole E. Sörgava ise siin tõepoolest ütelnud. Küll aga seisab märkmikulehel sõnaselgelt, et see 1941. a. kevadel valminud, 1941. a. augustis hukkunud ja pärast uuesti kirjutatud teos lõpetati veebruaris 1944. Kuid praeguse algkäsikirjagi viimasele leheküljele on autor märkinud esialgse lõpetamisdaatumina 6/II 1944. Või arvab R. Alekõrs, laites «ole-tuste-mail» liikumist, et E. Sörgaval valmis veebruaris 1944 Vändra ainetel ka kaks suurt panoraamset ajaloolist romaani aastaist 1840—1860, kusjuures teine neist on jällegi seletamatul kombel kuhugi «kadunud»? Et see varasem käsikiri oli teistsugune kui praegune romaan, mida on ju pika aja jooksul töödeldud ja täiendatud, et tal oli teistsugune «ülesehituslik plaan» jne. — see kõik on muidugi väga tõenäoline. Veel enamgi: nüüd on teada, et 1941. aastal hävinud käsikirjal oli teistsugune algus. Nimelt teatab Aado Sörgava poeg Otto Sörgava nende ridade autorile oma kirjas 19. nov. 1968, et enne sõda Tallinnas sõjaväeteenistuses olles käinud ta sageli pühapäeviti kirjanikul külas, näinud romaani käsikirja ja kord lugenud E. Sörgava hoogu sattudes temale ja oma pojale Kaarlile esimese peatüki ette. «Seekordne alguse variant oli midagi muud kui praeguse käsikirja algus», kirjutab O. Sörgava. «See käsitles Sörgava talu hävimist Põhjasõja aegu ja järgset asutamist, elu kuni Jaani poeg Jaanini välja.» Kirjast selgub veel, et selle alguse oli kirjanik ära jätnud alles praegusest variandist. See ei takista hävinud käsikirja pidamast romaani saamisloos esimeseks lüliks, ükskõik milliseid «valmismimetusi», «šabloone» või «stampe» me teina iseloomustamiseks «valmisolekust kibeldes» kasutame.

Üldse torkab silma, et R. Alekõrs ei austa oma tähelepanuga selgesti osutatud allikaid, mille kaudu oleks võinud tõele lähemale pääseda. Nii ei pea ta vajalikuks arvestada ka minu artiklis sisalduvat teadet Juta Sörgavalt, millest selgub käsikirja põlemine (KK, lk. 195). Teiselt poolt on Juta Sörgava kinnitanud, et romaan kandnud algusest peale samasugust pealkirja kui praegu. Kuid võib-olla ei pea R. Alekõrs mälestusteadetele üldse «võimalikuks kinkida täit usaldust»? Lisatagu siis veel üks tõend, mis on trükimustaga autoriteetsemaks tehtud (ka sellele on minu artiklis viidatud).

Kirjaniku 75. sünnipäeva puhul avaldas «Eesti Sõna» (29. IV 1943, nr. 97) intervjuu E. Sörgavaga. Usutleja P. K. küsib, kui jutt on läinud maja põlemisele 1941. a.:

«Kas hävis ka käsikirju?»

«Pölesid needki.»

«Millised käsikirjad?»

«Just tolle aasta mais olin lõpetanud romaani, mille aineks oli vene usu tulek meie maale.»

«Kuidas oli selle romaani pealkiri?»

«Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama.»

«Kummaline pealkiri!»

«Need on laulusõnad, mida Vändra rahvas laulis minnes linna ennast vene usku kirjutama. Teel aga seisis Körber kepiga ees ja ajas rahvast tagasi.»

«Väga huvitav! Kahju, et me ei saa seda lugeda.»

«Ma kirjutan selle uuesti!» sõnas Ernst Särgava optimistlikult.»

Muide oli tol ajal töö parajasti käsil.

On muidugi võimalik, et lugupeetud oponent peab E. Särgava sõnu tsiteeritud lahtisel lehel lihtsalt mingiks veesegamiseks, okupatsiooniaegse lehe intervjuud aga võltsinguks, — ja siis ei oska ma küll enam midagi arvata. Kuid milleks õige oleks kirjanikul vaja olnud sellist müstifikatsiooni luua? Veel üks argument on R. Alekõrrel: tal ei olevat «mälus ega paberil jälgi põlenud romaanist». Kuid E. Särgava ei rääkinud oma romaanist ka Fr. Tuglasele — miks pidi ta sellest rääkima R. Alekõrrele?

Kui aga neist kahest tõendist ei peaks piisama, esitatagu veel kolmaski.

Otto Särgava teatab oma eeltsiteeritud kirjas: «Raamatu käsikiri oli 1940. a. jaanuaris juba ütlemata paks, nagu kirjanik ütles, peaaegu valmis.» 1945. aastal rääkinud kirjanik O. Särgavale järgmist: «Lahingud käisid juba Lükatil. Mina olin viimane kodust lahkuja. Panin dokumendid portfelli, pidin käsikirja ka võtma, oli liialt paks, ei läinud portfelli, asetasin kirjutuslaua peale, lahkusin majast, panin ukse lukku. Teisel päeval tagasi tulles oli kõik põlenud.»

Need kinnitused minu varem esitatud versiooni kohta peaksid olema küllalt usaldatavad ja nende ümberlükkamiseks ei piisa faktoloogilisest hambaurgitsemisest. Neist üks on edasi antud usutleja kaudu, teine tunnistaja on käsikirja ise näinud, kolmas tõend aga kuulub otseselt kirjanikule endale. Viimase pädevust võiksimise siiski ehk uskuda, sest ka R. Alekõrs ise kinnitab: «Asudes lõpuks vaieldamatute tõsiasiade ringi, nimelt ühenduses romaaniga «Lähme linna kirjutama...» antud kavatsuses, tuleb meil esmajoones arvestada autorit ennast.» Sellele aga järgneb, et «esimeseks selgeks, vaieldamatuks ning autoriteetseks tõendiks» romaanil alustamise kohta «praeguses plaanis» (NB!) olevat seni jäänud aprill 1942, millele kohe lisatakse: «Ja seni ongi see jäänud ainukeseks kindlaks ning usaldatavaks daatumiks.» Muidugi, võib rääkida ka romaanist «praeguses plaanis» ja «antud kavatsuses», kuid see'p see on, et me teame tema saamisloost rohkem ja et need andmed kuuluvad ka «antud kavatsuses» teokssaanud romaani juurde. Ka V. Altoa oleks võinud «Libahundi» käsitluses vaikida teose variantidest, aga küllap nendegi vaatlemine millekski vajalik oli. Aga kas valmisteose selline isoleerimine tema saamisprotsessist ikka on nii perspektiivikas, et selleks kuldada suur hulk ridu? Aprill 1942 on muidugi praeguse algkäsikirja alustamise aeg, aga see ei lükka ümber teisi teateid, mis kõnelevad romaanil valmimisest ja hävimisest 1941. a. Ka need teated pärinevad kirjanikult endalt ja järelikult on selged, vaieldamatud ning autoriteetsed.

Kui R. Alekõrs on pärast meditatsioone faktoloogiast ilma faktideta neli lehekülge pühendanud teosele endale, jõuab ta redigeerimise juurde, kus tal taas ärkavaid kriitilised tundmused. Ta leiab, et tekstis on omavoliliselt «parandatud» eluolulisi seiku, et on lihtsustatud, põhjendamatult ühtlustatud, tarbetult nudistatud ja — *horribile dictu!* — ajaloolisi fakte juurde kirjutatud (!). Mis

koledaid asju sellest kõigest küll tuleneb: kannatab teksti loetavus ja — kui juba, siis juba — sisulis-kunstiline väärtus! Järgneb tunderõhuline küsimus: mis küll sunnib meid kõike vaesemaks tegema?

Nõnda siis on süüdistused redigeerija aadressil päris rängad. Kuid imelikul kombel ei kinnitata neid ühegi veenva argumendiga. Lõik, mis peab tõestama teksti konarlikkust, ei tee R. Alekõrre väidet küll kuidagi tõesemaks, sest kõnelus sellisel kujul võis täiesti toimuda. Ja usun, et kui ma seal oleksin hakanud midagi muutma, oleks küll R. Alekõrs ise esimene olnud, kes oleks veelgi ägedamalt protestinud. Edasi tahab R. Alekõrs, et ma oleksin pannud sauna-Jantsi kõnelema Vändra murrakut ka seal, kus autor on kasutanud kirjakeelt; samuti rääkivat Körber eesti keelt mitmel viisil. Mis puutub murdekeele tarvitamisse, siis tuleb kirjanduses, ka meie uemas, mõnigi kord ette, et murdekoloriidi loomiseks antakse esialgu kas või mõne repliigiga üksikuid ilmekaaid murdejooni ja edaspidi siirdutakse kirjakeelele. Kas ka E. Särgava seda põhimõtet järgis, ei ole teada, kuid võimatu see pole. Ühtlustamisel oleks kõne alla tulnud kaks moodust: muuta murdekeel kirjakeeleks või muuta kirjakeel murdekeeleks. Esimene nõudmine ei tuleks üldsegi kõne alla, teine aga on ülemäärane: siis oleks tulnud läbi «parandada» kõigi talupoegadest tegelaste otsene kõne, mis on kord murdes, kord kirjakeeles, kord üks teisega segi. Nii suurt «voli» ei ole ühelgi redaktoril ja keegi — peale autori enda — ei oleks suutnudki seda teha. Me peame lihtsalt tõdema, et autor on olnud ebajärjekindel, ja sellega leppima. Körber aga räägib alguses tõesti saksapärasemat eesti keelt kui lõpus — ja arvan, et autor ongi niimoodi tahtnud: algul oskab ju Körber eesti keelt vähe, hiljem aga paremini. Puhas eesti keel Körberi kõnes aga on täiesti õigustatud seal, kus ta tegelikult räägib saksa keeles (Jannseniga — arvatavasti? —, oma prouaga ja üldse sakslastega). Sellist «tõlgitud» dialoogi on romaanis palju. Suure või väikese algustähe kasutamisest vaimulikes tekstides on järelsõnas räägitud ja seda pole mõtet korrata. Et autor mõnes kohas oleks rahvapärases kõnes *Kärble* asemel teadlikult tarvitanud *Körber*, ei ole tõestatav.

Mõnede keeleliste ühtlustustega või reeglipärastamisega ei ole küll päri ka mina, kuid teose keeleline külg ei kuulunud ainult minu kompetentsi. Selliseid ühtlustusi ja reeglipärastamisi ei tarvitse pidada keele vaesestamiseks, küll aga tähelepanematuks autori keeleliste seisukohtade vastu, sest peale muu oli E. Särgava ka eesti keele õpetaja, kes mõningaid üldpruugist lahkuminevaid keelevorme kasutas teadlikult. Kuid väitlus sel pinnal viiks liiga kaugele.

Vihjasin järelsõnas, et kui romaani oleks trükiavaldamis seadnud keegi teine, oleks ta paljudki küsimused lahendanud teisiti. Tunnistaksin iseennast rumalaks, kui arvaksin, et redaktsioon on laitmatu. Kui aga arvustada, tuleb seda teha argumenteeritult ja kõiki asjaolusid arvestades. Tegemata ei üht ega teist, heidab aga R. Alekõrs mulle süüdistuse ajalooliste faktide juurdekirjutamises, nudistamises ja sisulis-kunstilise väärtuse vaesestamises. Liiga rängad etteheited selleks, et nendega välja tuulla nii kergel käel. Kas ei ole R. Alekõrs lansseerinud oma aprioorseid arvamusi lihtsalt selleks, et äratada avalikkuses umbusku romaani redaktsiooni vastu? Väärrib see usaldust või mitte, selle üle ei ole mina otsustaja, kuid vähemalt toimetuskolleegiumis oli peale R. Alekõrre ja minu veel neli kirjandusnime, kes arvasid, et redaktsioon on vastuvõetav ning avaldatav. R. Alekõrs, kes oli poognate lugemisel teinud mõnegi arvessevõetava märkuse, keeldus aga kuskilt II osa esimesest veerandist alates oma kaasabist, nii et vähemalt selles tööjärgus hilinemist ei olnud.

Vabamaks saada

S nimene hakkab üha enam aru saama, et lõpmatu eemaldumine loodusest ei või ometi mingi progress olla, saatku ja kroonigu seda eemaldumist pealegi vaimu sädelemine abstraktsioonimaailmas. Ent mis on siis lahti? Kaasaegne euroopaliku vaimuga inimene, sealhulgas ka eestlane, lööb järsku hädakella ja hakkab rääkima loodusest, mis hukkumas, hävimas, mis unustatud. Ja inimene püüab loodust enesele tagasi võita, teda kihutab tagant arusaamatu taasühinemisiha.

Usutavasti on niisugune looduse uusavastamine, püüd sellega taas üks olla seotud inimesele eneselegi teadmata taotlusega vabamaks saada, vabamaks kui seni. Sest just loodus näib selleks uusi võimalusi pakkuvat. Ma ei mõtle russoolikku looduskäsitust, niisugust vabaduskontseptsiooni, mis ammugi idealistlikuks kuulutatud. Uus inimene ei näe tas tõepoolest vabadust, näeb hoopis täielikku sõltuvust, aheldatust metsa, kalavete, alemaa või maapõue külge. Ei — ma ei arva toda «vabadust», kus elu rippus sellest, kas lõksu sattus vähemate hulgas ka suuri loomi, kas oli liha-aasta, mis omakorda sõltus sellest, kui helde oli mets saagiloomade vastu, jne. Arvan seda vabadust, mis inimene saavutab siis, kui ta end loodusosana, looduse kehana tundma saab, kui ta mõistab oma lahutamatumust looduskeskkonnast (järelkult edasi: ei pea loodust enam oma vaenlaseks, ei rutta seda ümber kujundama — vähemalt enne kui ta selle immanentset otstarbekust on mõistnud). Metsinimene oma loodusosadust ei tundnud, ei mõistnud. Ta oli vaid «vaba iseendas», kandis endas uinuvat vabadust. Loodus sidus teda, ta täitis enda kui loodusliku keha kõiki funktsioone, kuid loomulikult ei näinud ta oma seotuse piire. Tõeliselt vaba, s. t. «vaba iseenda jaoks», võib olla ainult inimene, kes näeb oma vabaduse paratamatut piiri. Nõnda ma siis ei väida, et loodusrahvad vabad olid. Nad olid seda vaid ses mõttes, et nende jaoks ei eksisteerinud vabadusprobleemi. Kui inimene taipab ja sellest tõemeeli aru annab, et ta endast igavest aega igavesti ja pääsmatult ka looduslikku keha, kõrgemat looma kujutab, siis tähendaski selle taibu tulemus veel vähemasti ühest küljest enda vabana tundmist. Seda tõde oleme hilja märganud, vahepeal on sajandite kestel püütud loodushällist kaugemale põgeneda ja — mis halvim — sadade looduslähedaste rahvaste või etniliste rühmade loomulikku loodusosadust neile madalana ja häbiväärsena näidata. Kahju, et varem ei mõistetud, et vabadus oma loodusosadust teostada, arusaadud seesmine vabadus olla kõrgem loom ei riisu inimeselt teisi vabadusvõimalusi, näiteks vabadust olla Homo sapiens, vabadust arvutada, uskuda oma jumalat, raamatut uurida, mediteerida. Kahju, aga sellega peab leppima, sest ükski tarkus ei sünni enne iseennast. Aga õnneks ei sünni ta kunagi ka liiga hilja, nii et tast enam kasu ei võiks olla.

Toon allpool mõned raamatunäited, mis mu meelest värvikalt skitsee-

rivad võltssuhtumise arengut. Kõigepealt meenub Robert Merle'i «Saar». Tahütitarid olid vabad, vabad igas toimingus, igal juhul aga vabad oma loodusosadust teostama. Itia oli vaba, kui ta käis valget meest püüdmas, mõistmata, miks too tast eemale hoiab. Itia ei taibanud, et valge mees ammu enam vaba ei ole, ei võinudki taibata, et valget meest ei ahelda abielu formaalsed sidemed — neist ta tegelikult ju suurt ei hooli —, vaid et teda seovad seesmised ahelad, ühe usu ja tsivilisatsiooni ahelad, mida ta ise ei aimagi, kuid mis ei luba teda vabana armastusakti sooritada. Valge mees läheb voodisse oma egoismi orjama. Valge mees ei aima, et ta peab seda tegema kui osake loodust, ta arvab, et ta ainult tahab seda teha . . .

Mongo Beti «Keerulises ülesandes» saab näha, kuidas neegriühiskond on ju mainitud mõttes veel vaba ja ei ole ka enam vaba, sest siit ühiskonnast on valged juba läbi läinud. Ja neilt on kurb pärand, mis sest, et neegrid ise end valitsemas, de jure iseseisvad. Osalt aheldavad neid Euroopast või Uuest Maailmast pärit eneseorjastamine ja võltshäbi. Juba on nad minetamas endist loomulikku loodusosadust, seda hakkab asendama vabadusprobleemi euroopalik võltslahendus, kus loodusosadus häbiväärseks tunnistatud. Neegritüdrukki hakkab oma tungi häbenema. Öö varjul hiilib ta meest tahtma.

George Conchoni «Metsikus riigis» leiame eest neegririigi, kus valged on vaid nõunikud. Pakutakse välja teine näide sellest, kuidas neegrid valgete mõjul on oma loodusosaduse kaotanud . . . sest nad on leiutanud uue rassismi, musta rassismi — kiusatakse taga valget meest. Neegrid on kuratlikud Homo sapiens'id. Ja karakterse erandina kinnitab seda valge naine, kes neegrite eneseorjastamist liigutava seesmise vabadusega kontrasteerib. Ta on aru saanud, et olla ühelt poolt ka bioloogiline olend, osake elavat loodust ei ole häbenemisväärne.

Toodud näited olid seksuaalvabaduse piirimailt, eriti naiste poolelt. Oleksin võinud tuua analoogilisi kinnitusi ka mujalt (metsrahva loodusosadus avaldub näiteks selles, et ta etendab seal loomuliku regulaatori osa, teadmatult hoiab ja säilitab loodust, ei tapa enam kui tarvis, selles, et ta ei pea üht etnilist rühma teisest paremaks, mis tähendab rassismi puudumist, selles, et ta on täiesti üle euroopalikust hirmust surma ees, jne.), kuid kardan, et siis kannataks asja selgus. Jah, on muidugi teisi aspekte, kuid üks just seksuaalfunktsiooni vaba teostamise mõtte kaudu jõua eurooplasteni parimini mõtte tuletatud loodusosadusest kui vabaduse tähtsast võimalusest.

Lõpuks kerkib loogiline küsimus: mis määral meil oli (ja on) õigus looduslähedaste rahvaste loomulikku loodusosadust hukka mõista, neile oma püksipaari niudevöö asemele pakkuda, oma piiblit peale sundida? Nagu mitu sajandit sai tehtud. Seni, kui me isegi ei teadnud, et loomulik loodusosadus on vabamaksisaamise üks eeldusi, oli meil muidugi veel õigus misjonäre lõunamaile lähetada, et nad seal pärismaalasi siivutust looduslikust olemisest pööraksid. Aga kui selle missiooni osalist, kuigi põhilist väärust on kord taibatud, nüüpea kaob meil moraalne õigus seda jätkata. Iga protsess on niikaua loomulik, kuni selle mõõduvast, väärist sisust pole teadlikuks saadud. Kui me aga teame ja iga inimene on pääsmatult ka looduslik keha, siis ei või teda oma keskkonnaga enam vägisi vastamisi seada (nagu teda ei tohi vastandada ka ühiskonna või tsivilisatsiooniga; viimased on avarama, loodusloolise protsessi arendid). Sellest aspektist ei leiagi misjonärlus mingit õigustust: ta pidurdab vabadusteadvuse arenemist.

C'est la vie!

Erni Krusten: «Viis lugu».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 76 lk.

Seda fraasi — vöör- või maakeeles — on otsesõnu lausunud Erni Krusteni «Viie loo» kolmes palas, kahe ülejäänud juurde sobiks see ütlus samavõrdset. Aga seesama erinänslikke tõlgendusi võimaldav käibefraas tohiks kõlama jääda veelgi laiemal plaanil, kui meenutada, et tegemist on autoriga, kes enese tunnistust mööda ongi eelkõige «protokollija» (mõistagi selle sõna kujundlikus tähenduses). Pole uudis, et kirjniku elukäik ja teda ümbritsenud keskkonnad on E. Krusteni loomingu kaudu täpsemalt jälgitavad kui mõnel teisel autoril. Viis elu lugu, saatuse lugu, elusaatuse lugu, erinevatest inimestest, aegadest ja oludest kõrvu edasi elamas ühtede kaante vahel, et nüüd üheskoos kujundada veel üht saatust — raamatu enese saatust.

Viiest loost kaks («Avasilmi magaja», «Harakas») on esitatud lüüriliste minajutustustena, kolmas («Tuhk») intiimses epistolaarses vormis, neljanda («Must-rästas») habraste hingeeritluste instrumentatsioon pole vähem meeleliigutav eelnimetatuist. Ja üksnes viies («Täiskuu öö») on raamatu põhikõlast suuresti erinev, võiks ütelda, et irdlikki. Kummatigi tahaks just seda «lihtlabasemat» elu lugu eelistada ülejäänutele.

«Viies loos» on niisilgi tegemist üsnagi intiimsete, vahel otse pihtimuslike pajatustega, hingepuistamiste ja südameavamistega, s. o. lektüüriaga, mille puhul tekib sageli tunne — küllap on see individuaalselt erinev —, et belletristika piirid otsekui ähmuvad ja kõrvalseisev asjassepühendatu satub nagu enesele

ootamatult pihtija usaldusmehe rolli. See teeb kuidagi nõutult kohmetuks ja kidakeelseks. Kartus võhiklikult osatada mõnd hella mälestust või koguni saada usaldajale ehk eriti pühadusliku tahtmatuks pilajaks tõkestab kaasarääkimisindu ja manitseb ettevaatlikkusele. Küllap viimane peaks olema probleem ka autorile. Ja raske probleem, sest karid seda laadi elulise materjali kunstilise taasloomise teel on eriti salalikud.

Ma ei hakka kordama «Viie loo» ümbriispaberil äratoodud L. Prometi (või mitme teise mujal lausunud) otsustusi E. Krusteni teoste eetiliste ja esteetiliste probleemide sügavusest, elutarkusest ja õilistavast heast. See kõik on nii. Väga paljus. See on hea, see on rõõmustav. «Rõõmus ja hea, see on enamasti ka ilus,» ütleb E. Krusten ise. Aga kus on hea, seal ihaletakse paremat, ja ilu kategooria on nii pagana paljutahuline. *C'est la vie...*

Lugedes «Avasilmi magajat» ei saa lahti painajast: on mõtte- ja tundeintiimsusi, mida ei saa (ega tohikski) teistega jagada, ilma et need muutuksid iseenese vastandiks. Ei saa, ilma et asjaosalis(t)ele võib-olla ülevaim jääks pühaks ja puutumatuks ega satuks alasti muinasjutukuninga kurb-koomilisse seisukorda. Kas pole see nii kahe lahusolija liigutava taaskohtumise stseenis, kus minajutustaja tunneb rinnapiimast märgunud särki oma ihule kleepuvat? «Jah, see on sinu rinnapiim. Kui mõtlen sellele, tunnen praegugi (aastaid hiljem) oma põues imelist soojust. Ar-

van, et ma ei kaota seda niipea, vahest üldsegi mitte.» Loed ja samal ajal, antagu andeks, ei saa tõrjuda eemale üht teist lauset samast jutust, mis algab sõnadega: «Toit hakkas vastu ja keerles suus...»

«Avasilmi magaja» ongi neid lugusid, mis tekitab kõige suuremaid vastuvõutõrkeid. Küllap juba pealkirjas sõnasutatud füsioloogilise hälbe asetamine teost läbiva juhtdetaili funktsiooni on risk, mis end ei õigusta. Antud interpretatsioon on kindlasti mitte. Aga veel enam segab selle jutu tehnilikust konstruktsioonist johtuv literatuursus. «Avasilmi magaja» sisuks on ühe abielu poole jutustus teisele sõjaolukorrast sunnitud lahusoleku füüsilistest ja psüühilistest katsumustest. Esitatud hingestatult, leebe lürismi ja valulevate nukrusvarjunditega, nagu see E. Krustenile ikka nii esmatunnuslik. Aga see kõik on jutustatud lugeja, mitte kuulaja jaoks. Kuulajale, tolele Kuldpõrnikale, pole suur osa jutustatavast ju mitte uudiseks, ehk küll autor seda sellisena serveerib. Siit need käärid, mis «Avasilmi magaja» sissejuhatavaid ja lõpetavaid löike loo põhiosaga ühtseks tervikuks ei lase kujundada. Sestap siis osasaamisegi poolikus.

Kerkib neid küsimusi, millele pole hõlbus kostust leida, «Viie looga» ühenduses veel teisigi. Näiteks didaktilisuse või tundelisuse astmest proosas. Millise piirini kõlavad varjamatu hellameelsuse värelevad intonatsioonid puhaskargetena, millal muutuvad tunde paisutuste vägevad ohked lahjaks sentimentaalsuseäbarikuks? Kus on see kriitiline punkt, mil tugevus muutub nõrkuseks? Kes on teadmamees, kes kõik need küsimused ilmeksimatult paika paneb?

Kahe võõrsil juurdumatu üksiklase kirjades («Tuhk»), mida nad oma eluõhtul kaugele kodumaale läkitavad, on rohked härdsalikud puhangud küll mõistetavad. Martin Sanglepp kinnitab oma pihtimuste sentimentaalsust ka ise. Ja ometi. Ühes kirjas, pärast seda kui ta abikaasast Lilianist on säilinud vaid mälestused ja tuhk urnis, kirjutab Mar-

tin Sanglepp: «Tuhk urnis on kõigest ilma! Ma ei saa kannatusteta isegi janu kustutada. Iga kord, kui lonksu alla neelan, teeksin nagu temale valu, kiuksin tema käest nagu midagi ära. Ja ometi on maailmas nii palju värsket vett!» Kui suure respektiga nendesse ridadesse ka ei püüaks suhtuda — resonantsi ometi ei teki. Eriti pärast seda, kui järgmises kirjas on lugeda: «V e d a d e s (minu sõrendus — A. E.) endaga tema tuhka, mõtlesin sagedasti, kui halb olen talle olnud.»

Midagi analoogilist kogeb lugeja «Musträstas». Lesestunud Laastumer kinnitab Elmerisele, oma lapsepõlvesõbra kunagisele abikaasale: «Mu lähedased teevad kõik, et mu meelt lahutada, kuid see ju tähendab, et ma unustaksin, et ma annaksin käest ära ka mälestused — viimse, mis mul temast on. Kas see pole julm? Ja siis ei saa ma midagi parata, et ma mõnikord neid toredaid inimesi südames vihkan.» Kui jutustuse sündmustik on ajalisel vahest paari tunni võrra edasi nihkunud, jätkab autor: «Kui nad taas võisid teineteise kõrval käia, võttis Elmeris Laastumeri käest kinni. Mehe hinge asus soe tunne. Ta polnud seda juba ammugi kogunud. See oli nagu ärkamine varjusurmast või talveunest.» Paraku ei leia lugeja teose nii vahelduvate psühholoogiliste tasapindadega tõsimeelseks kaasaminemiseks küllaldasid pidepunkte.

Mõnikord võib märgatava ebakõla tekitada üksainus detailivääratus. Õnneks on seda harva, detailide täpsus ja ilmeks on ikka olnud E. Krusteni kirjjanikumeisterlikkuse üks kandetalasid. Kui aga «Avasilmi magajas» nii lapsesilmade naeratus kui ka lahtisilmi magaja tardunud pilk tuleb nii ühel kui teisel «kusagilt (elu ja olematuse piirilt)», siis hakkab taoline kõrvutatav korrdamine lihtsalt vastu (Kui «Tuhas» kukub haigushoost rabatud Lilian silmili kõnniteele, hetk hiljem aga räägitakse samal puhul sõiduteest, siis küllap on tegemist juhusliku vääratusega, kahjuks mitte ainukesega.)

Kindlamates kätes on Erni Krusteni

sulg «Harakas» (varemilmunu, dateeritud 1929—1958) ja «Täiskuu öös». Jälgitagu nende tööde karakterikujundust, miljöökirjeldusi, detaile. Kui kindlalt on mõlema jutu peategelased üle olukordade ahistavast painest, kuidas aitab sellele kaasa mõlemat lugu läbiv ironiavirvendus, kui vabastav toime on siin naerul. Peategelaste isikupärastamisel mängivad kaasa paljud erinevad üksikkomponendid. Olgu nendeks mõned üle ääre langevad tilgad minajatustaja («Harakas») kibestumiskarikast või Kalle («Täiskuu öö») pikantne «arvepi-

damine». Võrreldagu, kui napilt eluruumilt, kui täpselt juhitud punktvalgusest jõuavad lugejani kahe eri ajastu majaperemehe nii kõnekad tüüpportreed, kuidas juttude sotsiaalsed nüansid on paika pandud ilma mingi välise vahelesegamiseta.

Pole kaheldav, et siin esitatud maitseotsustuste puhul leidub mitmeid teisitimõtlejaid. Kuidas muidu. Ainult ühtlaselt ilmetute teoste puhul on raske leida erinevaid interpreteerimisvõimalusi.

A. Eelmäe

Igaüks peab leidma oma koha

Väino Ilus: «Tuulekülvid».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 352 lk.

Väino Ilusal on valmis saanud ja juba kahekordselt trükivalgust näinud kolmas pikem proosaraamat, romaan «Tuulekülvid». Targu ja suurema kärrata on autor oma kirjanikuteed astunud. Pole ta sattunud vaidluste tulipunkti, pole teda taevani tõstetud ega ka maani maha tehtud, nagu meie kriitikal vahel kombeks on olnud. Paarikolme asjaliku arvustusega on ta seniseid tulemusi kviteeritud. Ja on see nüüd kriitika mõju kirjanikule või ümberpöörduvalt — ühesugusteks rahulikeks on nad oma vastastikustes suhetes jäänud siia maani. Kahju meie kirjandusele pole sellest tulnud. Ilusa teostes on siia maani «kand maha» jäänud, ta on alati väga tõsine, elulähedane ja asjalik. Hea on tunda, et autoril on olemas oma kindel eesmärk, oma programm, mille pärast ta sulle kätte võtab ja kirjutama hakkab. On ju võimalik ka teisiti, nagu mitmedki moodsamad kirjanikud on tõestanud: kirjutad, pillud detaile ja karaktereid, huvitavaid episoodide ning dialooge, aga milleks ja mida sa öelda tahad, see ei selgu. Väino Ilus mõtleb ja ütleb. Vahel võib-olla liiga kitsilt ja kuivalt, mõnikord kirjanduslikku sügavust

probleemi huvidele ohverdades; ta on ja jääb tugevaks publitsistikks eelkõige. Aga siinkohal pole see viimane mõeldud etteheitena. Tänapäeval ei saa alahinnata kirjandusteose mõtelist kaalu, inimestevaheliste probleemide nägemise ja lahkamise jõudu. Võib-olla jääb see kõik liiga kitsaks nii ajas kui kohas, kõige olulisemaks ainult meile ja meie ajale. Ent meile on sellist kirjanikust kindlasti vaja, kõigepealt selles osas, mis aitab meil enestel asju selgemini näha ning mõista. Ideoloogiline võitlus on olemas, ja see pole kaugeltki nii lihtne, et meie ideoloogia võitleb kodanliku ideoloogia ja selle mõjude vastu meil. Sama ohtlik on meie enda liigne rahulolu, tuimus ja mugavus, mõtteloidus ja inerts — kõik see, mis meid vaenuliku ideoloogia suhtes vastuvõtlikumaks ja nõrgemaks teeb, meid neile kätte mängib. Ilus on selles keerulises võitluses oma koha leidnud ja seda tajub «Tuulekülvides» selgemini kui tema varasemates teostes. Sellele vaatamata, et näiteks «Kand maas» oli teos tänapäeva kolhoosiküllast, «Tuulekülvid» aga räägib suures osas kodanliku Eesti lõpuaastaist ja nõukogude võimu algupäevist.

«Tuulekülvid» on mitmeplaaniline, mitmetest ajastutest, mitmete vaatenurkade ja tasapindadega romaan. Eepilised pildid Mulgimaa kulakupere elust vahelduvad siin episoodiga tänasest sovhoosist, kunstikalduvustega kaupmehetütre traagika kodanlikus Eestis metsavendade kinnivõtmisega sõjajärgseil aastail. Kõik see erinev materjal on edasi antud ka väga erinevates vormides ja stiilides, sefka veel väljavõtted omaaegsetest ajalehtedest, kirjadest ja raamatutest. Seda materjali üheks tervikuks sulatada on muidugi tohutum ülesanne ja ega see autorilgi päriselt õnnestunud pole. Kuigi väljavõtted ajalehtedest täiendavad mõningal määral raamatust saadavat informatsiooni, jäävad nad kompositsioonis tagasilangusteks ja nii muutub nende kasutegur küsitavaks. Päriselt ei sula romaani koega kokku ka Aino kirjad, mille vastu autor küll alguses huvi oskab äratada, hiljem aga selle huvi kasutamata jätab. Või õigemini — efekt kirjadest on väiksem, kui seda oodata võiks. Muidugi on nende puhttunnetuslik väärtus suur, selliselgi kujul annavad nad edasi ühe kunstiarastava inimese traagika kodanlikus Eestis, kes olude, iseloomu, uhkuse ja kui paljude tegurite mõjul veel peab valitud teest loobuma, seda aga üle elada ei suuda. Aga see Aino liigne kergus, mis kirjades nii selgesti välja lööb ja millele lisaks tulevad veel Linda hinnangud ning kommentaarid — see kõik muudab traagika märksa kergemaks, kui see asjale kasuks tuleks. Ilmselt on Aino kirjad naturaalsel kujul olemas (mida autor ka eitanud pole); nende kallal oleks võinud seda- ja teistpidi veel natukene mõelda ning sulge pruukida.

«Tuulekülvides» on palju materjali, palju tegelasi, tohutu sündmustik ja probleemistik. Omal ajal, paarkümmend aastat tagasi, kui me keskkoolis kirjandusteoseid analüüsisid nende ideid vihikusse ritta kirjutasime (igas teoses olid kindlasti olemas patriotismi idee, sõpruse idee, armastuse idee (?) jne.), oleks see teos muidugi oma küm-

mekond toekat ideed leida võimaldanud. See aeg on õnneks ümber saanud ja nüüd võib küsida: mis on Ilusa romaanis siiski see kõige tähtsam, mille pärast romaan on kirjutatud? Vastust sellele pole raske leida. Autor ütleb: niimoodi edasi olla ei saanud, ei tohtinud edasi eksisteerida ühiskond, kus ühe armetu maatüki pärast inimene elusalt sohu maetakse ja teine maha lüüakse, kus vend laseb vennal raha pärast surra, kus õppida saavad need, kel on raha — mõistus pole oluline; kus ausad ja püüdlikud, ent vaesed inimesed nagu Johannes ja Marie peavad alati jääma rataste alla. Taolisi punkte võib üles lugeda veel terve rea. Paljas propaganda? Paljud asjad oleme selle nimega ära ristinud ja «kultuurse seltskonnas» kõneainete hulga kõrvaldanud. Ju oleme oma trüki sõnas vahetpidamata kõlisevate fraasidega kõigepealt ise süüdi, et ka päris tõsisesse asjadesse niimoodi suhtuma on hakatud. Halvim on see, et seda teevad eelkõige noored, kellel nende fraaside taga tõesti midagi konkreetsemat võtta pole. Me unustame tõe: ühe fraasi lahkamata ja süvendamata kordamine võib võtta sellelt mõtte. Ilus annab talle mõtte tagasi, annab konkreetse ja emotsionaalse sisu paljudele nendele üldistele tõdedele. See on romaani suur väärtus.

Ometi jääks Väino Ilusa «Tuulekülvid» nendesse raamidesse, milles me oleme ka oma varasemates taolistes teostes asetsenud, kui «Tuulekülve» ei seoks otseselt tänaste probleemidega mitmed kujud ja süžeeliinid. Just neid kujusid ja neid süžeeliine pean ma romaanis kõige tähtsamateks ja kõige huvitavamateks. Nad annavad võtme mitmetelegi praeguste küsimustele ja sunnivad hoopis tõsisemalt mõtlema nähtustele, mida me mõnigi kord lihtsalt üldiste fraasidega ületada püüame. Need kujud on eelkõige Albert Varrik, rikka ärimehe ja advokaadi Aleksander Varrikoffi poeg, ja töölinaine Marie Varrik, väga erineva päritolu ja erineva saatusega, kuid lõpuks küllalt ühesuguste tõekspidamisteni jõudnud inime-

sed. Oieti öeldes on Ilus halastamatu: ta ei jäta mingit oreooli ümber «headele kapitalistidele», kes oma rahast vaeseid aitavad, nagu seda tegi Alberti ema, ta on sirgjooneliselt igasuguste kompromissotsijate vastu. Autor süüdistab Albertit ja tema ema veelgi karmimalt selle eest, et nad raha vastu võtavad, selle eest mugavalt elavad, ise aga lillegi ei liiguta. Sealjuures ei lähe kirjanik kaugeltki must-valge joonistuseni, hea ja halva skemaatilise jagamiseni. Albert Varrik on tore poiss, liigutav oma suure armastuses Aino vastu; tema esimesed armuseiklused maal onu juures (mis on küll väga tugevalt ja tõsiselt kirja pandud, muutuvad aga Aleksi hilisemates armulugudes kuidagi korduseks) näitavad tema puhtust, ausust ja nõudlikkust. Ta on kaastundlik, hea ja kõikemõistev — ja ometi... Täna on ta tunnustatud teadlane, lugupeetud inimene, ent reservatsioon Arvedil tema suhtes jääb. On see klassidogmatism? Mõningatel juhtudel vahest küll, kuid kirjanik suudab meid veenda, et kaugeltki mitte alati, ka mitte Albert Varriku puhul. Ilus ei näe võimalust taolisest inimesest kommunisti kasvatada; kuigi Albert ei tahtnud või ei suutnud saada isasarnaseks ärimeheks, ei olnud tast ka tollaegse ühiskonnakorra hukkamõistjat ega selle vastu võitlejat. Ta jäi eemalseisjaks ja kõrvaltvaatajaks siis, jääb samasuguseks kõrvaltvaatajaks ka nüüd.

«Meie» — need avaravaatelised, kõike mõistvad ja kõike oma aruka pilguga kõrvalt jälgivad, ja «nemad» — oma aegunud klassidogmatismiga. Oma isikukultuste, voluntarismi ja subjektiivismiga,» kvalifitseerib autor Arvedi suu läbi taoliste inimeste suhtumist meie ühiskonda. Ja tõelise südamevaluga peab kirjanik tunnistama, et materjali ironitsemiseks ja üleolekuks oleme nendele inimestele küllalt kätte andnud. Erinevalt paljudest viimasel ajal ilmunud raamatutest ei piirdu ta aga viljatu virisemisega või hambateritamisega meie möödalaskmiste kallal. On ju meie kampaaniatest, mitmete

tõekspidamiste hooajalisest muutumisest jms. varemgi juttu olnud, kuid saagi kahjuröömsa varjundiga või siis kiretu registreerija üllatunud positsioonilt: millised rumalad inimesed! Ilus räägib neist tõelise kommunisti südamevaluga, kes teab, et kõige toimunu eest vastutab ka tema. Romaani minakangelane Arved mõtiskleb: «Aga küllap oleks tõesti nõnda kõige mugavam elada: «meie» ja «nemad», ja parajalt kõrge-tihe tara vahel...» Võiks ju ka nii, ent Arved ei näe enda jaoks sellist võimalust. Ta nõuab endalt alati sama, mida tema Velikije Luki all langenud vend Aleks: mitte kunagi seada ennast selle järgi, kuidas toimitakse su ümber, vaid olla ja teha kõige tähtsam asjus nii, nagu ise pead õigeks. See on romaani positiivne programm ja kredo, mida autor nõuab kõigilt, kes tahavad olla meie ühiskonna täisväärtuslikud liikmed.

Mõtisklused romaani lõpulehekülgedel on suure publitsistliku kandejõuga. Kahju on sellest, et nende tänase suhtes justkui kõige olulisemate küsimuste kergitamine ja lahendamine jääb siiski nii põgusaks; paarile leheküljele on autor koondanud vaata et tervet romaani ärakandva probleemi ringi.

Teine kuju romaanis, kelle saatus meid tänagi mõtlema peaks panema, on Marie Varik. Vaene töölinaine, noorest peast taluteenija, inimene, kelle terve elu on koosnenud ainult murest homse päeva ja leiva pärast — ju see on üks elukäik, nagu neid omal ajal oli tuhandete kaupa. Meheleminekki, too hetkeline õnnevälgatus, kui sulane talle tohikkarbis marju toob ja kaevu ääres pilli mängib, toob kaasa ainult üha suureneva muredekoorma. Marie kujuga on seotud romaani poeetilised ja soojemad leheküljed. Ja ometi satub temagi lõpuks kõrvalseisjate leeri, temagi hakkab õigemaks pidama mitte oma poegi, kelle tee neljakümne esimesel kindlaks määrati, vaid väimeest, todasama tunnustatud teadlast Albert Varrikut. Oieti on see romaanis

kordusmotiiv: veel enne sõda peab Marie kannatama oma tütre Helga pärast, kes jõukasse majja teenijaks minnes kodust võõrdub ja seda halvaks pidama hakkab. See on Mariele väga valus löök, ent aastakümned hiljem kordab ta ise sama, kodunedes Nõmme mändide all asetsevas individuaalmajas ja hakates kõike seal toimuvat ideaaliks pidama. Kahju on, et see Marie hilisem saatus vaid visandlikuks jääb, et tema ümberharjumise protsessist saame mingi ettekujutuse ainult Arvedi mõtiskluste ja kommentaaride kaudu. Küllap on see märksa üldisem protsess, kui me arvata oskame, et paljud inimesed, kes oma ajal oma klassipositsiooni ja oma kohta elus küllalt selgesti mõistsid, hiljem mitmete tegurite mõjul kindla orientatsiooni kaotasid ja kuskile rahuliku äraelamise soojadesse lainetesse puhkama heitsid. Võime muidugi ka küsida «miks?» ja võime leida vist sama palju vastuseid, kui taolisi juhtusid üldse eksisteerib. Ilmselt on siin varjul suur sotsiaalne teema, mis kirjanduseski tõsisemat tähelepanu vääriks. Lõppude lõpuks on see ju kõne all olnud, kuid alati vastupidises valguses: inimene vabanes oma piiratusest ja nüüd kannatab kunagi tehtud rumaluste pärast. See on üks, kuid kaugeltki mitte ainuvõimalik aspekt.

Ajaliselt on Paul Kuusbergi romaan «Südasuvel» ja Väino Ilusa «Tuulekülvid» üsna suures osas kokkulangevad. Ka Ilusal on, kuigi väiksemas ulatuses, kõne all periood pärast juunipöört Eestis ja inimesed selles. Ent ometi on Kuusbergi ja Ilusa käsituslaadid tohutult erinevad. Esimese jaoks ei ole mitte mingit valmistõde, mitte midagi selget: tema kangelased peavad ise samm-sammult kõik läbi tundma, oma südames ja seljal kõik ära kannatama, oma järeldused ja otsused tegema. Ja sageli on Kuusberg niisuguste küsimuste arutamisel isegi ajaloolaste ees astunud. Ilusa laad on hoopis teistsugune: sündmuste käsitlemisel ei püüagi ta minna sedavõrd sügavuti, kui just näitab inimeste teid ja tege-

misi uutes tingimustes. Kuusbergi kangelased on meie võimu juures tegijad ja otsustajad. Ilusa tegelased astuvad valmissituatsioonidesse. Mõneti on see laad kahtlemata pinnalisem ja lihtstatum kui Kuusbergil. Ent teiselt poolt mõjub Ilus oma publitsistlikkusega, hooga, jõuga, millega ta oma seisukohti ja kontseptsioone kaitseb — mitte enneolematuid, kuid ometi selliseid, mida meie inimesed vahel meelega või kogemata unustama kipuvad. Ilus võtab oma veendunud seisukoha paljudes vaidluse ja kahtluse all olnud küsimustes, ütleb oma arvamuse välja siiralt ja otse. Ta ei püüa koketeerida lugejaga, ei püüa kellelegi silmi teha; tegelikult on terve tema raamat süüdistus igasuguste kompromissotsijate, nurkade ümardajate vastu. Ka tänapäeval. Selle poolest on romaan kindlasti tõsiselt hinnatav. Oleme ju justkui paljusid omal ajal tehtud asju häbenema hakanud, küllap ka neid, mida tegelikult häbeneda ei saa ega tohi. Nagu oleksid vahepeal tehtud suured vead suutnud tühistada ka selle, mis õigesti tehti. Tugev episood romaanis on näiteks metsavendade kinnivõtmine Tõrisel. Sellele tagasi mõeldes arutleb Arved juhtunut igakülgelt, paneb arutlema ka lugeja. Ja küsib: tänapäeval oleme kõik kanged humanistid, haletseme neid, kes metsavendade toetamise pärast kinni läksid, haletseme nende lapsi, kes üksi jäid; aga on meil õigust unustada Arulat, partorgi, kellel metsavennad pulmaööl lõhkekuulidega aknast sisse tulistasid, nii et naine surma sai, mees invaliidiks jäi? Miks unustavad humanistid naabervalla täitevkomitee esimehe, kes naise ja kahe lapsega konedest läbi hakiti? Mida on väärt säärane ühekülgne humanism, mis püüab kahtluse alla panna kõik tehtu? «Kui mõnda meest kuulata, siis sel ajal muud ju polnudki kui omavoli ja ülekohus. Noh, ei. On asju, mida oleks pidanud tegemata jätma sel ajal ja hilisemalgi ajal, aga too sündmus ei kuulu niisuguste hulka. Säärased võsavendi läheks kõhklemata tänapäevalgi jälle püüdma, kui neid

vaid oleks,» teeb Arved enda jaoks järelduse.

«Tuulekülvid» pole meisterlik raamat; siin on palju rabadat, kokku sulatamata, poolikut. Ent ta on siiras,

mõttepingelt tugev teos, mis paneb lugejagi mitmes küsimuses mõtlema ja oma seisukohta otsima. Ilmselt on seda praegusel momendil väga vaja.

I. Viiding

Eneseleidmine

Mats Traat: «Laternad udus».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 56 lk.

Mats Traat tuli luulesse põlvkonna tõekspidamiste deklareerijana. Ekspressiivse lüürikuna, vahetute tunnete tabajana kõndis ta karmil kungasmaal, kus ju nõnda targasti on koos tõde ja vale, valgus ja vari, rõõm ja valu. Traadi kolm kogu kulgevad laiuti, loovad pildi luuletaja minekust maailma asjade juurde, argipäeva.

Noor Traat nõustus pooleldi ka valmistõega, nagu oleks laul see kooruke, õpetus see iva. Olemuselt tugev lüüririk, jäi poeet tihti otsijaks-katsetajaks, abstraktsemate asjade juures koguni rabadaks («Tuimuse ja tuulte poeem»). Süvenenum eneseleidmine algab «Kaalukojas», kuid hoolimata töotusest jääb maailma sinine uks maha murdmata — sihi nimetamisest kaugele ei minda.

Argipäeva poetiseerimisel, tõdede väljajätlemisel, iidolite kõrvaleheitmisel kummitas oht minetada tundevärskus, muutuda keskpäraseks ja kiivakiskuvaks värsimeistriks. Küllap kollitas oht kõiki kassetipoisse ja -tüdrukuid. Varem kui Traat lähevad uutele radadele P.-E. Rummo, V. Luik, J. Kaplinski ja H. Runnel. Kiirenduse andis pingne huvi käidud teede vastu. H. Visnapuu, A. Sanga, B. Alveri, K. Merilaasi, H. Talviku ja V. Adamsi luule jõudmine noorema põlvkonna teadvusse pidurdas jalgrattaleiutamised, välistas paigaltammumise. Tervendavalt toimis tõlke-tegevus, huvi S. Jesseni, F. García Lorca, N. Hikmeti, E. Bagritski, B. Brechti, V. Nezvali või A. Voznessenski vastu. Enimalt muutis ehk arusaamasid luule ülesandeist B. Alveri

eestindatud «Jevgeni Onegin». Oluliselt muutus luuleolemine: kui J. Kross kümnendi algul kutsus maailmade avastamisele, siis kümnendi lõpu poole juhib A. Alliksaar eneseleidmise poole olemise vastuoludes. Muide, laiuti-luuletamise ületamine või minetamine sügavuti-mineku, enesesepöördumise nimel on iseloomulik mujalgi: kui A. Voznessenski varasemaid värse kandis geometria ülistamine, siis hiljem laulab poeet Achilleuse südamest, J. Krossi kivist viiulid asenduvad lauljatega laevavööridele jne. 60-ndate aastate lõpu poeesia läheneb inimlike asjadele. Kitsaskohtade, faktipoesia ületamine käib eneseleidmise, argipäeva (ahistavatest) asjadest kõrgemale tõusmise kaudu.

Tagasimineku, endassepöördumise, faktipoesias loobumine pole tagurpidimine.

Mitutmoodi teostub eneseleidmine Mats Traadi neljandas kogus «Laternad udus». «Arhipelaag», kogu avatsükkel, viib intiimsesse maailma, vaeb inimeses peituvaid kisalisi, närvesaagivaid kahtlusi. «Oleme kuuekümnendate aastate inimesed ja see pole nali,» leiab Mats Traadi lüüriline kangelane. Võib tunduda, nagu jätkuks siingi deklareeriv laad. Siiski mitte. Puudub «Kaalukojast» tuntud poisilik soov minna «pilkastest öödest kord läbi», visata surnuks jultunud raudne kägu. Poisilik hoogsus, teha ja ümber lükata tahtmine on asendunud teadmise, et vaenlased ei saa iialgi otsa «ja on kehatud nagu udu». Poeet hakkab **later**nakandjaks, teda köidavad «**vihmapii-**

sad unistel lampidel», «naervate silma-
dega eelaimused», koos kallimaga lä-
heb ta jaama, «kust lahkuvad rongid
tõelusse». Vaiksed, kohati nukrad,
kuid kompromissitud hetked.

Sinna, kuhu tahan täna sõita, ei vii
ükski tramm.

See peatus on minus endas.

Enesesepöördumine, soov kõrvvalt,
väljast vaadata soodustab oleva mõist-
mist. Olev on vastuoluline. Vastuolud
on isikus endas («ühel pool üksinduse
jäine väli»), vastuolud on isiku ja teda
ümbritseva vahel («teisel pool tuhan-
ded pisimälestused, tülid, iseloomude
näitamine, / lahkumised, õitsvad kir-
sid, rahapuudus»). Reljeefsemaks väl-
jatoomiseks kõrvutatakse tavalise,
akadeemiliselt haritud, sisu- ja vormi-
puhta luule jaoks kõrvutamatuks
tunduvad muljed, nagu «õitsvad kir-
sid» ja «rahapuudus» või «hingeväsi-
mus» ja «suusad maja seina ääres». Aga
nagu võib lugeda juba ümbrispa-
berilt, pole luule Traadile eesmärgiks,
vaid vahendiks elu kaitsmisel.

«Arhipelaagis» reageerib Traat
ajastu lakmuspaberina ja valib in-
tiimse sfääri. Ei rõhutata igal sammul
inimese determineeritust sotsiaalsest
keskkonnast. Aegunud arusaamadega
inimesele, kes luulet ei mõista või mõõ-
dab teda juristipilguga, viirastub asot-
siaalsus. «Kalbe valguse vaheseinas»
näeb ta eksistentsialismi. Luulevõhik
ei taipu niisuguste «elukaugete» küsi-
miste — nagu 'kas ma armastasin?',
'kas mind armastati?', 'kas olen võime-
line ehtsaiks tundeiks?', 'kas suudan
olla alistumatu?' — tunnetuslikku,
vastutust sisendavat osa tänapäeval.

Faktitõdedest kõrgemale tõusmine
pole olemisest põgenemine. Enesesep-
pöörduvus mõtiskluses kirkastub koos-
olla-tahtmise tunne.

Kõik on korras kui kohtuvad süsi ja
tuli ja kolle
ja meie kaks või kolm või kolm-
kümme või miljon.

Tsükli parimad palad ehk ongi «Luu-
let jooksvalt lindilt», «Aprilli lõpu»
esimene pool, «Formalistlik luuletus
majast», samuti ka pealkirjata «Kõik
on korras...» ja «Võib-olla me ei rää-
gi seda, mis peaks». Aga kindlasti ka
«Esimene armastus», kus seda «vaeva-
list mälestust» võrreldakse «kuldnoka
eluga hangedel». Mõned riimidest kan-
tud palad, nagu «Naiivne laul», «Pseu-
doidamaine», «Kui turbatarkust, tuge-
dega aru» jne., jäävad minevikku, ku-
hugi «Küngasmaa» ja «Kaalukoja»
piirimaile. Paisutatud tundelisuus või
sõnaohtrus pole Traadile kunagi sobi-
nud.

On tore, et neid komistuskive ei
kohta «Kuuuse»-tsükliis. Hinnangu ena-
mikule tsükli luuletustest leiab
A. Schmuuli «Nooruse» luulekommen-
taaris. ««Kandiliste laulude» mullasest
hingusest nüüd kuluga kaetud maa-
tunne saanud.» Minek mälestustesse
on Traadile eneseleidmine. Suurelt
osalt annab siin tunda kahe vastuolu-
lise ajastu kokkupõrke traagilisus.
Nõnda luuletuses «Kevad kepsles sinu
ümber», nõnda ka «Autobiograafias». Tsükli
kandvaim on vahest siiski «Põ-
lemise päeval» — tabav-täpne talude-
Eesti lugu.

Eesti talud on puust
ja valust.
Eemal maanteede jalust
nad mõtlevad kuust.

Mälestustemaal prevaleerib tunne,
kuid mitte alati. Kainemalt mõtiskleb
poet palas «Pesa on siiski üks». «Pea-
aegu nagu romanss» räägib luistest
lihtpäevadest, ja motiivi väljaarendamine
teostub alles «Talvapäeva poeemis».

Traadi poemides on traditsiooniline
jutustav alge viidud miinimumini. Kui
naljatamisi määratleda «Talvapäeva
poeemi» süžee, siis võiks see kõlada ka
nõnda: poet sõitis kord koju ja rää-
gib nüüd sellest, mida ta seal nägi.
Poeemi-uuriija E. Mallene leiab, et
«meie värskeemas poemis on niisuguse

loolise variandi kõrvale siginenud veel uus variant, mis ehitub sisemise kujundi ja motiivi rütmikale. Säärases poemis ei pea autor silmas üksnes loo kulgu, vaid hoopiski valdavamalt seda, kuidas ta oma teose arenduses ühtede kujundiliste elementide juurest teiste juurde siirdub ja kuidas ta teosesse haaratud kujundid teatavais kordusühendeis lõpuni välja arendab.» («Keel ja Kirjandus» 1965, nr. 2)

«Talvapäeva poem» toimib lüürilise kangelase tundevalgatuste kaleidoskopiina. Võib kohata portreteeritud löike päevasündmustest, millest ilmekaim ehk nn. lehelugemine.

Lehes igavalt tööstusest nagu ikka.
Uuesti lavastatud Brecht.
Komsomoli astunud kooliplika.
Paatost. Tõde. Pähe saab loominguline
noorsugu.
Vargaid paljastav lugu.
Veel uudiseid. Seejärel surmakast:
Valusas leinas mälestame last.

Varasem luuletava lubanuks siit luuletusi peaaegu poole kogu tarbeks. Sõnade nappus on viidud maksimumini, kusjuures tundevarieerimine võidab. Ikka-jälle tundub, et mida sõnaahtram on Mats Traat, seda rohkem tal õnnestub ütelda.

«Talvapäeva poem» on mõtisklus endast ja mälestustemaast — kodust. Lüürilise kangelase kriisiaimlemisi ja kodusovhoosi vastakaid külgi vaetakse paralleelselt. Seepärast ei tahaks nõustuda arvamistega, nagu oleks poeet jäänud maakaueks. Poeedi elegeilis-resigneeruv tunne on tuttavam.

Tunned ennast kui süüdi
milleski aimamatus.

Sama valus-igatsev tunne valitseb aga sealgi, kus poeet räägib koduküla inimestest ja asjadest. Meeldiv jutt sovhoosilinnast ei veetle kaua. Miks? Isa mälestusega vesteldes rõõmustab poeet; pole võimalik maha matta

hiirelõhnalist kaeramatti, olgugi et põllud on paljas karjamaa («Kevad kepsles su ümber»).

Kõigil kõikjal on ikka jalus
valutav inimlik hing.

Ängistav tunne pole lohutus, lootusetus ega fatalistlik pessimism. Sellest vestleb poeet Voznessenskiga. Nõnda kujuneb kõrvaltvaatamine, eneseleidmine luule rikastamiseks. Ängistav tunne, kurbus, leinameeolud on sama elujaatavad kui rõõm ühest ilusast päevast või kanaarilinnu laul kaevanduses. Pealiskaudsed on need, kes sotsiaalsuse, optimismi või elujaatamise piiravad nende sõnade nimetamisega või kitsa, deklareerivat laadi «kujutamise».

Ei ole häbi karta surma.
Ei ole häbi temast mõelda.

Nõnda arvab XX sajandi südame-
tunnistus N. Hikmet.

«Leinapoeem» — sinisilmse türklase ja kuningas Oidipuse poem — on luulekogu kredo. Pole eluringi, mille poetiseerimine poleks inimlik akt. Roostetamatu halastamatu magnetonifoni krigina saatel võidakse uinuda, jääda heaolu lõksu, vaikida sellest, millest nooruses värises süda. Kuid laternakandjana käib maailmas ärataja.

Sinisilmne türklane kõnnib mööda
maailma
hing täis heledat kurbust kui päikese-
varjutuse vaatajal
läbi Tansaania Ingušeetia Eesti Kuuba
astub nähtamatu mees.

Mats Traat on luulerikastaja, poeet, kellele ka surm ei kujune fataalsuseks. Surma nimetab poeet 'rindadeta kipsmadonnaks' ja saadab ta plekist lehtlasse. Lähedaste inimeste lein on kauge pürjeli paanilisest surmahirmust, või nagu sõnab P.-E. Rummo: «leina nimi olgu Edasi Elada» («Improvisatsioon Jaan Sauliga»). Vahest siiski kõ-

lab «Vaatetorni» alevitõugu sinilinnu rünnulaulus osati «Tuimuse ja tuulte poemile» iseloomulik endast väljamine mise toon? «Leinapoeem» mitmeti on aga kullase katusega müüt.

Mats Traadi loodud rõõmuskurb olemise müüt on A. Alliksaare luulevihu ja V. Luige «Lauludemüüja» kõr-

val 68. aasta kolmas tähelepandav luuleid. Kogu palad on küll üle paari aasta vanad, lisaks annab (eriti «Arhipelaagis», osalt ka «Kuutse»-tsükli) kaunikesti tunda ebahütluski. Lugejale jääb raamat ometi alles ilmumisa aja leiuks.

P. Lias

RINGVAADE

«Loomingu» novellivõistlus

Eesti NSV Kirjanike Liit ja ajakiri «Looming» korraldavad ka 1969. aastal novellivõistluse, mille eesmärgiks on lühiproosa rikastamine ja uute kirjanduslike annete avastamine. Võistlusest osavõtjail on soovitatav lähtuda eeskätt kaasaja aktuaalsetest nõukogulikest teemadest või rahva revolutsioonilise võitluse ainestikust.

Võistlusest võivad osa võtta kõik kirjandushuvilised. Arvestamisele tulevad ainult seni trükitud avaldamata teosed. Käsikirjad tuleb esitada masinal kirjutatuna kahes eksemplaris. Käsikirjale peab olema lisatud autori märgusõnaga varustatud kinnine ümbrik, mis si-

saldab autori nime ja täpse aadressi. Käsikirjade esitamise viimaseks tähtpäevaks on 1. mai 1969. a., kusjuures arvestatakse õigeaegselt esitatuiks ka need käsikirjad, mis on posti pandud 1. mail 1969. Võistluse auhinnad on järgmised: üks esimene auhind rbl. 500.—, kaks teist auhinda õ rbl. 300.— ja kolm kolmandat auhinda õ rbl. 200.— Züriil on õigus vastava tasemega teoste puudumisel jätta mõni auhind välja andmata või anda ettenähtud auhindade üldsumma piirides rohkem üheväärseid auhindu. Käsikirjad saata aadressil: Ajakirja «Looming» toimetus, Tallinn 1, Harju 1.

Kroonikalist

Novembri lõpu veetis suur jagu meie kunstirahvast sootuks soojemal maal kui on oma Eesti — käidi külas Usbeki NSV elanikel. Kõrvuti lauljate ja näitlejate, tantsijate ja muusikutega võtsid kahe rahva pikast kultuuripeost osa ka kuus meie kirjanikke — Villem Gross, Villem Altoa, Lennart Meri, Rudolf Sirge, Rudolf Rimmel ja Debora Vaarandi. Oli ju ikkagi tegemist eesti kirjanduse ja kunsti dekaadiga. Oma teoste tõlgete, linastatud filmide stsenaariumide jm. vahendusel võttis sellest kultuurisündmusest kaudselt osa rohkemgi meie kirjarahvast. Ja dekaadi avakontserdil kõlasid kõigepealt Ain Kaalepi värssproloogi pidulikud sõnad.

Eesti kirjanikel oli kohtumisi nii oma kolleegidega, kellega tutvussidemeid sõlmiti juba suvel Usbeki NSV kunsti-dekaadi päevil, kui ka puuvilla- ja puuviljakasvatajatega, Taškendi taastajatega, üliõpilastega, aga kõige rohkem ja kõigepealt — lihtsalt selle meie jaoks ikka veel igati kauge vabariigi inimestega.

*

Õppeaastal 1968/69 korraldab New Havenis asuv Yale'i ülikool sümposiumi eesti luulest. Kaheksas loengus tutvustatakse eesti värsiloomingut võrdleva kirjandusteaduse raamides. Loengutega esinevad Iowa ülikooli prof. A. Aspel teemal «Baudelaire ja Heiti Talviku

luule», Emery E. George (Michigani ülikooli prof.) «Marie Under ja Goethe: metafüüsiline perspektiiv ja lüürilise stiili äärjooni», Ilse Lehiste (Ohio ülikooli prof.) «Kvantiteet eesti keeles ja luules», Feliks Oinas (Indiana ülikooli prof.) «Eesti ja soome eepiline luule ja rahvaluule», Ants Oras (Florida ülikooli prof.) «Gustav Suits ja Euroopa sümbolism», Jaan Puhvel (Los Angelese ülikooli prof.) «Müütiline element eesti luules», Aleksis Rannit (Yale'i ülikooli prof.) «Valmar Adams kui manerist Beardsley, Kavafise ja Cocteau jälgedes», Victor Terras (Wisconsinis ülik. prof.) «Eesti luulekeelest ja selle suhetest saksa ja vene luulega». Loengud peetakse oktoobrist kuni maini ja on avatud laiemale publikule.

*

Oklahoma ülikooli toimetusel ilmuva kirjanduslik-kirjanduskriitilise kvartali-ajakirja «Books Abroad» suve-väljandes (vol. 42, nr. 3) võtab sõna Aleksander Aspel Ch. Baudelaire'i «Kurja lillede» eestikeelse tõlkekoogu kohta, mis meil A. Sanga koostatuna ilmus 1967. aastal. (Vt. selle kohta ka «Keel ja Kirjandus» nr. 12, 1968.) A. Aspeli arvates on selle teose ilmumine tähtsaks sündmuseks eesti kultuuriloos. Käesoleva kogu tõlgetele annab A. Aspel kõrge hinnangu, tõstes eriti esile A. Sanga ja

A. Orase tõlkeid. Kokkuvõttes märgib A. Aspel, et käesolev tõlkekogu, ilmunud kuuskümmend aastat pärast sajandi alguse kultuurilist ja sotsiaalset revolutsiooni, on ühtlasi tunnistuseks üleminekust maakultuurilt linnakultuurile, mis on oma jäljed jätnud ka esteetilistesse põhialustesse.

Samas «Books Abroad'i» numbris vaatleb Ivar Ivask Arvo Valtoni «Kaheksat jaapanlannat». Kriitiku arvates jätkab Valton seda mõtlikku, nukra ironia jont, millele kunagi tee rajas novellistikas «eesti Tšehhov» Peet Valak. Kriitik märgib, et «Kaheksas jaapanlannas» on Valton sammu lähemale astunud Kafka (ja Mrozeki) absurdid sümboolismile. Arvustuses refereeritakse Valtoni novellide sisu, kusjuures kriitik läheb mööda nende lähemast interpretatsioonist.

*

Hofstra ülikooli saksa kirjanduse professor Robert v. Berg on avaldanud Hamburgi ajalehes «Deutsches Allge-

meines Sonntagsblatt» nr. 30, 28. juulil 1968 pikema artikli Marie Underi elust ja loomingust («Im heilenden Licht des Geistes»). Artikkel trükiti ära ka mitmetes teistes saksa ja šveitsi ajalehtedes, nagu «Süddeutsche Zeitung» (München), «Badische Zeitung» (Freiburg), «Die Tat» (Zürich). Autor annab lühikese ülevaate eesti keele iseloomust, tõstes esile selle vokaalirikkust. Saksa keeles esitatakse luuletus «Üksi merega» («Allein mit dem Meere»), A. Orase tõlge.

Autor mainib, et Marie Underi luuletatakse ja armastatakse nii Nõukogude Eestis kui ka väljaspool seda eesti keelt oskajate hulgas. Kahetsemisväärne on autori arvates siiski see, et rahvusvahelises ulatuses on Marie Underi luule veel vähe tuntud. Lähemal ajal saab seda laiemalt tutvustama Marie Underi luule ulatuslik prantsuskeelne antoloogia, mille kirjastab UNESCO. Artiklit illustreerib O. Kokoska täiendamine, mis on ilmunud «Kogutud luuletustes» (1958).

Inimõiguste aastal

Nobeli rahupreemia pole kunagi eriti kuulus olnud, tänavu aga vääriks siiski äramärkimist selle andmine tuntud prantsuse juristile René Cassinile, kes oli aastail 1946—51 ÜRO Inimõiguste komisjoni esimees ja kelle juhtimisel koostati 1948. a. vastuvõetud «ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon». Teatavasti võttis ÜRO Peaassamblee oma 1967. a. 12. detsembri istungil vastu otsuse kuulutada nüüd lõpev 1968. a. Rahvusvaheliseks inimõiguste aastaks, mida Rootsi Akadeemia ilmselt arvestaski auhinna määramisel.

René Cassin on sündinud 1887. a. Bayonne'is, õppinud Aix-La Chapelle'i ja Pariisi ülikoolis õigusteadust ning saanud juba Esimese maailmasõja eel sel alal doktoriks. Sõjas sai ta raskesti haavata, oli 1924. aastast Prantsusmaa esindaja Rahvasteliidus ning avaldas rohkesti töid rahvusvahelise õiguse alal. 1940. a. emigreeris ta Londonisse ning oli seal Prantsuse Ajutise Valitsuse Juriidilise komitee esimees, mille eest Vichy valitsus ta tagaselja surma mõistis. 1944—60 oli ta Prantsuse Riiginõukogu esimees, juhatades mõnda aega juba nimetatud ÜRO komisjoni.

Tema juhtimisel koostatud inimõiguste deklaratsioon on teatavasti juba teine. Esimene «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon» võeti Prantsusmaal vastu 1789. a. Suure revolutsiooni ajal ja selle koostajajaks olid Talleyrand, Sieyès ja Mounier. Vanas deklaratsioo-

nis on pearõhk seaduslikkuse ja rahva suveräänsuse rõhutamisel. Uue ülddeklaratsiooni koostamisel võeti arvesse Teise maailmasõja ajal toimunud ulatuslikku inimõiguste jalge alla tallamist fašistlikes riikides ja nende poolt vallutatud maades, ning see on palju üksikasjalikum ja ulatuslikum, koosnes sissejuhatusest ja 30 artiklist. Juba 2. artiklis on väga üksikasjalik täpsustus: «Igale inimesele peavad kuuluma kõik õigused ja vabadused, mis käesolevas deklaratsioonis välja kuulutatakse, ilma mistahes vahetagemiseta, nagu rassi, nahavärvuse, soo, keele, religiooni, poliitiliste või muude veendumuste alusel, rahvusliku või sotsiaalse päritolu, varandusliku, seisusliku või mõne muu olukorra alusel.» Eri artiklid keelavad vahelesegamise inimese era- ja perekonnaellu, keelavad piinamise ja väärikust alandava kohtlemise, rõhutavad inimese õigust vabalt ühest kohast teise liikuda ja iga riigi piires oma elukohta valida, mistahes maalt lahkuda, kaasa arvatud tema enda maa, ja oma maale tagasi pöörduda, varjupaigaõigust, mõtte-, usu- ja südametunnistusevabadust, mille juurde kuulub ka vabadus «takistamatult järgida oma töekspidamisi ja vabadus otsida, saada ja levitada informatsiooni ning ideesid mistahes vahenditega ja olenematult riigipiiridest». Uus ülddeklaratsioon fikseerib ka õiguse tööle, töö vabale valimisele, kaitsele tööpuuduse vastu, õi-

guse saada võrdse töö eest võrdset tasu ja õiguse puhkusele ning jõudeajale, haridusele jne. Kõigi nende küsimustega ei tegeanud vana inimõiguste deklaratsioon ja nende sissevõtmise eest lan-

geb osa tänavuse rahupreemia aust kahtlemata ka tolle komisjoni tööst osavõtnud teiste maade juristidele. (Muide, Nõukogude delegatsiooni juhtis tollal A. Võšinski.)

UNESCO konverents Dušanbes

1966. a. võttis UNESCO vastu Tsentraal-Aasia tsivilisatsioonide kompleksse uurimise programmi (ajalugu, arheoloogia, religioonid, ideoloogia, etnograafia, kultuur jne.). Koostati ulatuslik kava selle tohtu suure regiooni (Tsentraal-Aasia mõiste hõlmab peale Nõukogude Kesk-Aasia veel Afganistani, Lääne-Pakistani, Põhja-India, Iraani, Nepaali, Tiibeti, Ida-Turkestani ja Mongoolia) igakülgseks tundmaõppimiseks. Üheks tähtsamaks ürituseks uue programmi raamides pidi olema kušaanide tsivilisatsiooni uurimine (selle probleemi koordineerijaks määrati Nõukogude Liit). Kušaanide impeerium, mis eksisteeris I saj. e. m. a. — IV saj. m. a. j., oli Rooma, Partia ja Hani (Vana-Hiina) kõrval vanaaja üheks neljast suurimast riigist. Ta hõlmas ulatusliku ala praeguste Kesk-Aasia vabariikide, Afganistani, Pakistani ja India territooriumil. Asetesdes territooriumil, mis ühendas erinevaid maid ja rahvaid ning pakkus läbikäimist praktiliselt kogu tolleaegse kultuurimaailmaga Atlandi ookeanist läänes Vaikse ookeanini idas, võimaldas selle suurriigi nelja sajandi pikkune olemasolu luua mitmetes kultuurivaldkondades selliseid tohutuid väärtusi, mis on oluliselt mõjutanud maailmakultuuri edasist arengut (näit. mahajaana budism, mille osa eriti hiina ja jaapani kultuuri kujunemises on väljaspool kahtlust). Kõik see ja samuti kurb tõsiasi, et me kušaanidest nii vähe teame (kui palju mälestusmärke hävitasid muhameedlikud vallutajad!), on teinud nende tsivilisatsiooni ajaloo ja temaga külgnevate teaduste üheks tähtsamaks probleemiks. Juba kaks kušanoloogilist konverentsi oli toimunud Londonis (1913. ja 1960. a.), kuid järjest lisanduv uus materjal ähvardas ikka ja jälle lõhkuda ülikindlatena näivad teaduslikud konstruktsioonid.

27. sept. — 5. okt. 1968 toimus Dušanbes kolmas, seekord UNESCO poolt organiseeritud kušanoloogiline konverents. Ürituse ametlikuks teemaks oli «Tsentraal-Aasia ajalugu, arheoloogia ja kultuur kušaanide ajastul». Konverentsist võttis osa ligi 250 delegaati, neist üle 60 välismaalase, kes esindasid 17 riiki (India, Pakistan, Afganistan, Iraan, Türgi, Liibanon, Mongoolia, Jaapan, Bulgaaria, Ungari, Saksa DV,

Saksa FV, Šveits, Itaalia, Prantsusmaa, Inglismaa ja USA). Loomulikult olid arvukalt esindatud Nõukogude Liidu uurimiskeskused (eriti Leningrad, aga ka Moskva, Dušanbe, Taškent jne.). Kohale olid tulnud paljud oma ala silmapaistvaimad spetsialistid, nagu professorid B. Puri, Lokesh Shandra, A. Danni, R. Ghirshman, D. Schlumberger, J. Harmatta, R. Frye, J. Mehlig, D. Facenna ja D. Sircar, akadeemikud B. Gafurov (konverentsi president) ja M. Asimov. Ettekandeid oli saja ümber, neist pooled nõukogude teadlastelt. Tartu orientalistidest esinesid P. Nurmekund («Sanskriti terminite translitereerimine esimestes budistlike tekstide tõlgetes hiina keelde») ja L. Mäll («Kušaanide impeerium ja mahajaana tekke probleemid»).

Kuna sektsioonideks jaotust ei olnud, siis kujunes konverentsi päevakord ülipinevaks. Töökoosolekud toimusid Tadžikistani TA Presiidiumi mugavas saalis, ametlikeks keelteks olid inglise, prantsuse ja vene keel. Teemaatilistelt käsitleti järgmisi probleeme: «Kušaanide ajastu üldised probleemid», «Etnogenees», «Kušaanide kronoloogia», «Keel ja kiri», «Kušaanide riigi ajalugu ja piirid», «Kultuurisidemed», «Ideoloogia ja religioon», «Uued arheoloogilised materjalid», «Kušaanide kunst». Kui töökoosolekutele oli õnnestunud püütud luua sundimatu ja vaba õhkkond, siis nii konverentsi avamine kui ka lõpetamine olid korraldatud erilise pidulikkusega, millele omajagu andsid kaalu juurde NSVL Ministrite Nõukogu esimehe ja UNESCO peasekretäri südamlilikud läkitused ning UNESCO eriesindaja kohalviibimine. Pingelistele päevadele pakkusid vaheldust ekskursioonid Adžina-Tepe budistliku kloostri ja Kafirkala kindluse väljakaevamistele Lõuna-Tadžikistanis ning Samarkandi (kus muuseas võidi imetleda V sajandist pärinevaid kuulsaid Afrasiabi freskosid).

Kõigi osavõtjate üldise arvamuse kohaselt täitis konverents talle pandud ülesande. Tõsi küll, otseselt pööravaid avastusi, millega kõik uurijad oleksid nõustunud, polnud. Konverentsil esitatud uue materjali üliküllus pakub selleks aga ilmselt peagi võimalusi. Eriti jäi konverentsil kõlama üks moment

kušaanide tsivilisatsioonis (õigupoolest ületab selle tähtsus kaugelt kušanoloogia või ajalooteaduse piirid). See oli kušaanide valitsejate kultuuripoliitika, millel erilisel tähelepanu juhtis B. Gafurov, aga ka M. Asimov, B. Puri, A. Dani jt. Ilmselt tuleb kušaanide ajastul toimunud kultuuriplahvatuse üheks põhjuseks pidada riigis valitsetud tolerantset suhtumist kõigisse kultuurinähtustesse (ka näiliselt üksteisele vaenulikesse). Kušaanide riigis arenesisid kõrvuti kõige erinevamad kunsti, religiooni ja filosoofia koolkonnad. Ning kušaanide epohhi kogemus on: selline koeksisteerimine ei tarvitse kaasa tuua kõikehävitavat võitlust; vastupidi — just sellise poliitika tulemusena tekkisid printsiipsaalselt uued kultuuriväärtused, mis ei põhine-

nud enam mitte kohalikel, konkreetsetele rahvastele omastel traditsioonidel, vaid universalistlikel, üldinimlikel ideedel (mis võib-olla formuleeritigi esimesena just kušaanide ajastul). B. Gafurovi sõnad konverentsi avaistungil kujunesid seetõttu nagu omapäraseks programmiks, mille lahendamine küll näib alles algavat: «Täna me pöördume mineviku poole mitte ainult seepärast, et ta vaimustab ja rikastab meid, vaid ka seepärast, et ta õpetab meid, paneb meid teistmoodi vaatama olevikku, aitab mõista ajaloo arengu seadusi. Just tänapäeval me tunnetame eriti selgelt, kui suur oli kušaanide ajastu, tihedate kultuurisidemete ja vastastikuse rikastamise ajastu, rahvaste ja kultuuride lähenemise ajastu, rahuliku arengu ja progressi ajastu.»

Prantsuse preemiaid 68

18. novembril väljakuulutatud Goncourt'i auhind langes Bernard Claveli romaanile «Les fruits de l'hiver» («Talve viljad»), mis mõjus teatud määral üllatusena, sest ajakirjanduse andmeil pidi autor, kes äsja sai Pariisi linna suure kirjandusauhinna, Goncourt'i kandidaatide hulgast välja langema. Nii näis arvavat ka osa Goncourt'i Akadeemia liikmeid, kes andsid oma hääle François Nourissier' romaanile «Le maître de maison» («Majaperemees»). Formaalselt muidugi pole siiski tegemist sama teose kahekordse auhindamisega, sest Grand Prix de littérature de la Ville de Paris antakse kogu loomingu eest, Goncourt'i auhind aga ametlikult aasta parima proosateose eest, kuigi viimasel ajal on siingi tegemist olnud tuntud kirjanike kroonimisega.

1968. a. parimaks proosateoseks osutunud romaan on neljaosalise romaantsükli «La grande patience» («Pikk kannatus») viimane köide, mis sunnib uskuma, et ikkagi esineb romaane, mille viimane osa on parim. Tsükli esimene osa sai muide 1962. a. «Prix populiste'i». Claveli tetraloogiat tervikuna võiks ehk kuidagi võrrelda meie «Tõe ja õigusega» — seda eelkõige oma maaläheduse tõttu, mis on üldiselt linlikus prantsuse kirjanduses üsna haruldane. See muidugi ei tähenda, et Clavel oleks prantsuse Tammsaare. Tema teost võiks moodsamalt tituleerida ka isade ja poegade probleemi käsitlevaks romaanseriaks. 1. osa «La maison des autres» («Võõras maja») poeg Julieni lapsepõlvest ja õpipoisiaastaist pagari juures; 2. osa «Celui qui voulait voir la mer» («See, kes ihkas merd näha») tema isast

ja emast, ehkki pealkiri tähistab poja püüdlusi; 3. osa «Le coeur des vivants» («Elavate süda») Julieni noorukieast, tema armastusest ja 1940. a. kaotusepainest. Auhinnatud 4. osa on romaanisast ja isa surmast, mida mõned kriitikud on võrrelnud Simone de Beauvoir'i «Nii kerge surmaga», ehkki Beauvoir'i ema on otsene vastand isa Buboisi'le, kes tunneb ja tunnistab ainult üht tõde — hästi tehtud tööd. Midagi muud tema maailmas ei eksisteeri. Sõda ja rahu, maa ja rahva saatus ei ulatu tema eluorbiiti isegi mitte 1943.—45. aastal, mida romaan kujutab. Kõik see pole tema asi ja võib jääda nende hooleks, kes on selleks kutsutud ning seatud. Tal pole kunagi olnud aega inimene olla ega elada, ta ei oska seda enam soovida. Ta ei saa ega tahagi aru saada, miks poeg topib oma nina asjadesse, mis temasse ei puutu. Küllalt küsitaval võrdlusel Tammsaarega on veel niipalju alust, et Claveli romaani arendus on aeglane, köited mahukad. Goncourt'i Akadeemia paistab juba mitu head aastat paksemaid romaane eelistavat.

1923. a. sündinud Bernard Clavel on peale tetraloogia kirjutanud veel romaaneid «L'Espagnol» («Hispaanlane»), «Le voyage du père» («Isa teekond»), «Hercule sur place» («Laadaplatsi Herakles»), mis 1967. aastal ilmus ka «Humanité Dimanche'is» järgneva jutuna). Tema teoste tegevus toimub Juura ja Lyoni kands, tegelased kõnelevad enamasti argoo- ja murdesegust keelt, mis prantsuse kirjanduses iseloomustab just täisrealiste, sest uue ja veel uema romaani autorid kasutavad üldiselt kanoniseeritud kirjakeelt. Kõneldes Cla-

«veli «Pikast kannatusest» ja «Talve viljadest» eriti, rõhutab André Stil, et tegemist on ühega neist haruharvadest teostest, mille puhul tuleb õiges tähenduses tarvitada nii palju kuritarvitatud sõna lihtne. «Lihtsus ei tohi kirjan-duses olla nõudeks. Lihtsuse demagoo-gia võib olla ja ongi juba teinud väga palju halba. Nimelt siis, kui romaani lugejateks või tegelasteks saavad need, keda mingi veidra paternalismi esinda-jad nimetavad lihtsateks inimesteks. Aga ega sellepärast tohi veel eelarva-musega suhtuda tõelisse, ehtsasse liht-susse.»

«Les Lettres françaises'i» veergudel meenutab Bernard Clavel ise üht kohtu-misõhtut raamatukogu lugejatega kus-kil Pariisi agulis, kus üks kahekümne-aastane noormees esitanud talle küsi-muse: «Kuidas võivad veel küllaltki noort romaanikirjanikku, kes ometi elab meie ajal, planeetidevaheliste len-dude ajal, veel huvitada nii lihtsad te-gelased nagu vaene talunik, passija või töömees, kelle elu on nii labaselt üks-luine?» Selle peale vastab 45-aastane kirjanik, et kõige rikkama sisemaail-maga inimesi on ta tegelikkuses kohanud just oma kodukandi vanade käsitöölise ja talumeeste hulgas, keda ta küll ka juba lapsest saadik kõige paremini teab ja tunneb. Paistab, et need inimesed on talle südameläheda-semad kui tsivilisatsioonirulli alt läbi-käinud agulirahvas.

Kui Goncourt'i Akadeemia läks täna-vu jällegi «väikese Nobeli» teed, andes auhinna juba tuntud kirjanikule, siis Renaudot' tänavune laureaat pole sugugi mitte «väike Goncourt», s. t. häälitamisel väljalangenud kandidaat.

Yambo Ouologuem on noor, 1940. aastal Malis sündinud neeger, kes on lõpetanud Pariisi ülikooli kirjanduse ja filosoofia alal ning kirjutab praegu doktoridissertatsiooni sotsioloogiast. Au-hinnatud romaan «Le devoir de violence» («Vägivallakohustus») on tema esikteos.

Valimine ei läinud küll lihtsalt, sest auhinna määramine neegrile pole mitte igapäevane asi. Siiski, juba möödunud aastal auhinnati mitteprantslast, Antil-lidel elavat Salvat Etchart'i, kes on rahvuselt bask. Renaudot' žürii näib viimasel ajal üldiselt eelistavat aktu-aalset temaatikat ja prantsuskeelset kirjandust laiemas mõttes.

Nagu retsensioonide järgi võib ot-sustada, avab «Vägivallavalitsus» uue lehekülje neegirikjanduses, kus seni valitses üsna ühekskülgne kolonisaato-rite häbimärgistamine ja neegerluse ülistamine. Noore malilase teoses on see

valge peremehe ja musta orja primitiiv-ne skeem asendunud hoopis keerukama ning kriitilisema lähenemisega Aafrika ajaloole ja kaasaajale. Alguses antakse lühiülevaade Nakemi «impeeriumi» ja seal 1202. aastast valitsenud Saifi dünastia ajalooost, kusjuures autor ei sääs-ta värve ega teravusi «vana hea aja» õuduste ning totruste kirjeldamisel, erootikast rääkimata. Feodaalid ja vai-mulikud (tegemist on muhamediusulise maaga) võistlevad omavahel metsikus-tes ja julmustes, leiavad aga alati ühise keele ja meele, kui on vaja orja-dele uusi koormisi peale panna või uusi rahvaid alistada. Valge mees tuli XIX sajandil maale just õigel ajal, et nende võimu kindlustada. Autor kirjutab: «Kui valged oma rahvusvahelise kolo-niaalõiguse löid, võtsid nad oma riisikol selle aluseks mõjusfääride teooria: esi-mese vallutaja õigus on seadus. Kuid koloniaalriigid tulid liiga hilja, sest valitseva aristokraatia näol oli koloniaal-võim kohapeal juba ammu olemas. See polnud keegi muu kui Saif, kellega eurooplasest vallutaja (ilma et ta ise seda oleks aimanudki!) kokku mängis. Ta osutas pigem tehnilist abi!» Käes-oleva sajandi sündmusi Nakemis on ku-jutatud juba üksikasjalikumalt ja kõik-jal jääb kavalaks niiditõmbajaks vana dünastia viimane esindaja Saif Ben Issac El Heit, kannatajaks pooleks endiselt rahvas. Erilise mõnu ja halasta-matu satiiriga kujutab Ouologuem saksa etnoloogi Leo Frobeniuse läbi-sõitu Nakemist, kus maailmakuulus teadlane kogub materjali oma fantasti-liste väljamõeldiste jaoks, mida ta Euroopas serveerib neegrite erilise «maa-gilis-religioosse» maailmatunnetuse ja mõtteviisi pähe. Peale Saifi kontsent-reerib kirjanik oma tähelepanu veel mõnede tüüpilistele kujudele Aafrika lähemast minevikust. Üks neist on ko-halik misjonärist piiskop Henry ja mõ-ningate autobiograafiliste sugemetega neegripoiss Raymond Kassoumi, kes pä-rast kohaliku kooli lõpetamist saade-takse Pariisi ülikooli. Pärast paljusid raskeid ja alandavaid kogemusi tuleb ta tagasi kodumaale, kus ta on määra-tud täitma tähtsaid riiklikke kohustusi. Ülima vastumeelsusega mõistab ta, et ka tema peab mängima Saifi julma mängu, et olemasolev süsteem kohustab teda vägivalda kasutama, ja tema ainus lootus on, et kunagi õnnestub tal seda vägivalda kasutada vägivallasüsteemi hävitamiseks. Romaan lõpeb malemängu piiskop Henry ja vana Saifi vahel, mis oma dramaatilisuse ja sügava filo-soofilise allteksti tõttu muutub täna-päeva Aafrika keerulise ning vastu-olulise tegelikkuse sümboliks. Seega on

romaan omamoodi dokumendiks neegerharitlaste noore põlvkonna romantiliste illusioonide purunemisest.

Kui nüüd meie harjunud skeemi kasutada, siis võiks rääkida sel puhul rahvusromantika lõpust ja kriitilise realismi sünnist aafrika kirjanduses. Ja seda on ta tõepoolest, kui «Vägivallakohustust» võrrelda kameruunlaste Mongo Beti, Ferdinand Oyono, senegallase Sembène Ousmane'i, ginealase Camara Laye jt. tuntud aafrika prosaistidega,

luuletajatest rääkimata. Samal ajal tundub, et teoses on veel üsna tugev prantsuse kirjanduse mõju. Meenutagem kas või meilgi tuntud Georges Conchoni «Metsikut riiki», mis sai juba 1964. a. Goncourt'i auhinna. Sellega võrreldes paistab, et teatud mõttes on tänavune Renaudot siiski «väike Goncourt» ja et meil tuleb veel mõni aeg oodata, enne kui Mustast Aafrikast tulevad nii sisult kui vormilt läbinisti «aafrikalikud» suurromaanid.

Kahelt Saksamaalt

Saksamaa Novembrirevolutsiooni 50. aastapäeva eel tähistati SDV-s ka ühte kultuuripoliitilist juubelit. Mõõdukas 40 aastat päevast, mil loodi Saksamaa Proletaarsete Revolutsiooniliste Kirjanike Liit. Berliinis korraldatud pidulikul koosolekul pidas päevakohase kõne Alexander Abusch. Ta märkis tunnustavalt selle esimese töölisklassi ja Kommunistliku Parteiga tihedalt seotud saksa kirjanike rühmituse tänuväärset tegevust. Liit asutati 29. oktoobril 1928 Johannes Becheri algatusel, kes valiti ka esimeseks esimeheks. Saksa Kirjanike Liit, kes jätkab 40 aasta eest loodud liidu traditsioone, andis tähtpäeva puhul välja juubelimedali. Teiste hulgas olid medali saajateks Alexander Abusch, Lilly Becher, Otto Gotsche, Bruno Apitz, Wieland Herzfelde, prof. Alfred Kurella, Anna Seghers, Michael Tscherno-Hell ja Hedda Zinner.

Goethe auhinna sai Emil Rudolf Greulich. Zürii märkis sõnameistri väljapaistvat aktiivsust kultuuripoliitilise tegevuse alal noorte hulgas ja töölisliikumise probleemide käsitlemisel. Greulich (sünd. 6. okt. 1909) on kirjutanud följetone, romaane, noorsooraamatuid, televisiooninäidendeid, humoreske, filmistsenaariume. Autasustatud romaanis «Keegi ei sünni kangelasena» (1961) jutustab ta Saksa töölisjuhi Anton Saefkowi elust, tema romaan «... ja mitte põlvili» (1964) jutustab Hispaanias või-

delnud Internatsionaalse Brigaadi komissari Artur Beckeri võitlusrohkest elust.

Dortmundi linna poolt väljaantav Nelly Sachsi kirjandusauhind määrati Tessinis elavale Lääne-Saksamaa kirjanikule Alfred Anderschile. 54-aastane kodanlik-humanistlik sõnameister on kirjutanud jutustusi, romaane, esseesid ja arvukalt kuuldemänge.

Saksa Kunstide Akadeemia Heinrich Manni nimelise kirjanduspreemia sai Herbert Jhering.

Saksamaa Demokraatlik Naiste Liit asutas mullu detsembris kirjanduspreemia. Nüüd anti see välja esimest korda. Auhinna sai Luise Dornemann biograafia «Jenny Marx» eest.

Lessingi kirjandusauhind määrati Claus Hammelile ja prof. dr. Edith Braemerile.

Saksa Kunstide Akadeemia andis välja esimese Hans Marchwitza kirjandusauhinna. Selle vääriliseks arvati Dieter Schubert autobiograafilise romaaniga «Kaheksa untsi unelmaid». Hans Marchwitza auhind on mõeldud noortele kirjanikele, kes ilmuvad avalikkuse ette kunstiküpse esikteosena ja omavad eeldusi kirjanduslikuks tegevuseks.

Saamide konverentsil Enontekiös

Väikeses Enontekiö külas Põhja-Soomes toimus kuues Põhjamaade saamide (laplaste) konverents. Taolisi konverentse korraldatakse iga kolme aasta tagant. Käsitlusaineks on saamide majandus-, poliitilise ja kultuurielu küsimused. Tänavuse konverentsi põhiprobleemiks oli: «Kas saamid on tulevikku Põhjamaades?»

Konverentsil viibis kolmsada saadikut Soomest, Rootsist ja Norrast. Soome Saamide Komitee sekretäri Karl Nickulini kutsel viibis esmakordselt sel konverentsil ka Nõukogude Liidu delegatsioon. Selle koosseisu kuulusid NSV Liidu Teaduste Akadeemia Karjala Filiaali Presiidiumi teaduslik sekretär etnograaf R. Tarojeva, Karjala Filiaali Keele, Kir-

janduse ja Ajaloo Instituudi teaduslik töötaja arheoloog J. Savvatejev ja keeleteaduse osakonna juhataja G. Kert ning Etnograafiainstituudi teaduslik töötaja T. Lukjantšenko. Konverentsil viibis ka keeleteadlasi, ajaloolasi, etnograafe ja sotsiolooge Prantsusmaalt, Taanist, Belgiast, Ameerika Ühendriikidest, Sveitsist, Saksa Föderatiivsest Vabariigist, Itaaliast ja Tseilonilt.

Saamide õiguslikust seisundist ja nende majandusele eri külgi käsitlevast seadusandlusest kõnelesid Rootsi Saamide Komitee sekretär prof. J. Asp ja Upsala ülikooli dotsent I. Ruong, Norra Saamide Komitee sekretär õpetaja N. Ernsletten, lääninõunik U. Halonen, majandusnõunik J. Alaruikka ja teised. Kõik sõnavõtjad olid selle poolt, et saamide elu-olu parandamise huvides on vajalik toetuse saamine riigilt. Oslo ülikooli professor Knut Bergsland tegi et-

tekande lõunasaamide muinasajaloost. Nõukogudema delegaadid esinesid kolme ettekandega. Ettekandes «Muutustest Koola poolsaare saamide vaimse kultuuri valdkonnas nõukogude võimu ajal» kõneles G. Kert muuhulgas ka saamidele loodud kirjakeelest. T. Lukjantšenko andis ülevaate muutustest Koola saamide põhjapõdrakasvatuses ning kalapüügis ja jahipidamisviisides XIX sajandi lõpust alates. Suure tähelepanuga kuulati J. Savvatejevi seletusi vanadest kaljujoonistustest, mis ta avastas Valge mere rannal.

Konverents kujunes kasulikuks ja tähtsaks sündmuseks saamidele kui ka kõigile teadlastele. Saamide ajaloo uurimine toob uut valgust Põhja-Euroopa asustamise käigule. Järgmine saamide konverents otsustati pidada aastal 1971 Gällivares Põhja-Rootsis.

Armuandmine Hannu Salamale

Soomes kaua kõneaineks olnud Hannu Salama kirjanduslik protsess lõppes augustis: Soome Vabariigi president andis armu nii kirjanikule kui ka kirjanikule, mispuhul mõlemad saavad tagasi makstud trahvirahad ja kirjanik pääseb vangistuse ähvardusest.

Tähelepandav on, et armuandmise palve esitasid organisatsioonid, nimelt Soome Kirjanike Liit, Eino Leino Selts, rootsikeelne Uusliberaalne Üliõpilasliit, Soome Pen-klubi ja Soome Arvustajate Liit.

Õiendusi. Palutakse õiendada vead «Loomingus» nr. 10, lugedes lk. 1576 Adalbert Bezenberger ja lk. 1577 teose nimena «Eesti vanem ilukirjandus» (pro: «Eesti vanem kirjandus»).

Meie huumorivaese ajakirja eelmises numbris kohatud autorinime pea peale pööramist (lk. 1741) palume mitte võtta naljanurga avamisena, vaid ainulaadse (toimetusest sõltumatu) trükitehnilise õnnetusena. Toim.

Sisukord

J. Palm		A. Ehin	
Must ja hõbe (Litograafia)	1761 ees	Talv	1850
B. Alver		L. Tigane	
Kuuljale	1763	Memuaarireste kuni eiseni	
Hirmsa kisaga	1764	välja	1852
Linnud naersid	1764	I. Jaanus	
Kuradile mingu mure	1765	Õhtu (Õli)	1857
O. Tooming		J. Kaplinski	
Episood	1767	Eelarvamused ja eetika	1861
U. Laht		Kaks Koidula kirja	1866
Teekond loomaaeda		E. Laugaste	
Mängukaru	1796	Sõnaalguline ja siseallite-	
Head naised	1797	ratsioon eesti regi-	
Valudeta lõpp	1798	värssides	1873
Hüljatud talud	1798	M. Ligny	
Teekond loomaaeda	1799	Sissejuhatus neegrikir-	
M. Traat		jandusse	1883
Seasaaga	1800	O. Jõgi	
E. Allsalu		Veel E. Sargava romaani	
Noorukid (Õli)	1809	saamisloost ja redakt-	
P.-E. Rummo		sioonist	1896
(õhk on lünklik)	1828	Ü. Matjus	
Märtsi lõpp	1828	Vabamaks saada	1901
Palve	1829	A. Eelmäe	
Pühapäev kohalikul taeva-		C'est la vie!	1903
kehal	1829	I. Viiding	
Saatja aadress	1830	Igaüks peab leidma oma	
L. Promet		koha	1905
Laulasmaa minid	1833	P. Lias	
M. Nurme		Eneseleidmine	1909
Põhjakaar	1841	Ringvaade	1913
J. Kruusvall			
Imelik inimene	1845		
Linnu tapmine	1846		
Sisalikud	1848		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg (peatoimetaja), Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Periodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. XI 1968. Trükkimisele antud 2. XII 1968. Trükiarv 10 200. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+0,5+klee-bis. Tingtrükipoognaid 14,88. Arvestuspoognaid 15,1. MB-00008. Tellimise nr. 3635.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 12, detsember 1968. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лooming» («Творчество»)

№ 12, декабрь 1968

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

TEINE POOLA STA

1968

Toimetuse kolleegium:

Erni Hiir, Paul Kuusberg (peatoimetaja), Ralf Parve, Paul Rummo,
Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi.

LUULETUSED

ALVER, B.:	Mustjalg	nr. 7	991	
	Kuuljale	nr. 12	1763	
	Hirmsa kisaga	nr. 12	1764	
	Linnud naersid	nr. 12	1764	
	Kuradile mingi mure	nr. 12	1765	
ANHAVA, T.:	Taeval on tiivad, plekk-katus kumab	nr. 11	1688	
	<i>(Tõlkinud M. Nurme)</i>			
BEEKMAN, V.:	Tinasurm	nr. 9	1314	
	Kurb pasun	nr. 9	1315	
	Hällilaul	nr. 9	1316	
	Protestilaul	nr. 9	1317	
	Rigiseb liivatera, luited laulavad	nr. 9	1317	
	Meretaevas	nr. 9	1318	
BLOK, A.:	Sõpradele	nr. 9	1403	
	Anna Ahmatovale	nr. 9	1404	
	Külm päev	nr. 9	1404	
	Sügispäev	nr. 9	1405	
	<i>(Tõlkinud D. Vaarandi)</i>			
BOBROWSKI, J.:	Kaunas 1941	nr. 10	1541	
	Linnumaanteed 1957	nr. 10	1542	
	<i>(Tõlkinud D. Vaarandi)</i>			
EHIN, A.:	Talv	nr. 12	1850	
ENZENS- BERGER, H. M.:	tuulehaare	nr. 7	1079	
	lumest leitud	nr. 7	1079	
	middle class blues	nr. 7	1080	
	carceri d'invenzione	nr. 7	1081	
	õhtused uudised	nr. 7	1081	
	vanemate klasside lugemikku	nr. 7	1082	
	maru	nr. 7	1082	
	<i>(Tõlkinud P. Tulviste)</i>			
	HAAVAOKS, P.:	Seto jutt	nr. 11	1640
		*** (Üks naaber ...)	nr. 11	1642
HAAVIKKO, P.:	Vanadel nimedel on tuha maik	nr. 11	1687	
	<i>(Tõlkinud M. Nurme)</i>			
HAIN SALU, L.:	Sellel kaldal	nr. 8	1225	
	Laul kindaid üles harutades	nr. 8	1227	
KAALEP, A.:	Cide Hamete Benengeli värsid don Quijotest	nr. 11	1628	
KANGUR, K.:	Vana maja	nr. 10	1492	
	Hüpnukk	nr. 10	1492	
	Hommikuvinjett	nr. 10	1493	
	Maastik	nr. 10	1493	
	Monumendi ees	nr. 10	1493	
KASCHNITZ, M. L.:	Genazzano	nr. 10	1540	
	<i>(Tõlkinud D. Vaarandi)</i>			
KIRSCH, S.:	Valgete käoorvikute juures	nr. 10	1543	
	Lumelaul	nr. 10	1543	
	<i>(Tõlkinud D. Vaarandi)</i>			
KIRSTINÄ, V.:	Pihlapuu koputas	nr. 11	1690	
	Roos	nr. 11	1691	
	<i>(Tõlkinud M. Nurme)</i>			
KROLOW, K.:	Armastuslaul	nr. 10	1540	
	<i>(Tõlkinud D. Vaarandi)</i>			

KROSS, J.:	Autobiograafia süvitsi	nr. 8	1150
	On	nr. 11	1615
	Hetk	nr. 11	1616
	Hinge sünd	nr. 11	1616
KRUUS, O.:	Lambakarja tulek mägedest	nr. 11	1725
	Issöki järv	nr. 11	1725
	Gagra	nr. 11	1726
KRUUSVALL, J.:	*** (ei ole andmeid näitemängu kohta)	nr. 10	1484
	*** (Poest inimesed lähvad koju...)	nr. 10	1484
LAHT, U.:	Teekond loomaaeda		
	Mängukaru	nr. 12	1796
	Head naised	nr. 12	1797
	Valudeta lõpp	nr. 12	1798
	Hüljatud talud	nr. 12	1798
	Teekond loomaaeda	nr. 12	1799
LOUNELA, P.:	Tänavad on selleks tehtud	nr. 11	1689
	(Tõlkinud M. Nurme)		
LUIK, V.:	Ülestunnistus	nr. 10	1517
MANNER, E.-L.:	Maailm on minu tunnetuste luule	nr. 11	1687
	(Tõlkinud M. Nurme)		
MULLER, H.:	Läbi vihma	nr. 9	1293
	*** (Oi, kuidas hobud kappasid)	nr. 9	1293
NUMMI, L.:	Eleegia	nr. 11	1690
	(Tõlkinud M. Nurme)		
NURME, M.:	Põhjakaar	nr. 12	1841
PAAVLE, J.:	Üks must, üks valge, kolm punast küünalt	nr. 10	1463
PARVE, R.:	Hall õhtu	nr. 10	1443
	*** (On eluski orge ja harju)	nr. 10	1443
	Mis sina laulad, lampilõuga	nr. 10	1443
	Lorilaul	nr. 10	1444
	Poedid	nr. 10	1445
	Lehtede langedes	nr. 10	1446
PESSOA, F.:	Seitse luuletust		
	«Inglise sonettidest» XVII	nr. 8	1236
	A. C a e i r o: Tsüklist «Karjade kaitsja»		
	VII, X, XL	nr. 8	1236
	R. R e i s: «Oodidest»	nr. 8	1237
	A. d e C a m p o s: Lisbon revisited (1923) ..	nr. 8	1238
	A. d e C a m p o s: Sünnipäev	nr. 8	1239
	(Tõlkinud A. Kaalep)		
RAMMO, A.:	Haanja laule		
	Eluase	nr. 9	1389
	Õo oli vait	nr. 9	1389
	Pisuhänd	nr. 9	1390
RAUD, M.:	Ütlevad	nr. 8	1123
RILKE, R. M.:	Sügispäev	nr. 10	1539
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
RIMMEL, R.:	Kes me oleme?	nr. 8	1208
	Fantaasia	nr. 8	1209
	Ettepoole	nr. 8	1211
	*** (Andestage, oh esivanemad...)	nr. 8	1212
RUMMO, P.-E.:	(õhk on lünklik)	nr. 12	1828
	Märtsi lõpp	nr. 12	1828
	Palve	nr. 12	1829
	Pühapäev kohalikul taevakehal	nr. 12	1829
	Saatja aadress	nr. 12	1830
RUNNEL, H.:	Olen mina piiga pilliarmas	nr. 11	1603
	Hääve (pro iive)	nr. 11	1603
	Seatapu lugu	nr. 11	1604
	Noor naine ja vana mees	nr. 11	1604
	Nõõ, ruunake, nõkuta mind	nr. 11	1605
	Jälle tapetakse härgi, oinaid ja sigu	nr. 11	1605
	Jahvatab, jahvatab veski mäe peal	nr. 11	1605
SAAR, J.:	Kaksikiime	nr. 7	963
SAARITSA, P.:	Kas olen mingit lõbu otsimas	nr. 11	1689
	(Tõlkinud M. Nurme)		

SALO, E.:	Temal on hea kuulmine	nr. 11	1688
	(Tõlkinud M. Nurme)		
SEPP, E.:	Keskpäevane metamorfoos	nr. 7	1032
	Veski	nr. 7	1033
	Hingede rändamine	nr. 7	1033
	Viisata reis	nr. 7	1034
TARKIAINEN, L.:	Mina tahaksin olla nii aus	nr. 11	1689
	(Tõlkinud M. Nurme)		
TRAAT, M.:	Lõikuskuu	nr. 9	1283
	Esimene külm	nr. 9	1283
	Ilmakaared	nr. 9	1283
	Põlvkond	nr. 9	1284
	Tulemus	nr. 9	1284
	Käänded	nr. 9	1284
TRAKL, G.:	Lapsepõlv	nr. 10	1539
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
TUNGAL, L.:	Sügis endaga	nr. 9	1291
	*** (Miski pole enam valus)	nr. 9	1291
VANAPA, A.:	Üks eesel löi lauljat jalaga	nr. 8	1213
	Lapsepõlve aeg	nr. 8	1213
	Ruumiline	nr. 8	1213
	Surmatants	nr. 8	1214
	Tallinna pildike	nr. 8	1214
	Ta puusadega kattis	nr. 8	1214
	Just paksus metsas	nr. 8	1214
	Hundid	nr. 8	1214
	Siis ei tule ma õöselgi	nr. 8	1215
	Kaks prantslast olid näljas	nr. 8	1215
	Rohkem ialgi ei luuletata	nr. 8	1215
VEREV, V.:	*** (Kui mu elust-ära-õitsenud keha)	nr. 10	1433
VILLANDI, V.:	Las voogab!	nr. 7	1030
	Mu parim värss	nr. 7	1030
	Kutse	nr. 11	1672
	Lapsepõlve unenäod	nr. 11	1672
	Kui sa kukud, siis taevast näed	nr. 11	1673
	Vaikelu	nr. 11	1674
ÜDI, J.:	*** (Heledus kipitab silmis)	nr. 9	1387
	Haiglas olemise ajal	nr. 9	1387
	Muinasjutumees minu juures õõbis	nr. 9	1388

ROMAANID, JUTUSTUSED, NÄIDENDID, MINIATUURID

HINT, A.:	Ennustus	nr. 11	1692
HINT, P.:	Ämblik	nr. 11	1634
	Vennaksed	nr. 11	1636
	***	nr. 11	1637
	Nägu	nr. 11	1638
ILUS, V.:	Kutse	nr. 11	1644
	Kahekümneks aastaks katkestatud kõnelus	nr. 11	1656
	Põliskodu	nr. 11	1665
KALLAS, T.:	Märgutulede süütamise aegu	nr. 11	1607
KAUGVER, R.:	Tuuleveskid	nr. 10	1494
KRUUSVALL, J.:	Imelik inimene	nr. 12	1845
	Linnu tapmine	nr. 12	1846
	Sisalikud	nr. 12	1848
LUIK, H.:	Külaline	nr. 10	1485
MARIPUU, A.:	Viru põik	nr. 10	1465
ORM, G.:	Tuled akna taga	nr. 8	1124
OTTENSON, A.:	Vanad kellad	nr. 11	1631
PERVIK, A.:	Naabrid	nr. 9	1286
PROMET, L.:	Laulasmaa minid	nr. 12	1833
RAUD, M.:	Ehitaja tütar	nr. 7	1001
SAAR, A.:	Teotatud maa	nr. 7	966
SIKEMÄE, I.:	Laululood	nr. 11	1675
TOOMING, O.:	Episood	nr. 12	1767

TRAAT, M.:	Seasaaga	nr. 12	1800
TÕNISOO, V.:	Mehed	nr. 11	1623
VAHER, L.:	Päeva palge ees (<i>Romaan</i>) nr. nr. 7—1035, 8—1153, 9—1320		
VAHING, V.:	Etüüd	nr. 11	1621
VALTON, A.:	Vernanda leib	nr. 10	1447
	Kõik said aru	nr. 10	1455
VENDE, V.:	Rüütli surm	nr. 10	1521
VETEMAA, E.:	Illuminatsioonid	nr. 9	1294

REISIKIRJAD, MÄLESTUSED, PUBLITSISTIKA

AMBUR, P.:	Kokkupuuteid Jaan Kärneri ja tema loo- minguga	nr. 8	1229
ANNIST, A.:	Fr. R. Kreutzwaldi Rootsist leitud kiri	nr. 9	1406
BEEKMAN, V.:	Mukkula haljal aasal	nr. 8	1216
GROSS, V.:	Isiklikud lüürikaosakonnad	nr. 11	1746
KAALEP, A.:	Väike klaaspärlimäng Hermann Hesse mo- tiivil	nr. 7	1102
Kaks Koidula kirja		nr. 12	1866
KAPLINSKI, J.:	Tüdimusest ja rikkustest	nr. 9	1425
	Eelarvamused ja eetika	nr. 12	1861
MALIN, I.:	Mägedelt ja koduõuelt	nr. 10	1544
MATJUS, Ü.:	Vabamaks saada	nr. 12	1901
RUMMO, P.-E.:	Mälestusi	nr. 10	1588
SIIMISKER, H.:	Tuhat võtit neljale!	nr. 8	1269
TIGANE, L.:	Memuaarireste kuni eilteni välja	nr. 12	1852
TUGLAS, Fr.:	Ühe teose saatusest	nr. 10	1556
UULI, E.:	Lehekülgi minu teatrielu mälupäevikust ..	nr. 9	1391

ARTIKLID

ADAMS, V.:	Armastus Turgenevi jutustustes	nr. 11	1741
ALEKÖRS, R.:	Mõttekilde meie uuema proosa vormiseadest Uuest hoonest vanal vundamendil	nr. 7	1084
		nr. 10	1578
ALLIK, J.:	Noorus ja tema ühing	nr. 10	1559
VIHALEM, P.:	Gustav Suits kui kirjandusteadlane	nr. 11	1733
ANNIST, A.:	«Loomingu» novellivõistlus 1968	nr. 9	1419
GROSS, V.:	«Loomingu» novellivõistlus 1968	nr. 9	1419
Introduktsioone Aino	Kalda teemale	nr. 8	1252
IRD, K.:	Mõtisklusi rahvuslikust vormist ja kunstist	nr. 9	1409
JÕGI, O.:	Veel E. Särgava romaani saamisloost ja redaktsioonist	nr. 12	1896
KAHU, M.:	Eesti kirjandusliku perioodika algusaegadest	nr. 8	1260
LAUGASTE, E.:	Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti regi- värssides	nr. 12	1873
LIGNY, M.:	Sissejuhatus neegrikirjandusse	nr. 12	1883
NEITHAL, M.:	E. Zola naturalistliku koolkonna teoreeti- kuna	nr. 7	1094
PAU, M.:	N. Barathašvili luulest	nr. 9	1422
PEEP, H.:	Realismist luules	nr. 8	1242
SUITS, G.:	Eesti kirjandus	nr. 10	1564
VIHALEM, P.:	Isiksus ja müüt	nr. 11	1727

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

ANDRESEN, N.:	Lähima mineviku kirjanduslugu (J. Kross: «Vahelugemised»)	nr. 9	1431
EELMÄE, A.:	C'est la vie! (E. Krusten: «Viis lugu»)	nr. 12	1903
HELLAT, H.-K.:	Igasuguseid sõnu... (R. Rimmel: «Sõna ro- mantikast»)	nr. 7	1110
KAALEP, A.:	Fantaasia killapeod (A. Alliksaar: «Nimetu saar», «Olematus võiks ju ka olemata olla»)	nr. 10	1592

KAPLINSKI, J.:	Nagu kanaarilind kaevanduses (V. Luik: «Lauludemüüja»)	nr. 7	1104
KRUSTEN, R.:	Uus raamat, mis annab põhjust vanadeks arutlusteks (R. Kaugver: «60 minutit»)	nr. 10	1590
KRUUS, O.:	Eneseületamise raskus (K. Kangur: «Kivid ja kajad»)	nr. 7	1107
	Kaasajapilguline romaan (A. Beekman: «Valgete vareste parv»)	nr. 8	1271
LIAS, P.:	Eneseleidmine (M. Traat: «Laternad udus»)	nr. 12	1909
MALLENE, E.:	Naeru mitu tahku (J. Smuul: «Muhu monoloogid. Polkovniku lesk»)	nr. 8	1273
	Sõnakunst — Ott Kangilaski keelepruugis (O. Kangilaski: «Jutulõng»)	nr. 11	1753
PILLESAAR, E.:	Põimik lüürilist filosoofiat (A. Kaal: «Üks tigu ilma majata»)	nr. 9	1427
SIIRAK, E.:	Tuglase lühimonograafiat lugedes (N. Andresen: «Friedebert Tuglas»)	nr. 11	1748
VIIDING, I.:	Igaüks peab leidma oma koha (V. Ilus: «Tuulekülvid»)	nr. 12	1905
VILLANDI, V.:	Maailmapildi teisenemine (H. Suislepp: «Aeg tuleb maa ja mere peal...»)	nr. 9	1428

RINGVAADE

Agnes Taari tähtpäev	nr. 9	1435
Aktiivsusest plekilise päikese all	nr. 7	1114
Armee ja kirjandus	nr. 8	1277
Armuanndmine Hannu Salamale	nr. 12	1919
Bulgaaria kirjanduse 1967. a. parimad autorid	nr. 7	1119
Chateaubriand ja Claudel	nr. 9	1435
Informatsioonivabaduse eest	nr. 8	1278
«Inimesed, olge valvsad!»	nr. 9	1434
Inimõiguste aastal	nr. 12	1914
Isiksus sotsioloogide vaatevinklist	nr. 9	1433
Jan Fridegård	nr. 11	1758
Kahelt Saksamaalt	nr. 12	1918
Karjala keelt ja rahvalaulu uurimas	nr. 11	1757
Karjala kirjanduse nädal	nr. 7	1116
Kaugeid külalisi	nr. 11	1756
Kirjanduslikke auhindu	nr. 8	1279
Kirjandusprofessori juubel	nr. 10	1596
Kirjanike Liidus	nr. nr. 10—1597, 11—1755	
Konstantin Paustovski	nr. 8	1279
Kroonikalist	nr. nr. 7—1117, 9—1433, 12—1913	
Kultuuripäevade külalisi Soomest	nr. 7	1115
Leedumaalt	nr. 7	1117
Leedu vabariiklikud preemiad	nr. 10	1599
«Loomingu» novellivõistlus	nr. 12	1913
Nobeli kirjanduspreemia	nr. 11	1758
«Nooruse» kirjandusvõistlusel	nr. 11	1755
Novellivõistluse paremad	nr. 7	1114
Oskar Kalda sajandal sünnipäeval	nr. 10	1598
Pikk pidu Taškendis	nr. 10	1597
Pingeline poolaasta	nr. 7	1118
Prantsuse preemiaid 68	nr. 12	1916
Saamide konverentsil Enontekiös	nr. 12	1918
Soomemaalt	nr. 11	1759
Soome-rootsi luuleantoloogia	nr. 8	1278
Suri itaalia väljapaistev lüürik, Nobeli preemia laureaat Salvatore Quasimodo	nr. 7	1119
Teine üleliiduline	nr. 8	1277
UNESCO konverents Dušanbes	nr. 12	1915
Usbeki kirjanduse ja kunsti dekaad	nr. 7	1116
Uuemat Albionilt	nr. 9	1438
Varasuvisel Muhu-, Saare- ja Hiiumaal	nr. 7	1114

ILLUSTRATSIOONID

ALLSALU, E.:	Noorukid (Õli)	nr. 12	1809
ARRAK, J.:	Tütarlaps (Õli)	nr. 11	1601 ees
JAANUS, I.:	Õhtu (Õli)	nr. 12	1857
JANOV, V.:	Mustad lilled (Õli, papp)	nr. 10	1441 ees
KEEREND, A.:	Tige pull (Linoollõige)	nr. 9	1281 ees
LARETEI, H.:	Tantsiv hertsog (Linoollõige)	nr. 8	1219
LEIS, M.:	Floora (Õli)	nr. 11	1649
MALIN, I.:	Asjad I (Süntheetiline tempera, insuliit- papp)	nr. 11	1713
OKAS, E.:	Tüdrukud (Akvatinta, süntees)	nr. 8	1121 ees
PALM, J.:	Must ja hõbe (Litograafia)	nr. 12	1761 ees
PIRK, V.:	Noored (Õli)	nr. 10	1505
PÖLLU, K.:	Rukkilill (Ready-made)	nr. 8	1169
SARAPUU, L.:	Neitsid suplemas (Õli)	nr. 10	1553
TOLLI, V.:	Järve haud (Söövitus)	nr. 7	1009
TÖNISSON, V.:	Rannamotiiv (Plastikaatlõige)	nr. 7	1073
UIGA, S.:	Kolm noorukit (Õli)	nr. 7	961 ees
VALTER, E.:	Joonistaja (Õli)	nr. 9	1329
VEEBER, R.:	Faust (Lito)	nr. 9	1393

50 коп.

Индекс
78174